

Referanser: KR 57/17

Arkivsak: 17/00423-2

Saksdokumenter:

KR 55/17: Ansvarlig forvalter - Kirkelige perspektiver på økonomi, etikk og bærekraft (KM-sak)

Utredning: Ansvarlig forvalter- Kirkelige perspektiver på økonomi, etikk og bærekraft

Ansvarlig forvalter - Kirkelige perspektiver på økonomi, etikk og bærekraft (KM-sak)

Sammendrag

Kirkerådet fremmer saken *Ansvarlig forvalter - Kirkelige perspektiver på økonomi, etikk og bærekraft* for Kirkemøtet i 2018. Vedlagt finnes Kirkerådets saksorientering og en utredning som er ment som et ressursdokument.

Sakspapirene, som er utarbeidet av Kirkerådets avdeling for menighetsutvikling, var dessverre ikke ferdige til møtene i KISP og Mellomkirkelig råd (MKR) i september. Det ville vært ønskelig om KISP og MKR hadde kunnet følge arbeidet med denne saken tettere enn det som har vært mulig. Enkeltmedlemmer i KISP og stab i MKR har gitt innspill til dokumentene underveis, men har i liten grad vært med på å ferdigstille dem.

MKR-rådet bes om å gi innspill til saken, som kan tas videre til Kirkerådets behandling i desember.

MKR bes særlig om å vurdere om det arbeidet som har skjedd på dette temaområdet i de internasjonale økumeniske organisasjonene, er godt nok fanget opp. Det gjelder både Kirkenes verdensråd og Det lutherske verdensforbund, men også her hjemme. Kirkens Nødhjelp og MKR gjennom KISP har i tiår arbeidet mye med økonomi og etikk. På bakgrunn av arbeid med tematikken i Kirkenes verdensråd utarbeidet MKR/KISP utredningen og kirkemøtesaken «Kirkene og den økonomiske globaliseringen» i 2008. I de senere år har FNs bærekraftsmål stått høyt på agendaen i de økumeniske organisasjonene, sist på generalforsamlingen til LVF. Det nye dokumentet fra KV, *Ecumenical Diakonia*, er også svært relevant i denne sammenheng.

Forslag til vedtak

Mellomkirkelig råd har følgende innspill i saken:

.....

Referanser:

Arkivsak: 17/00423-1

Saksdokumenter:

Utredningen 10 nov 17 .docx

Ansvarlig forvalter – Kirkelige perspektiver på økonomi, etikk og bærekraft

Sammendrag

Kirkerådet fremmer med dette en sak om samfunnsøkonomi, etikk og bærekraft for Kirkemøtet. *Ansvarlig forvaltning* gir kirkelige perspektiver på dette tema og vil utvikles som ressursdokument for menigheter og annet kirkelig arbeid.

Økonomiske spørsmål omgir oss og berører de fleste livsområder for både samfunnet og for enkeltmennesker. Vi er kalt til å være kloke og ansvarsfulle forvaltere av Guds jord, og den kristne kirken er kalt til å leve som etterfølgere av Jesus Kristus i verden. Skal kirken være tro mot sitt kall vil den også måtte snakke om økonomiske spørsmål både på individ og på samfunnsplan.

En beskrivelse av økonomi som husholdning og forvaltning kan virke fremmed og «litt gammeldags» for mange i dag. Samtidig peker den på helt sentrale sammenhenger. Verden står overfor store utfordringer i forhold til klima, fattigdom, flyktning- og immigrantbølger. Verdenssamfunnet har definert viktige bærekraftsmål for å sikre rettferdighet og bedre levevilkår for mennesker over hele verden. Disse målene forutsetter at nasjoner og individer bidrar til gode og bærekraftige løsninger. Denne saken gir ansatser til en gjennomgang av økonomiske modeller og grunnlagstenkning rundt økonomiforvaltning med særlig fokus på FN's bærekraftsmål og hva den kristne kirke bidrar med til etikk og verditenkning.

Det må erkjennes med glede at andelen av mennesker som lever i ekstrem fattigdom i verden gjennom politiske og økonomiske beslutninger, tiltak og internasjonalt samarbeid er blitt halvert siden 1990. Det er også positivt at verdier som felleskap og solidaritet kommer tydelig til uttrykk i den *nordiske samfunnsmodellen* som er blitt etablert bl.a. i Norge. Denne økonomiske grunnmodellen har sikret gode velferdsordninger og arbeidsplasser for de fleste,

og en relativ jevn fordeling av goder og byrder i samfunnet. Mange steder i verden er det ikke slik.

På den andre siden er slike verdier hele tiden truet av menneskelig grådighet og egoisme. Aktuelle sosiale problemer som fattigdom og ulikhet, marginalisering og migrasjon, samt økologiske problemer som klimaendringer, tap av arts mangfold og overforbruk av jordens ressurser truer i siste instans alt liv på jorden. Ensidig økonomisk fokus på profitt frister til å måle alt og alle i pengeverdi. Spørsmålet hva som er lønnsomt kan da erstatte spørsmålet om hva som er viktig og riktig. Global konkurranse tvinger frem en global dialog om slike spørsmål.

Gjennom den foreliggende utredningen om sammenhengen mellom økonomi og etikk ønsker Kirkerådet å løfte økonomi som tema på Kirkemøtets dagsorden. Den ønsker å vise at økonomi på alle plan er påvirket av interesser, verdier og veivalg, og ikke følger en mekanisk egenlovmessighet. I en rekke saker har Kirkemøtet og Bispemøtet berørt tema og gjort vedtak knyttet til disse feltene. Det gjelder særlig i saker som Skaperverk og bærekraft, menneskeverd, og andre saker av diakonal karakter. Denne saken bidrar til en mer systematisk gjennomgang av feltet.

Kirkerådet mener at det er grunn til å kritisere forhold der enkeltmennesker og grupper beriker seg på bekostning av medmennesker og skaperverket, samtidig som viktige verdier nedprioriteres eller kostnader må bæres av andre mennesker eller miljøet. Økonomisk maktmisbruk, avmaktsfølelse og ansvarsfraskrivelse må utfordres. Politiske verdivalg må tydeliggjøres og verdier som verner om menneskeverd, menneskerettigheter, miljø og skaperverkets egenverdi må løftes frem.

Samtidig ønsker utredningen å stimulere til aktiv deltakelse i nyskapende økonomisk aktiviteter. «Det grønne skifte» er på gang på mange samfunnsområder, og det trengs kreative og modige entreprenører som bidrar til å skape gode og bærekraftige samfunn lokalt, nasjonalt og globalt. Her må kirken bidra.

Økonomi, politikk, verdier og etikk er uløselig knyttet sammen. Menneskeheten generelt og den kristne kirken spesielt har fått et forvalteroppdrag for skaperverket og et omsorgsansvar for sine medmennesker. Dette berører og utfordrer aktuell politikk og samfunnsbygging på alle fronter. Ved å påvise slike sammenhenger bekrefter utredningen dermed Den norske kirkes langvarige sosialetiske engasjement og deltakelse i samarbeid og nettverk med andre samfunnsaktører og myndigheter. Kirkens rolle som brobygger og dens stemme som håpsbærer er viktig i samfunnet i dag.

Forslag til vedtak

Kirkerådet anbefaler Kirkemøtet å fatte følgende vedtak:

Evige Gud, din er jorden og det som fyller den. Alt vi eier tilhører deg. Av ditt eget gir vi deg tilbake.
(Bønn ved takkofferet i gudstjenesten)

Samfunnsøkonomi gjelder forvaltning av knappe ressurser. Som mennesker er vi kalt til å være kloke og ansvarsfulle forvaltere av Guds jord. Som kristen kirke er vi kalt til å leve våre liv som etterfølgere av Jesus Kristus i verden. Både kirkens forkynnelse, undervisning og diakoni må preges av dette. FNs bærekraftsmål gir et godt rammeverk for samarbeid med andre om dette, både lokalt, nasjonalt og globalt.

1. Kirkemøtet utfordrer derfor **enkeltpersoner, menigheter, sentralkirkelige organer, organisasjoner og myndigheter** til å erkjenne og bruke sine ressurser og økonomiske handlingsrom, hver for seg og i dialog med hverandre, i tråd med vårt ansvar for vår neste og skaperverket:
 - Å respektere skaperverkets begrensninger og tåleevne og legge det til grunn for all økonomisk aktivitet.
 - Å utfordre oss selv og samtale med hverandre om grådighet, nøysomhet og rettferdighet.
 - Å bekjempe aktivt korrupsjon, svart arbeid og skatteunndragelse.
 - Å utfordre økonomiens vekst- og konkurranseparadigme og egeninteressen som avgjørende rettesnorer for økonomiske valg.
 - Å hjelpe hverandre til større bruk av våre ressurser, for eksempel gjennom givertjeneste og tiende, samt kreativt entreprenørskap i det godes tjeneste.
 - Å bruke vår kapital og formue aktivt, bl. a. gjennom uttrekk fra virksomheter som skader medmennesker og miljø, samt investeringer i bærekraftige teknologier og virksomheter.
 - Å bidra løpende til offentlig samtale og samarbeid om sentrale fellesverdier i våre lokalsamfunn, Norge og verden slik de kommer til uttrykk i FNs bærekraftsmål.
2. Kirkemøtet ber **Kirkerådet** om å utarbeide ressursmaterieell for menigheter og andre fellesskap som omhandler økonomiske spørsmål aktualisert av FN's bærekraftsmål.
3. Kirkemøtet utfordrer **Opplysningsvesenets Fond** og andre kirkelige institusjoner og organisasjoner til
 - Å samarbeide nasjonalt, internasjonalt, økumenisk og interreligiøst om en offensiv, strategisk og etisk forvaltning av kapital for å fremme en bærekraftig utvikling, bl.a. gjennom deltakelse i internasjonale samarbeidsfora.
4. Kirkemøte utfordrer **politiske myndigheter, regjering og Storting**:
 - Å være pådrivere i internasjonale prosesser som FNs klimaforhandlinger og arbeid med bærekraftsmålene, samt å utarbeide en langsiktig og tverrgående handlingsplan for dette som viser hvordan Norge skal bidra til måloppnåelse, både hjemme og gjennom å hjelpe utviklingsland frem mot 2030.
 - Å bidra internasjonalt til utvikling av rettferdige og bærekraftige handels- og skatteregimer, samt utvikling av «code of conducts» (regler for god oppførsel) for investeringer og bruk av arbeidskraft.
 - Å gi mål for klima, miljø og bærekraftig utvikling i perspektivmeldinger og andre nasjonale styringsdokumenter en overordnet styrende funksjon for økonomiske mål, samt arbeide for større samsvar mellom utforming av ulike politikkområder (for eksempel olje- og miljøpolitikk).

- Å bruke Norges mange ressurser generelt, og Statens pensjonsfond utland (SPU) spesielt, for å fremme en bærekraftig utvikling. SPU bør utvikles til å bli et viktig verktøy i det grønne skiftet, både gjennom uttrekk, investeringer i grønn teknologi og aktiv eierskap.

Saksorientering

Bakgrunn

Ingen kan tjene to herrer. Han vil hate den ene og elske den andre, eller holde seg til den ene og forakte den andre. Dere kan ikke tjene både Gud og Mammon. (Matt 6,24)

Økonomi og kristen etikk

Det er både en naturlig sammenheng og en mulig verdikonflikt mellom et kristent livs- og verdisyn og økonomiske spørsmål. Dette viser tydelig ovenstående sitat fra Jesu bergpreken. Denne sammenhengen kan derfor både være en inspirasjon til aktiv engasjement og økonomisk aktivitet, og samtidig være et grunnlag for kritikk av økonomisk teori og praksis som kommer i konflikt med sentrale kristne verdier.

Bibelen taler mye om økonomi. Dels leser vi tekster om velstand og rikdom som uttrykk for Guds velsignelse og godhet. Men vi leser også tekster om at penger og rikdom ikke er en nøytral størrelse. Rikdommen har noe i seg som stadig evner å lukke menneskers sinn for både den fattige og for Gud som er alle tings giver. «Kjærligheten til penger er roten til alt ondt» står det i rådgivningen til menighetslederen Timoteus (2 Tim 6,10). I dette er mennesket kalt til å være en ansvarlig forvalter i en verden som er rik nok for alle. Men ikke for vår grådighet.

Ved å utarbeide en utredning om økonomi og etikk og sette dette tema opp som tema for behandling på Kirkemøtet ønsker Kirkerådet å bidra til økt bevissthet om nødvendigheten av å se all økonomisk virksomhet i et verdiperspektiv.

Utredningen vil gjøre rede for bibelske perspektiver og eksempler fra kirkehistorien som kan lære oss noe om grunnleggende etiske tenkning, verdier og anliggender i møte med økonomiske spørsmål i historien. Er det noen grunnholdninger som trer frem? Hva betyr disse perspektivene i dag i lys av ulikhet, fattigdom, klimakrise og økologiske problemer? Hva betyr det at mennesket, skaperverket og frelsen ikke er til salgs, slik det ble minnet om i forbindelse med reformasjonsjubileet i 2017?

Økonomi kan betraktes som forvaltning av materielle ressurser gjennom utvikling og fordeling, og samfunnsøkonomi som fag beskriver ulike modeller og teorier for denne virksomheten. Det omhandler mekanismer og lovmessigheter som fungerer mellom størrelser som inntekter, kostnader, kapital, gjeld, arbeid og arbeidsledighet, kjøpekraft, forbruk og økonomisk vekst. Til dette har man utviklet beregningsmodeller som beskriver forhold mellom disse faktorene og man bruker kollektive størrelser som bruttonasjonalprodukt (BNP) for å beskrive dette samspillet. Samfunnsøkonomi er et svært omfattende fagfelt. Både nasjonalt og internasjonalt utvikles store forskningsprosjekt og utdanninger i feltet. De politiske partienes valgprogram uttrykker et interessant og viktig møtested mellom den politiske styringen av

samfunnsøkonomien og enkeltmenneskers valg og mulighet til påvirkning. Stadig oftere får vi demonstrert hvor avgjørende det er at økonomisk forvaltning både på individ og samfunnsnivå må ha en verdiplattform og en stadig pågående etisk debatt. De mange avsløringene om korrupsjon, investeringer i svarte og grå markeder, plassering av store fond i skatteparadis, finansiering av miljødeleggelse, økning av forskjeller mellom rik og fattig er bare noen eksempler på hvor viktig etisk grunnlagstenkning er for vår forvaltning av økonomi.

Samtidig er verden i dag preget av at økonomisk utvikling og politikk har ført til en rekke alvorlige sosiale og økologiske kriser som truer nåtiden og fremtiden for mange mennesker. En ensidig forståelse av økonomiens egenlovmessighet, med nøkkelordene *egeninteresse* og *konkurransen*, har blitt dominerende, noe som i en rekke tilfeller har skapt et åpent rom for menneskelig grådighet og kortsiktighet.

Derfor ønsker Kirkerådet å koble samfunnsøkonomisk tenkning og praksis opp mot verdier og politiske veivalg gjennom foreliggende utredning, i første omgang som grunnlagsdokument for Kirkemøtets behandling. Utredningen er resultat av en lang prosess der en arbeidsgruppe har jobbet over flere år. Det har vært avholdt noen konferanser underveis og en rekke personer har gitt innspill.

Hva er målsettingen med utredningen og behandlingen?

Samfunnsøkonomi er uhyre kompleks og berører det meste. Det finnes mange tilnærminger, delspørsmål og interrelasjoner. Enhver som setter et slikt tema på dagsorden må være forberedt på å møte kritikk, og muligens bli anklaget for forenklete svar og ufullstendige analyser. Utredningen skal ikke forsøke å gi enkle svar på kompliserte spørsmål, men den ønsker å invitere til ærlige og selvkritiske samtaler i kirke og samfunn. Den vil fremme en felles søken etter løsninger på dagens aktuelle sosiale og økologiske utfordringer som ikke er preget av tabloide forenklinger og skyttergravskrig. Den ønsker å vekke interesse, bidra til økt kunnskap, refleksjon og verdibevissthet og gi mot til å delta i samtalen om økonomi, også med kritiske spørsmål.

Ikke minst ønsker utredningen å oppmuntre til økonomisk handling som er preget av stor vilje til å prioritere de store globale utfordringer, overordnende sammenhenger og verdier.

Utredningens oppbygging

Som et utgangspunkt velges en liknende kirkelig utredning, behandlet av Bispemøtet i 1992, som drøfter *forbrukersamfunn som etisk utfordring*. Denne utredningen har skapt et langvarig engasjement i Den norske kirke. Derfor beskrives kort dens oppfølging og virkning i kirke og samfunn. Det belyses også hvordan behandlingen i Den norske kirke skjer på bakgrunn av liknende prosesser og debatter i de store internasjonale og økumeniske organisasjonene som Kirkenes Verdensråd (KV) og Det Lutherske Verdensforbund (LVF).

Deretter beskriver «Ansvarlig forvalter» på nytt *bærekraftsbegrepet* som et begrep for helt nødvendig helhetstenkning. Begrepet har også vært sentralt i Dnks initiativ til samarbeidsprosjektet *Skaperverk og bærekraft* gjennom behandling på Kirkemøte 2007 (KM 04/07) og Kirkemøte 2008 (KM 05/08). Utredningen beskriver hvordan dette begrepet har blitt lansert i kirkelige fora allerede flere år før det ble kjent gjennom Brundtland-kommisjonens

rapport *Vår felles framtid* i 1987. Med utgangspunkt i denne tilblivelsen er det naturlig at mange av dagens kirkesamfunn føler et sterkt eierskap til dette begrepet og dets innhold.

Utredningen tar til ordet for å bruke *FNs 17 bærekraftsmål* som rammeverk og kompass. De skal nås innen 2030 og angir en omforent målsetting for verdenssamfunnet, og stemmer godt overens med kirkenes forvalteroppdrag for skaperverket (4 mål som gjelder økologisk utvikling), og ansvar for medmennesket (8 mål har hovedfokus på sosial utvikling).

Utredningen kommer tilbake til bærekraftsmålene, både underveis og til slutt. Den støtter en klar prioritering målene i mellom, der arbeid med de målene som omhandler økologi må være grunnlaget for alle de andre. Deretter må de 8 målene som omhandler sosial utvikling realiseres på basis av dette. Til slutt må de fire bærekraftsmålene for økonomisk utvikling, deriblant *anstendig arbeid og økonomisk vekst*, realiseres til støtte og hjelp, ikke på bekostning av de andre målene.

I kapittel 2 beskrives de aktuelle og svært alvorlige sosiale og økologiske utfordringer globalt og nasjonalt som truer bærekraftig utvikling. Her kan det nevnes spesielt økende økonomisk ulikhet og menneskeskapte klimaendringer. Ofte settes disse i sammenheng med menneskelig, og dermed økonomisk, praksis som er ensidig profitorientert. Selv om dette først og fremst er globale problemer som per i dag ofte er mer synlig andre deler i verden, er også norsk økonomi og politikk uløselig knyttet til dette. Norge påvirker og blir påvirket. Dagens økonomi er blitt global, og personlig økonomi, bedriftsøkonomi, lokal, nasjonal, regional og global økonomi danner et komplisert nettverk der alle elementer påvirker hverandre.

Som en orienteringshjelp gis i utredningens kapittel 3 eksempler på bibelske tekster som omhandler eller berører økonomiske forhold, og som har dannet et grunnlag for tolkning av hva som ble ansett som etisk god eller dårlig økonomisk praksis gjennom historien; både i kirken selv, men også i samfunnet som helhet. Mange av disse tekstene inngår i Kirkeårets tekster og er en del av forkynnelsen og gudstjenestefeiringen i Den norske kirke.

Avsnittene om kirkehistorien i kapittel 4 viser hvordan kirken til alle tider har engasjert seg gjennom nestekjærlighet og omsorgsarbeid overfor enkelte, men også gjennom samfunnskritikk og samfunnsengasjement for helheten. Den har til alle tider hatt både en politisk stemme og samfunnsbyggende rolle.

Som et supplement, men også som en kontrast til denne tenkningen beskriver kapittel 5 sentrale trekk og tenkemåter i samfunnsøkonomiens historie. Det beskrives hvordan *egeninteresse* og *konkurranse* er avgjørende drivkrefter i en markedsøkonomi, og hvordan debatten om *frihet* versus inngripen og *styring* har preget økonomi og politikk gjennom tidene. Deretter presenteres det i kapittel 6 en rekke sentrale delaspesker og undertema i samfunnsøkonomien. Noen sentrale stikkord her er arbeid, skatt, kapitalforvaltning, renter og gjeld, men også korrupsjon, svart arbeid og kapitalflukt til skatteparadiser. Alle disse delene bidrar til et sammensatt og komplisert bilde av all økonomisk aktivitet. Også denne beskrivelsen må være et utvalg og kunne utvides betraktelig.

Hvordan manøvrerer vi etisk riktig i dette farvann? Hva er god økonomisk praksis?

Utredningen forsøker i kapittel 7 å peke på hvordan våre individuelle holdninger og verdier er del av et kollektivt verdilandskap, og hvordan disse gjeldende verdier gjennom politiske valg

blir til konkrete økonomiske prioriteringer og politikk. Kirkerådet mener det er viktig med høy bevissthet rundt slike sammenhenger hos hver og en av oss: Både en bevissthet på mine egne verdier, og siden hvordan jeg rangerer og vektlegger disse både i hverdagsvalg og gjennom min stemmegiving i politiske valg. Dette er kanskje en av de viktigste sammenhengene mellom individual- og sosialetikk. Gjennom valg gis politikere det avgjørende mandatet, gjennom lover, regler og forskrifter, å bygge de samfunnsstrukturer som er rammen for våre individuelle liv.

Det siste kapittel beskriver en rekke eksempler på pågående endringsprosesser i mange samfunnssektorer. Kirkerådet, sammen med mange andre, mener at det er liten tvil at store endringsprosesser har startet. Mange synes å ha erkjent at omfattende kursendringer, ny tenkning og ny praksis er nødvendig – og at det haster. Det brukes forskjellige ord og begreper for dette: Transformasjon, paradigmeskifte, det grønne skifte eller omstilling. Denne utviklingen er det spennende å være vitne til. Den har vært etterlyst av kirken og ønskes velkommen. På mange områder har kirken allerede deltatt i slikt arbeid i lang tid. Utredningen spør derfor hvilken rolle kirken kan og bør ha i disse prosessene fremover. Kan den være brobygger og håpsbærer?

Utredningen beskriver hvordan Den norske kirke gjennom sin diakonale virksomhet har vist nestekjærlighet i praksis og vært en stemme for marginaliserte og undertrykte. Som luthersk kirke har den også frimodig forsøkt å påvirke politikk og samfunn. Gjennom sitt langvarige engasjement for klima, miljø og rettferd under overskriftene «*Forbruk og rettferd*» og «*Skaperverk og bærekraft*» har Den norske kirke blitt en viktig og verdsatt stemme i sivilsamfunnet, sammen med miljø- og solidaritetsorganisasjoner og fagbevegelser. Kirken arbeider i brede nettverk og allianser, som *Klimavalgalliansen*, og tar initiativ til nytenkning for eksempel gjennom samarbeidet rundt Broen til framtiden. Gjennom sin brede kontaktflate kan den skape dialogarenaer og være en brobygger. Gjennom sin tro på Jesu Kristi frelsesverk som gjelder hele skaperverket kan den være en håpsbærer, også i motgang.

Denne saken og utredningen om økonomi, etikk og bærekraft vil bekrefte dette engasjementet, og ønsker å levere et bidrag som gjør det lettere også å se og drøfte økonomiske spørsmål i denne sammenhengen.

Økonomiske/administrative konsekvenser

Denne saken behandler ikke Den norske kirkes fremtidige økonomi eksplisitt, selv om det opplagt er sammenhenger. Det skjer gjennom andre prosesser og saker i forbindelse med ny kirkeordning og endrete relasjoner til staten. Samtidig er det opplagt at en ønsket oppfølging av en sak om sammenhengen mellom verdier, etikk, økonomi og politikk også bør få økonomiske og administrative konsekvenser for Den norske kirke på sikt. I første omgang vil oppfølgingen og tilretteleggingen av utredningen, for eksempel gjennom studiemateriell, samlinger og deltakelse i samarbeidsprosesser kreve både arbeidskraft og økonomiske ressurser. Siden kan arbeid med disse spørsmålene også føre til endrede prioriteringer i kirkens økonomi i framtiden. Men det er ikke mulig å konkretisere eller tallfeste dette nærmere på det nåværende tidspunkt.

Ansvarlig forvalter

Kirkelige perspektiver på økonomi, etikk og bærekraft

Innhold:

Innledning	s 2
1. Samfunnsøkonomi og etikk: Et tema for kirken	s 5
2. Velsignelser og forbannelser: Sosiale og økologiske konsekvenser av globalisering	s 20
3. Bibelteologiske perspektiver på økonomi og forvaltning	s 29
4. Utvalgte kirkehistoriske bidrag til økonomisk forvaltning	s 40
5. Stemmer og retninger i samfunnsøkonomiens historie	s 55
6. Helhet og delene: Viktige tema i samfunnsøkonomi	s 60
7. Valg og prioriteringer: Veien fra verdi til politikk og økonomi	s 80
8. Brobygger og håpsbærer: Kirkens bidrag til transformasjon	s 87

Innledning

Ingen kan tjene to herrer. Han vil hate den ene og elske den andre, eller holde seg til den ene og forakte den andre. Dere kan ikke tjene både Gud og Mammon, sier Jesus i bergprekenen (Matt 6,24).

Hvert år er det flere søndager hvor temaer knyttet til forvaltning, rikdom og fattigdom er sentrale temaer. I kirkens forkynnelse og kirkens diakoni aktualiseres stadig temaer knyttet til økonomi. I en rekke saker og uttalelser fra kirkens ledende organer har økonomiske spørsmål og problemstillingen spilt en sentral rolle. Det være seg i forhold til misjon og bistand, til klima og rettferdighet og andre viktige samfunnsproblemer hvor kirken har en viktig stemme.

På tross av dette har Kirkemøtet aldri hatt en egen sak som drøfter grunnleggende etiske spørsmål knyttet til samfunnsetikk og økonomisk forvaltning. Denne saken ønsker å bidra til et tydeligere og mer avklart grunnlag for kirkens arbeid med disse spørsmålene.

Olavsfestdagene 2016 hadde *Mammon* som tema, og brukte dermed som overskrift et verdiladet begrep som ofte brukes synonymt med penger, rikdom og jordisk gods. Olavsfestdagene ville med dette invitere til ettertanke om vår – i verdensmålestokk – usannsynlige velstand. Hva gjør den med oss, på godt og vondt? Bergprekenen forstås som en ev hovedtekstene for å forstå kallet til å følge Jesus i denne verden. Vårt forhold til verdens rikdom føres med dette inn som et av hovedspørsmålene til verdens kristne.

Det finnes en sammenheng mellom Den norske kirkes fokus på verdier som nestekjærlighet, fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet på den ene siden, og samfunnsøkonomi på den andre siden som gjør det naturlig og nødvendig at Kirkemøtet og menigheter i Den norske kirke bør snakke om det. Tro og etikk har viktige innspill til politiske og økonomiske valg og prioriteringer. Det er viktig å tydeliggjøre sammenhengen mellom

Samfunnsøkonomi, vitenskapen om den økonomiske virksomhet i samfunnet. Ordet økonomi kommer fra gresk *oikonomia*.

Grunnleggende sett har økonomi å gjøre med utnyttning av knappe ressurser for tilfredsstillelse av menneskers behov. Samfunnsøkonomi handler om produksjon, fordeling og utnyttelse av varer og tjenester og samfunnets organisering av disse i institusjoner som pengevesen, foretaksformer, markeder og så videre.

En betydelig del av samfunnsøkonomisk forskning består i å analysere slike institusjoner ved hjelp av matematiske og økometriske metoder.

Samfunnsøkonomi kaltes i Norge tidligere sosialøkonomi og før det statsøkonomi. I andre skandinaviske land brukes betegnelsen nasjonaløkonomi. Det engelske navn på faget er *economics*. Tidligere brukte man også navnet *political economy*.

(Store Norske Leksikon)

individualetikk og våre grunnleggende individuelle verdier på den ene siden, og samfunnsstyring gjennom politiske valg og prioriteringer, sosialetikk, på den andre siden. Hvordan skal verdens ressurser verdsettes og fordeles? Hvordan anvendes disse ressursene – og hvordan bør de anvendes? Er fordelingen i samsvar med våre verdier? Har vi tatt med alle kostnader i våre regnestykker? Dette er spørsmål som gjennomsyrrer den løpende samfunnsdebatten, og samfunnsøkonomien bidrar til svar gjennom bruk av modeller og ulike analyseredskaper. Deres analyser og vurderinger er nødvendige bidrag, men er ikke tilstrekkelig som beslutningsgrunnlag. Uansett er det verdivalg som til slutt avgjør hva vi prioriterer, for eksempel i statsbudsjetter eller andre styringsdokumenter.

Utredningens målsetting

Samfunnsøkonomi er uhyre kompleks og berører det meste. Det finnes mange tilnærminger, delspørsmål og interrelasjoner. Behandlingen av temaet vil fort bli møtt med kritikk og anklager for forenklete svar og ufullstendige analyser. Utredningen gir ikke svar på kompliserte spørsmål, men inviterer til ærlige og selvkritiske samtaler i kirke og samfunn. Den vil fremme en felles søken etter løsninger på dagens aktuelle sosiale og økologiske utfordringer som ikke er preget av tabloide forenklinger og skyttergravskrig. Den ønsker å vekke interesse, bidra til økt kunnskap, refleksjon og verdibevissthet og gi mot til å delta i samtalen, også med kritiske spørsmål.

Ikke minst ønsker utredningen å oppmuntre til økonomisk handling som er preget av stor vilje til å prioritere overordnende sammenhenger og verdier. Kirkens stemme er viktig og nødvendig i denne sammenheng. Utredning skal supplere de mange behandlinger av sosialetiske tema som Kirkemøte tidligere har tatt opp.

Samfunnsøkonomi er et uttrykk for menneskenes aktivitet gjennom arbeid, produksjon og handel. Verdenssamfunnet har erkjent at økonomiske, sosiale og økologiske spørsmål utgjør tre hovedpilarer som må holdes bedre sammen. Bare slik skapes det et samfunn som er godt for alle. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom FNs arbeid med bærekraftig utvikling. I denne sammenhengen er det viktig at vi snakker sammen om menneskenes selvforståelse som økonomer. Forståelsen kan variere veldig, fra å være en ansvarlig forvalter via å være en smart forbruker til en som har fokus på kortsiktig profitt. Hva vi som individer og i våre samfunn anser som god økonomi vil prege vår atferd og føre til positive eller negative konsekvenser for medmennesker og miljø. Når utredningen til tider kritiserer økonomi, er det ikke faget som sådan, men en ensidig vektlegging av økonomisk gevinst i forhold til andre viktige mål.

Dagens omfang av sosiale og økologiske problemer tilsier at det haster med en slik kollektiv selvransaking og samtale.

Utredningens oppbygging

Denne utredningen tar i kapittel 1 utgangspunkt i en liknende kirkelig utredning som 1992 drøftet *forbrukersamfunn som etisk utfordring* og beskriver kort dens oppfølging og virkning i kirke og samfunn, før den beskriver trekk ved dagens situasjon.

Deretter beskriver den på nytt *bærekraftsbegrepet* som et begrep for helt nødvendig helhetstenkning og ikke minst *FNs 17 bærekraftsmål* som skal nås innen 2030 og som angir en omforent målsetting for verdenssamfunnet. Utredningen kommer tilbake til disse målene, både underveis og til slutt.

I kapittel 2 beskrives det aktuelle og svært alvorlige sosiale og økologiske utfordringer globalt og nasjonalt som truer bærekraftig utvikling. Det nevnes spesielt økende økonomisk ulikhet og klimaendringer. Ofte settes disse i sammenheng med menneskelig, og dermed økonomisk, praksis som er ensidig profittorientert. Selv om dette først og fremst er globale problemer som ofte er mye mer synlig andre deler i verden, er norsk økonomi og politikk uløselig knyttet til dette. Norge påvirker og blir påvirket. FNs bærekraftsmål introduseres som et globalt anerkjent rammeverk som gir et godt utgangspunkt for samarbeid om bærekraftig samfunnsutvikling på alle nivåer.

Kapittel 3 gir eksempler på bibelske tekster som omhandler eller berører økonomiske forhold, og som har dannet et grunnlag for tolkning av hva som ble ansett som etisk god eller dårlig økonomisk praksis gjennom historien; både i kirken selv, men også i samfunnet som helhet. Den viser hvordan kirken til alle tider har engasjert seg gjennom nestekjærlighet og omsorgsarbeid overfor enkelte, men også gjennom samfunnskritikk og samfunnsengasjement for helheten. Den har alltid hatt en politisk stemme og samfunnsbyggende rolle.

Kapittel 4 beskriver sentrale trekk og tenkemåter i samfunnsøkonomiens historie. Det beskrives hvordan *egeninteresse* og *konkurransen* er avgjørende drivkrefter i en markedsøkonomi, og hvordan debatten om *frihet* versus *inn gripen* og *styring* har preget økonomi og politikk gjennom tidene.

Kapittel 5 presenterer en rekke sentrale delaspesker og undertema i samfunnsøkonomien. Alle disse delene bidrar til et sammensatt bilde av kompleksiteten i all økonomisk aktivitet. Også denne beskrivelsen må kun være et utvalg og kunne utvides betraktelig.

Kapittel 6 peker på hvordan våre individuelle holdninger og verdier er del av et kollektivt verdilandskap, og hvordan disse gjennom politiske valg blir til konkrete økonomiske prioriteringer og politikk. Kirkerådet mener det er viktig med høy bevissthet rundt disse sammenhenger hos hver og en av oss. Først hvilke verdier jeg individuelt har og siden hvordan jeg rangerer og vektlegger disse i demokratiske valg. Dette er kanskje en av de viktigste sammenhenger mellom individual- og sosialetikk. Her gis det mandat til å bygge og endre samfunnsstrukturer som rammen for våre individuelle liv.

Det siste kapittel, kapittel 7, beskriver en rekke eksempler på pågående endringsprosesser i mange samfunnssektorer. Det er liten tvil at erkjennelsen av å måtte endre kurs har ført til mye endringer, nytenkning og ny praksis. Det brukes forskjellige ord og begreper for dette: Transformasjon, paradigmeskifte, det grønne skifte eller omstilling. Det er spennende å være vitne til. Utredningen spør hvilken rolle kirken kan og bør ha i disse prosesser. Den er, vil og bør være mer enn passiv tilskuer. Har kirken viktige bidrag? Kan kirken være brobygger og håpsbærer?

1. Samfunnsøkonomi og etikk - et tema for kirken

Et utgangspunkt: Bispemøtes utredning «Forbrukersamfunn som etisk utfordring» fra 1992

Bispemøtet drøftet 1990 forskjellige sider ved forbrukerkulturen og vårt velferdssamfunn, og satte ned en arbeidsgruppe som skulle utrede i alt 11 problemstillinger knyttet til temaet (sak BM 19/90).

Arbeidsgruppen avgrenset sitt arbeid med å definere «forbrukersamfunnet» til å omhandle forbruk, forbruksrelatert atferd og forbruksfremmende tiltak, betraktet fra 6 ulike perspektiver:

- Fordeling av varer for å dekke våre grunnleggende behov
- Den økonomiske sammenhengen mellom forbruk, produksjon, teknologi og kapital, inklusive sysselsettingsproblematikk

- Vekstperspektivet og økologiske implikasjoner, jordas ressursgrunnlag og fremtidsperspektiv
- Kulturaspekter ved forbrukerkulturen
- Etske utfordringer knyttet til fordeling og verdispørsmål
- Forbruk og menneskelig identitet

Arbeidsgruppen erkjente temaets store kompleksitet på grunn av sine mange elementer og gjensidige relasjoner mellom dem, og påpeker et grunnleggende problem:

Ett av problemene med å angripe forbrukersamfunnet er at dets mange funksjoner gjør at det alltid kan vike unna kritikk ved å vise til en nyttefunksjon. Forbrukersamfunnet har m.a.o. også en tilslørende funksjon. Dette bidrar til å hindre at dyptgående og kritiske vurderinger av forbrukersamfunnet kommer til overflaten i offentligheten og blir styrende for politikk og forbrukeratferd. Det er et trekk ved forbrukersamfunnet at det tilslører de negative sidene ved seg selv, og skaper avstand mellom forbrukets nytelse og de negative konsekvensene av forbruket.

Med utgangspunkt i dette drøfter utredningen 4 hovedutfordringer:

- Den økologiske utfordringen
- Spørsmålet om rettferdig fordeling av ressursene
- Livskvalitet og menneskelighet
- Moralsk ansvar i et helhetlig og globalt framtidsperspektiv

Drøfting av forbrukersamfunnet som *økonomisk* system var en sentral del av utredningen. Det drøftes økonomisk vekst som viktig politisk mål på bakgrunn av spørsmål rundt produksjon, forbruk og ressursforvaltning i en blandingsøkonomi der produksjonen i stor grad er blitt overlatt til markedet. Utredningen spør: Er økt produktivitet et problem eller nyttig hjelpemiddel? Hva er forholdet mellom forbruk, sysselsettingen og ressursene? Det konkluderes med at det hersker stor usikkerhet rundt mange av de økonomiske sammenhenger. En konklusjon for utredningen var å peke på at ikke all økonomisk vekst og teknologisk utvikling er av det onde for å utnytte naturressurser, men at det trengs reguleringer i form av avgifter og restriksjoner, samt betalingsvilje for nødvendige omstillinger.

Oppfølgingen

Utredningen dannet grunnlaget for en *uttalelse fra Bispemøtet høsten 1992* (BM 14/92) i syv punkter. Den erkjenner at varehandel og forbruk til alle tider har preget menneskenes liv og at gode materielle kår gjør livet lettere og mer verdifullt å leve. Men Bispemøtet påpeker samtidig at markedskrefter og kommersialisering gjennomtrenger våre liv på langt flere områder enn tidligere og at *forbrukerideologien bryter ned det menneskelige samfunn ved å definere alt i tilknytning til bruk, nytte, påvirkning og konkurranse.*

Menneskene tilbys en flukt fra den krevende og vanskelige delen av virkeligheten.

Overforbruk av jordas ressurser og den skeive fordelingen mellom rike og fattige i verden er en trussel mot verdensfreden og våre etterkommere. Dagens situasjon kaller til oppbrudd for alle mennesker til å legge mer vekt på livskvalitet enn levestandard basert på ytre goder. Vi kalles til å ta et etisk ansvar for oss selv, våre etterkommere og for medmennesker i den fattige del av verden. Et slikt oppbrudd, skriver biskopene i sin uttalelse, kan bare skje om mennesket er rotfestet i andre verdier enn den konsumkulturen tilbyr.

Kirkens rolle er å sette kritisk søkelys mot denne utviklingen, kalle hver enkelt og politikere til ansvarlig handling og skape grobunn for endringer.

Kirkemøtet 1996 behandlet samme tema i sak KM 10/96 *Forbruk og rettferd*. Vedtaket i saken munnet ut i en utsendelse fram mot år 2000 der man beskrev konkrete handlingsområder under fanen «3x3 slag for oppbrudd, handling og håp», og oppfordret til, sammen med alle mennesker og organisasjoner av god vilje, å bygge brede allianser lokalt, nasjonalt og globalt.

Dette var ikke starten, men ble en viktig milepæl i Dnks sosialetiske og «grønne» engasjement fram til i dag.¹

I KM-sak 10/07 *Økonomisk globalisering som utfordring til kirkene* fattet et enstemmig Kirkemøtet et vedtak i 9 punkter som innledes med

Gud vil rettferdighet og har satt oss til å forvalte jordens ressurser til beste for alle mennesker. I ydmykhet bekjenner vi at vi har sviktet. Vår tro på Jesus Kristus gir håp og kraft til på ny å arbeide for en rett forvaltning av de ressurser Gud har betrodd menneskeheten.

Denne saken belyser særlig økonomiske spørsmål i en global kontekst. Det tas til ordet for reformasjon av dagens globale handels- og finansinstitusjoner som gir fattige land reell medbestemmelse. Myndigheter, næringsliv og andre aktører ble oppfordret til å arbeide for en helhetlig tilnærming til globaliseringens utfordringer, der fattigdomsreduksjon og miljø sees i sammenheng og man arbeider for et forpliktende globalt menneskerettighetsregime og demokratisk legitime overnasjonale ordninger (FN o.a.).

Kirkemøtet ba norske myndigheter arbeide for et reformert globalt handelssystem som er bæredyktig, der

- det blant annet gis fattige land bedre markedstilgang og øker deres eksportkapasitet og kompetanse
- det utvikles et rettferdig globalt handelsregime som er økologisk bæredyktig, og hvor alle land er jevnbyrdige med hensyn til påvirkning av reglene
- eksportdrivende subsidier i de rike land fjernes
- det legges mer aktivt til rette for norsk import fra utviklingsland framfor fra industrialiserte land
- det blir slutt på all dumping av rike lands subsidierte produkter på fattige lands markeder, og at fattige land presses til å åpne sine markeder for dem
- fattige land ikke tappes for arbeidskraft og kompetanse
- fattige land får beskytte sin matsikkerhet på fisk og landbruk
- fattige land får tilgang på billig kvalitetsmedisin og mulighet til å bekjempe epidemiske sykdommer og andre sykdommer som truer store befolkninger.

¹ Andre eksempler for dette er «Vern om skaperverket» i 1989 (KM), «Forbruk og rettferd» i 1996 (KM10/96), «Truet liv- troens svar» (KM 04/07) og «Økonomisk globalisering som utfordring til kirkene» (KM10/07) i 2007, «Skaperverk og bærekraft» (KM05/08) i 2008, «Forsvarlig etisk forvaltning av norske petroleumsressurser og bruk av oljefondet» (KM12/13) i 2013, «Den norske kirke og menneskerettighetene» (KM 09/14) i 2014, og «Kyrkje og helse» (KM 09/15) i 2015.

Dessuten ba Kirkemøtet norske myndigheter arbeide for et reformert globalt finanssystem, der:

- all illegitim gjeld og gjeld som på annen måte ikke er bærekraftig slettes betingelsesløst og utenfor bistandsbudsjettet
- det ikke stilles krav om betingelser om økonomisk liberalisering og privatisering i forbindelse med bistand og lån til fattige land
- kampen mot korrupsjon og skatteparadis støttes
- internasjonale konvensjoner for menneskerettigheter og faglige rettigheter må være et mål for lån og bistand
- det etableres globale finansieringsordninger for utvikling, som f.eks. valutaskatt eller CO2 skatt.

Kirkemøtet oppfordret Stortinget til å bruke Norges store petroleumsformue til å bidra til en mer rettferdig verden og nevner en rekke konkrete punkter til dette. Kirken oppfordret seg selv til å jobbe for en mer global rettferdig verden ved bl. a. å bygge allianser med sosiale bevegelser og fagforeninger globalt og nasjonalt som arbeider for et rettferdig handels- og finanssystem, sørge for en interreligiøs dialog om disse spørsmål og fortsette å bidra aktivt i Kirkenes verdensråds AGAPEprosess.

Behandlingen av dette tema i Norge må ses på bakgrunn av liknende temaer på den internasjonale og økumeniske agendaen. I boken «Christ and Capital – a family debate»² beskriver Michael Taylor hvordan økonomiske spørsmål har vært en gjenganger på sakskartet og i samtale til Kirkenes Verdensråd helt siden dens begynnelse i 1948. Hovedspørsmålet har hele tiden vært hvordan man kan skape økonomiske systemer i verden som tjener alle, og ikke bare noen få, samt hvordan vi behandler gudgitte ressurser på en ansvarlig måte. Dette drøftes om og om igjen, i lys av aktuelle globale eller regionale utfordringer.

Taylor beskriver også at det på denne varierte bakgrunnen er vanskelig å definere konkret hva man i ulike debatter og tider mener med for eksempel «kapitalisme» eller «sosialisme». Begreper som brukes i debatten er blant annet «globalisering», «neoliberalisme», «markedsfundamentalisme», «blandingsøkonomi», «frie markeder», «sosiale markeder», med mere. Dette illustrerer kompleksiteten i saksfeltet, faren for forenklinger og behovet for en grundig og saklig debatt. Dnk har, parallelt med KV, engasjert seg kontinuerlig og økende på feltet, både lokalt nasjonalt og globalt. Ved siden av de nevnte Kirkemøte-behandlingene er *Kirkelig nettverk for miljø, forbruk og rettferd; Grønne menigheter; Skaperverk og bærekraft; Klimapilegrim 2015; konferansen Broen til framtiden og Klimavalgalliansen* eksempler for engasjement og nettverksbygging de senere årene. Vern om skaperverket og kamp for rettferdighet er blitt godt teologisk begrunnet og integrerte perspektiver i diakoniforståelsen - og med dette også viktige og integrerte deler av kirkens identitet og visjon.

Økologisk, sosial og åndelig krise

Det er viktig å erkjenne at mye positivt har skjedd, og globalt er millioner av mennesker løftet ut av fattigdom, noe økonomien har bidratt til i stor grad. Samtidig er både de sosiale og økologiske utfordringene, som for eksempel voksende ulikhet og klimakrise, blitt enda mer tydelig og presserende. Utredningen fra 1992 og dens grunnleggende spørsmål er like aktuell i dag som denne gang.

Som rapporten 5/2013 *Norsk forbruk og miljøet* fra Framtiden i våre hender (FIVH) viser har i Norge både det private og det offentlige forbruket økt sammenhengende siden 1990. Over hele

² Michael Taylor, *Christ and Capital*, Geneva, 2015, WCC publications

perioden har det private forbruket økt med gjennomsnittlig 3,3 % og det offentlige med gjennomsnittlig 2,7 % per år. En ny rapport fra FIVH oktober 2017 *Den norske forbruksfesten* (FIVH 12/2017)³ bekrefter og forsterker denne tendensen frem til i dag. Rapporten beskriver utviklingen i forbruksnivået og forbruksmønsteret i norske husholdninger, slik det fremkommer av i hovedsak Statistisk Sentralbyrås (SSB) database.

Mens mange synes å være upåvirket av slike rapporter, vokser det blant andre en erkjennelse av at det ikke bare trengs nye teknologier, men at sosiale og økologiske kriser også bunner i en spirituell og åndelig krise.⁴ I et forbrukersamfunn reduseres mennesket fort til å være produsent og forbruker. Hvorfor er det slik? Hvilke verdier og forestillinger om livet og verden preger og styrer oss? Den kristne kirke vil være ha en stemme i slike spørsmål. I et av de neste kapitlene vil utredningen derfor beskrive nærmere hvordan bibelens tekster og kristen tro slik den har manifestert seg gjennom kirkehistorien omhandler både utsagn og forestillinger om Gud, mennesket, natur og kultur. Det omfatter mange tekster og fortellinger som sier en hel del om menneskenes plass og rolle i skaperverket. Relasjonen til *den andre* og *det andre*, nestekjærlighet og forvalteransvar blir sentral. Jesu bergpreken, hans lignelse om den rike mannen og Lasarus (Luk 16,19ff), døperen Johannes oppfordring om å dele mat og klær med dem som ikke har (Luk 3,10) og mange andre bibelske tekster viser tydelig at økonomiske spørsmål er en del av dette bildet og fortjener vår oppmerksomhet.

Finanskrisen høsten 2008

Det som vi i dag betegner som «finanskrisen» startet da investeringsbanken Lehman Brothers i september 2008 gikk konkurs uten at amerikanske myndigheter grep inn. Dette førte til kraftig fall på verdens børsmarkeder og påfølgende lavkonjunktur i de fleste industrialiserte land.

Verdens finansielle systemer kom etter hvert i stor ubalanse. Også i Europa, og spesielt i land som Hellas, Spania og Italia, ble virkningene svært alvorlige. Disse landene ble i særlig grad rammet av høy arbeidsledighet, som mest av alt gikk ut over ungdom. I Hellas og Spania var ungdomsledigheten i 2014 godt over 50 %, i eurosonen ved begynnelsen av 2013 nær 12 %.

Det betyr at arbeidsledigheten i flere land er større enn i 1930-årene.

Mange land hadde i tillegg også problemer med høy gjeld og store underskudd. For å motarbeide dette kuttet nesten alle land i offentlige budsjetter og velferdsordninger. Oftest ble kvinner hardere rammet enn menn av innstramningstiltakene. EU-kommisjonen har fastslått at 12 mill. flere kvinner enn menn lever i fattigdom i Europa.¹

Denne krisen var ikke den første og eneste. Verdensbanken har identifisert nærmere trehundre bank- og pengekriser fra begynnelsen av 1970-tallet til 1996, men den illustrerer tydelig hvor sammenfiltret verdens økonomier er.

Bilde er sammensatt når det gjelder å identifisere årsaker til finanskrisen, men i et mer overordnet perspektiv blir det påpekt at den vestlige verden har beveget seg bort fra et Keynes inspirert økonomisystem med industrialisering, bærekraftig vekst, fordeling og balanserte budsjetter til et mer nyliberalt system med deregulering av bank- og finansvesenet.

³ <https://www.framtiden.no/aktuelle-rapporter/834-den-norske-forbruksfesten-1/file.html>

⁴ Professor J. Kureethadam, både naturvitenskapler og teolog og medarbeider på pavens encyklika *Laudato Si* har i sin bok *Creation in crisis - science, ethics, theology*, ved siden av avsnittene *The cry of the earth* (økologi) og *The cry of the poor* (sosial) et eget avsnitt med tittel *The cry of the Gods*. Her beskriver han den åndelige og spirituelle krisen til ikke å erkjenne verden som Guds skaperverk og heller ikke vår felles utfordring til å ta et helhetlig forvalteransvar.

Dereguleringene begynte på slutten av 1970-årene. Det skarpe skillet mellom vanlige banker og investeringsbanker, som drev med mer risikofylt virksomhet, falt bort ved årtusenskiftet. Samtidig begynte bank- og finansvesenet å operere med altfor lite egenkapital. Risikoen ble delt på færre, fordi reguleringen av bankenes vekst også hadde falt bort. Bankene ble både færre og større. I 2007 hadde de tre største bankene i USA 40 % av forvaltningskapitalen.

Det ble utviklet kreative spare-, investerings- og forsikringsprodukter. Dereguleringene ga fritt spillerom for ledelsen i bankene, som utviklet avlønningsplaner for seg selv med bonuser og opsjoner på aksjekjøp og liknende. Denne typen avlønning ga god uttelling ved solide overskudd, men innebar ingen lønnstrekk når resultatet var dårlig. Viljen til å ta høy risiko ble dermed trigget, og ga stor lønnsstigning, større jo høyere opp en kom i ledelsespyramiden.

Samtidig åpnet man for billig import fra Kina, noe som bidro til å utarme produksjonen i vestlige land. Finansindustrien vokste seg større enn industrien selv, noe som førte til at penger ikke lenger kunne veksles inn i reelle verdier. I samme periode har fordelingen av samfunnsgodene i befolkningen blitt dårligere. Stadig færre har tjent stadig mer, og tilsvarende stadig flere stadig mindre.

Selv om både USA og de fleste landene i Europa fortsatt strever med finanskrisens ettervirkninger, har man i mindre grad endret en del av årsaken, bl.a. krav til bankenes egenkapital og lederens avlønningssystemer og bonuser.

Reaksjonene på denne krisen kan sies å være todelt. Blant ledende økonomer og politikere ble krisen sett som en alvorlig korreksjon i den liberale verdensordenen, men ikke som dens endelikt. Det umiddelbare svaret fra myndighetene i de landene som ble rammet av krisen var derfor å tilføre bankene og markedet ny kapital. Dette ble gjort for å forhindre en nedadgående spiral der redusert kjøpekraft, deflasjon og økt arbeidsledighet ble gjensidig forsterkende effekter. En mer langsiktig reaksjon var å innføre reguleringer og krav om økt kapitalisering av finansinstitusjonene. Målet var å forhindre uhemmet spekulasjon og utviklingen av nye finansbobler.

Den andre reaksjonen var å se markedsøkonomien og den liberale verdensordenen som selve problemet. Kritikerne av markedstenkningen og den økonomiske globaliseringen hevdet, både før og etter finanskrisen, at den utviklingen vi her har skissert har umyndiggjort mennesker når det gjelder beslutninger som har store konsekvenser for deres eget liv. Den har i tillegg skapt store økonomiske forskjeller og ført til en overbelastning av klodens ressurser og til truende klimaendringer. Slik kritikk finner støtte i folkelige bevegelser, både på venstre- og høyresiden i politikken, men også blant tradisjonsorienterte mennesker utenfor storbyene.

Mange steder kan man se en tydelig tendens i retning renasjonalisering. Dette kan på sikt føre til en reversering også av den økonomiske globaliseringen i form av en ny proteksjonisme. Det går en tydelig skillelinje mellom de som mener at vekst og velstandsøkning fremmes av *globalisering* og liberalisering av handel og finans, og de som krever et økt *lokalt* og nasjonalt eierskap til beslutninger og ressurser.

Samfunnsøkonomi som eget tema

Økonomiske forhold, økonomisk tenkning og språk er sentrale i de fleste samfunnsområder og menneskers privatliv over hele kloden.

Økonomi som fagfelt leverer i dag både modeller, begrepsapparat, tolkningsramme og premisser for politiske og personlige veivalg. Samfunnsøkonomi er et omfattende og komplisert fagfelt. Det er både riktig og nødvendig at bedrifter og stater styres med stor (samfunns-) økonomisk kunnskap. Hver leder er ansvarlig for sin virksomhet, sin kommune, sitt land.

Men vi må alle, hver for oss og i fellesskap, ta et politisk og overordnet helhetsansvar for en bærekraftig utvikling. Som del av dette må det settes grenser og rammer for økonomisk (dvs. menneskelig) aktivitet, slik at de ikke går ut over mennesker og miljø. Her mangler det mye, noe som illustreres av fenomener som moderne slaveri, barnarbeid, skyhøye lederlønninger, korrupsjon, kapitalflukt og skatteparadiser. Avsløringene rundt *Panama-papers* og *Paradise-papers* viser at det siste også gjelder anerkjente selskaper og statlige aktører. Mye tyder på at et snevert fokus på kortsiktig økonomisk lønnsomhet har en dominerende rolle i mange miljøer. Globalt har dette ført til en rekke store sosiale og økologiske problemer som skal drøftes nærmere i neste kapittel. Problemene viser nødvendigheten av å ha gode verdikompass både på individ og samfunnsnivå når midler skal forvaltes.

Forankringen av økonomien i samfunnets normer og verdier er derfor helt sentralt. Kirken ønsker å være en etisk premissleverandør med utgangspunkt i sitt trosgrunnlag, og i tett samarbeid og dialog med andre trossamfunn og samfunnsaktører. Ethvert land, men også en statsgruppe som for eksempel EU eller et lokalsamfunn må ha en løpende verdidebatt og høy verdibevissthet.

Utredningen beskriver en rekke sosiale og økologiske problemområder som har til felles at menneskelig økonomisk aktivitet er del av årsaken. Fattigdom, økende ulikhet, marginalisering, migrasjon, klimaendringer, tap av artsmangfold og ødelagte økosystemer er noen av dem. Det kan se ut som en del av årsaken til dette kan være en innsnevret forståelse av økonomibegrepet. Allerede Aristoteles (384 – 322 f. Kr.) skjelnet i sitt verk om statsformer mellom *krematistikk* (berikelseskunst, eller kunsten å erverve penger, som han bedømte negativ) fra *oikonomia*, forstått som forvaltning av et hus/ familie. Man anser denne beskrivelsen av økonomi som husholdning som den første i idéhistorien.⁵

I motsetning til dette har mye av de senere årtiers økonomiske praksis vært preget av berikelseskunst med fokus på størst mulig profitt for seg selv, sin virksomhet eller sitt land. Dette ble særlig tydelig i kjølvannet av det som betegnes som *nyliberalistisk* eller *neoklassisk økonomisk tenkning*⁶ etter annen verdenskrig. I arbeidet med egen berikelse og i konstant konkurranse med andre, har fokuset på kostnadsreduksjoner ikke sjelden ført til at skader for andre mennesker, nasjoner eller økosystemer har blitt betraktet som *eksternaliteter*⁷ og er utelatt i regnskapene. Men skader og kostnader blir i dag mer og mer synlig, og må ofte bæres av andre som er minst skyld i dem. Det fører til migrasjon, økende uro og flere konflikter. Klimakrisen er et godt eksempel på dette.

⁵ Hans-Jørgen Schanz, *Europeisk idéhistorie*, Aarhus Universitetsforlag 2011, s.45 f.

⁶ Forklares lenger bak i dokumentet, se s. 38

⁷ Se Store norske leksikon om Eksterne virkninger: Noe beslutningstakerne ikke tar hensyn til i sine beregninger.

Kirkerådet mener derfor at kirkens samfunnskritiske stemme (fortsatt) er viktig. Som del av en global kirke ønsker Dnk å gi en stemme til våre søsken i land i sør som lider under urettferdige forhold og skjevfordeling i verdensøkonomien og et skaperverk hvor planter, dyr og hele økosystemer er truet av klimaendringer og andre miljødelegger gjennom menneskelig aktivitet. En økende del av Europas og Norges befolkning lever også under fattigdomsgrensene. Også her trengs kirkens stemme. En slik kritikk rammer nødvendigvis også Den norske kirke selv, som selv nyter godt av å være en del av et rikt Norge.

Det har skjedd svært mye positivt i bygging av våre velferdssamfunn som må anerkjennes, og som vi bør være takknemlige for. I de fleste land i dag er markedsøkonomi et selvfølgelig grunnlag for samfunnsbygging og er godt forenlig med omfordeling, noe som vises ikke minst gjennom *den nordiske samfunnsmodellen* som er vokst frem gjennom det forrige århundre. Viktige kjennetegn på denne modellen er liberale og åpne økonomier kombinert med velutbygde velferdsordninger og god tilgang på utdanning for alle uavhengig av inntekt. Oppretting av et oljefond til beste for hele samfunnet er et godt eksempel på en verdistyr forvaltning av naturressurser. Et annet eksempel er Tyskland der man innenfor rammen av markedsøkonomi har løst en rekke miljøproblemer: Sur nedbør er redusert, elver er rensert, biler forurenses mye mindre nå enn før, og generelt foregår det en omfattende omlegging av energiproduksjon og bruk. Dette er blant annet et resultat av offentlige reguleringer, økt prising av utslipp, og at forbrukerne er blitt mer opptatt av miljøet. Gjentatte ganger har det vist seg at bruk av markedet er effektivt til å hindre skadelige effekter. Man gjør det for eksempel gjennom innføring av høye avgifter på tobakk, alkohol, biler og bensin, og gjennom bompenger og forsøk på Co2-prising. Gjennom slik inngripen og regulering av markedet forsøker myndigheter å hindre eller bremse skadelige effekter, og tvinge frem nye teknologiske løsninger. Slike eksempler viser også betydningen av gode dialoger mellom samfunnsøkonomi og verdibaserte organisasjoner som bidrar til parallell faglighet og kritiske spørsmål. Det finnes i Norge i dag knapt et politisk parti som ikke vil bruke en slik regulert og sosial markedsøkonomi som grunnlag for samfunnsbygging. Denne utredningen ønsker derfor også å peke på de positive sidene som økonomisk aktivitet bidrar med over alt: Vi trenger utvilsomt kreative gründere som bidrar til nødvendig omstilling i næringslivet og som skaper nye «grønne» arbeidsplasser. Vi må undersøke hvordan vi kan bruke vårt kapital som styringsverktøy i samfunnsutviklingen, og hvordan vi kan hjelpe våre lokalsamfunn i vanskelige prosesser med nødvendig omstilling i næringslivet, med truende tap av arbeidsplasser og fraflytting.

Bærekraft – et begrep for nødvendig helhetstenkning

Bærekraft (engelsk *sustainability*) er et sentralt begrep, generelt i samfunnet men også for Den norske kirkes sosialetiske engasjement. Begrepet har sine røtter i en kirkelig debatt og er siden blitt et sentral internasjonalt begrep. Allerede i 1971 begynte en økumenisk diskusjon av «vekstens grenser» og bekymring for menneskehetens fremtid på noe lengre sikt, initiert gjennom et foredrag fra Jørgen Randers i Nemi/ Italia.⁸ Han var medlem av tenketanken Club of Rome og medforfatter av boken *Vekstens grenser* som satte temaet på verdens dagsorden i 1972. Forsøket på å beskrive et bærekraftig samfunn ble først forsøkt av en arbeidsgruppe

⁸ Se omtale av begrepet *sustainability* i Dictionary of the ecumenical movement, s. 963 f.

bestående av vitenskapsfolk, økonomer og teologer ved KVs verdenskonferanse for vitenskap og human utvikling in Bucuresti, Romania i 1974.

Gruppen konkluderte med at et fremtidig godt liv for menneskeheten forutsetter at man forsøker å skape en utvikling som kan vedvare, både økonomisk og økologisk, og som sikrer at ikke-fornybare ressurser ikke blir forbrukt eller ødelagt gjennom teknisk innovasjon. Denne rapporten startet en debatt i kirke og samfunn og det oppsto spenning mellom KV-representanter med bakgrunn i naturvitenskap og miljøvern som krevde bærekraft som et viktig nytt kriterium for sosial velferd, og representanter fra fattige land som fryktet at dette ville lede oppmerksomheten vekk fra det primære behovet for mer rettferdig utvikling. Dette til tross for at rapporten fra Bucuresti påpeker nettopp behovet for både bærekraftig og rettferdig samfunnsutvikling. Denne spenningen eksisterer i internasjonale forhandlinger og prosesser den dag i dag. Den tydeliggjør fattige lands rettmessige krav på velstandsutvikling. Det ble opplevd som et nytt overgrep fra de rike land som i deres perspektiv etter mange tiår med ressursbruk og grådighet hadde oppnådd en velstand som de nå ville nekte de fattige land. Dette dilemmaet tydeliggjør at de rike land må gjøre mange grep for å rette opp for de skader de har påført verdens fattige og miljøet, samtidig som det må utarbeides en bærekraftig velstandsutvikling for de fattige land som ikke har de samme ødeleggende effektene på natur og klima. Gandhis ord om at «jorden er rik nok for alles behov, – men ikke for alles grådighet» er en viktig påminnelse i denne spenningen.

KVs generalforsamling i Nairobi i 1975 bekreftet behovet for å arbeide for bærekraftig samfunnsutvikling i kirkenes økumeniske arbeid. KVs neste generalforsamling i Vancouver 1983 erstattet riktignok offisielt begrepet bærekraft med begrepet *skaperverkets integritet*, og lanserte et stort program for «*justice, peace and the integrity of creation*», men i praksis fortsatte *bærekraft* å være et mye anvendt konsept, både i kirke og samfunn, for å beskrive en integrert samfunnsutvikling som tar hensyn til både mennesker, naturen og økonomi.

Begrepet *sustainable development* ble 1987 tatt opp av *Brundtland-kommisjonen* (UNs World Commission on Environment and Development og har siden vært en plattform for FN's arbeid på feltet frem til i dag. Definisjonen av bærekraft inneholder to kjernepunkt:

- Uttrykket «behov», i særdeleshet de grunnleggende behov til verdens fattige som gis overordnet prioritet, og
- Tanken om «begrensninger» gitt av teknologiske muligheter, sosial organisering og naturens evne til å møte nåværende og fremtidige behov.

Begrepet og definisjonen er langt på vei en oppsummering av Brundtland-rapporten *Our common future*. Rapporten pekte på seks særlige problemområder: befolkningsvekst, matvaresikkerhet, økologi og biodiversitet, energi, industriell utvikling og utvikling av bærekraftige bymiljøer. Oppsummert som samspill mellom økonomiske, miljømessige og sosiale spørsmål:

Bærekraftig utvikling illustreres av området der de tre sirklene overlapper hverandre. Også sakspapiret til Kirkemøte i 2008 beskrev bærekraft som sentralt begrep når man vedtok rammene for det økumeniske samarbeidsprosjektet *Skaperverk og bærekraft*. Kirken ville gjennom prosjektet bidra til en integrert og helhetlig forståelse av begrepet i kirken og samfunnet. Dette er bare blitt mer aktuelt siden.

FNs bærekraftsmål: Mål for en bærekraftig verden ⁹

Den 25. september 2015 vedtok FN 17 bærekraftsmål som skal være oppnådd innen 2030. Disse erstattet de tidligere 1000-års målene.

FNs bærekraftsmål er verdens felles arbeidsplan for å utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet og stoppe klimaendringene innen 2030.

Tusenårsmålene (2000-2015) førte til stor framgang på områder som fattigdomsbekjempelse, utdanning og helse, men har også blitt kritisert for kun å adressere symptomer på fattigdom. Bærekraftsmålene skal gjøre noe med årsakene til fattigdom, ulikhet og klimaendringer.

Ingen skal utelates

Et av hovedprinsippene i bærekraftsmålene er at ingen skal utelates (Leaving no one behind). De mest sårbare menneskene må derfor prioriteres. Ekskluderte grupper, som mennesker med nedsatt funksjonsevne, flyktninger, etniske og religiøse minoriteter, jenter og urfolk, er høyt representert blant de som fortsatt lever i fattigdom.

Universelle mål forplikter Norge

⁹ Kilde: fn.no

I motsetning til Tusenårsmålene gjelder FNs bærekraftsmål for alle land i verden - også de rike. Det betyr at bærekraftsmålene vil ha innvirkning på norsk politikk. Mange av målene er allerede oppfylt i Norge, men ikke alle. Norges statsminister leder, sammen med Ghanas president, pådrivergruppen for FNs bærekraftsmål, og rapporterte juni 2016 som et av verdens første land hvordan Norge vil følge opp dette arbeidet

Til tross for stor framgang på de fleste av de 17 områdene, så er målene i seg selv et tegn på at vi ikke er i mål, og på noen av områdene er situasjonen kritisk. Det gjelder ikke minst klimaendringene og deres konsekvenser. Målene påvirker og forsterker hverandre gjensidig. De 17 hovedmålene med i alt 169 delmål, henger derfor tett sammen og må ses som en helhet for å kunne løses. FN trekker selv fram tre særlige områder: fattigdom, ulikhet og klimaendringene. Bærekraftsmålene reflekterer alle tre dimensjoner i bærekraftig utvikling. Økonomisk vekst er nødvendig for å nå bærekraftsmålene, men med de begrensninger som gis av sosiale og økologiske hensyn. Miljøets tåleevne er en absolutt grense for menneskelig aktivitet. Derfor la allerede Kirkemøte 2008 i sakspapiret og behandlingen av det som ble samarbeidsprosjektet «Skaperverk og bærekraft» planeten Jordas tålegrenser (planetary boundaries)¹⁰ til grunn for sitt arbeid.

Utfordringen er nettopp å sikre at veksten skjer innenfor de rammer som settes av miljøets tåleevne og hensynet til hverandre.

I et slikt perspektiv blir formålet med økonomisk aktivitet ikke profitt, men liv og menneskelig utvikling, noe som tilsvarer godt kirkens forvalter-perspektiv.

De 17 verdensmålene kan forstås som det politiske og sosiale svar på hvordan menneskeheten skal håndtere og ta ansvar for den ubalanse som det antropocene tidsalder mest av alt er preget av.

Et av hovedspørsmålene for utredningen er å drøfte hvilken mulighet og hvilket ansvar kirken har for at bærekraftsmålene nås. Kort om de enkelte målene:

1. Utrydde fattigdom

Utrydde alle former for fattigdom i hele verden

For å kunne skille mellom ulike grader av fattigdom brukes begrepene *absolutt fattigdom* og *relativ fattigdom*.

I 1990 levde 36 prosent av verdens befolkning i ekstrem eller absolutt fattigdom. Siden den gang har andelen ekstremt fattige blitt mer enn halvert. 767 millioner mennesker lever i dag under fattigdomsgrensa på 1,90 dollar dagen. Ekstrem fattigdom skal utryddes innen 2030.

Relativ fattigdom er fattigdom sett i forhold til størstedelen av befolkningen i et land. Sosial ekskludering er en viktig konsekvens av relativ fattigdom. EUs statistikkbyrå Eurostat opererer med en fattigdomsgrense som er på 60 prosent av medianinntekten, mens OECD baserer sin statistikk på 50 prosent av medianinntekten.

2. Utrydde sult

Utrydde sult, oppnå matsikkerhet og bedre ernæring, og fremme bærekraftig landbruk

Selv om antallet mennesker som lever i kronisk sult fortsatt er svært høyt, har andelen sunket fra 23,3 prosent i 1990-92 til 12,9 prosent i 2014-2016. 793 millioner mennesker er rammet av sult, mens nesten 2 milliarder opplever manglende matsikkerhet i perioder.

¹⁰ <http://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries/planetary-boundaries/about-the-research/the-nine-planetary-boundaries.html>

Det er på tide å tenke nytt om måten vi dyrker, fordeler og bruker maten vår. Hvis vi gjør det på riktig måte, kan jordbruk, skog og fisk sørge for næringsrik mat til alle, og samtidig være en viktig inntektskilde for mange.

3. God helse

Sikre god helse og fremme livskvalitet for alle, uansett alder

At alle kan leve friske og sunne liv er en forutsetning for å oppnå bærekraftig utvikling. Det er gjort store framskritt i arbeidet med å øke forventet levealder, og minske mødre- og barnedødelighet i verden.

For at dette bærekraftsmålet skal nås, kreves det likevel en massiv innsats de neste 15 årene. En rekke alvorlige sykdommer må utryddes, og andre store helseutfordringer må håndteres. At klimaendringer og krig er betydelige årsaker til menneskers uhelse viser hvordan bærekraftsmålene gjensidig påvirker hverandre.

4. God utdanning

Sikre inkluderende, rettferdig og god utdanning og fremme muligheter for livslang læring for alle

En god utdanning er grunnlaget for å forbedre menneskers liv. Jenter og gutter skal ha lik tilgang til utdanning med god kvalitet, og den skal være gratis.

Det har vært en enorm økning i andelen barn i verden som går på skole. Framgangen er spesielt stor når det gjelder jenter og kvinner. Det har også vært en formidabel forbedring i grunnleggende lese- og skriveferdigheter. Likevel er det fortsatt altfor mange som ikke kan lese og skrive.

5. Likestilling mellom kjønnene

Oppnå likestilling og styrke jenters og kvinners stilling

Likestilling er en menneskerett. Det handler om å gi begge kjønn like rettigheter og muligheter til å bestemme over eget liv. Kvinners tilgang til utdanning, helsetjenester, arbeid og juridiske rettigheter er nødvendig for å skape utvikling i et land.

6. Rent vann og gode sanitærforhold

Sikre bærekraftig vannforvaltning og tilgang til vann og gode sanitærforhold for alle

Alle må ha tilgang til rent vann hvis vi skal oppnå bærekraftig utvikling. Det finnes nok ferskvann på planeten, men dårlig økonomi og manglende infrastruktur står ofte i veien.

Det er gjort store framskritt i arbeidet med å sikre tilgang til toaletter for alle. Utviklingen har imidlertid gått for sakte. Millioner av mennesker dør hvert år av sykdommer de får fordi de ikke har tilgang til rent vann og toalett.

7. Ren energi for alle

Sikre tilgang til pålitelig, bærekraftig og moderne energi til en overkommelig pris

Tilgang til energi står i sentrum av så nær som alle utfordringer og muligheter vi møter i dag.

Det kan dreie seg om jobber, sikkerhet, klimaendringer, matproduksjon eller muligheter for økt inntekt.

Energi er den største bidragsyteren til klimaendringer, gjennom utslipp av CO₂ og andre klimagasser. Løsningen er fornybar energi som vannkraft, vindkraft og solkraft. Fornybar energi er bærekraftig.

8. Anstendig arbeid og økonomisk vekst

Fremme varig, inkluderende og bærekraftig økonomisk vekst, full sysselsetting og anstendig arbeid for alle

Omtrent halvparten av verdens befolkning tjener så dårlig at ikke de kan leve av lønnen sin. Å skape økonomisk vekst og nye arbeidsplasser gjennom anstendig arbeid er en forutsetning for bærekraftig utvikling. Å skape arbeidsplasser av god kvalitet er en av de største utfordringene for alle land fram mot 2030.

9. Innovasjon og infrastruktur

Bygge robust infrastruktur, fremme inkluderende og bærekraftig industrialisering og bidra til innovasjon

Investeringer i transport, vanningsystemer, energi og informasjonsteknologi er helt avgjørende for å skape en bærekraftig utvikling.

Infrastruktur er den underliggende strukturen som må være på plass for at et samfunn skal fungere. Infrastruktur er en forutsetning for økning i vekst og produktivitet, og for forbedringer i utdannings- og helsetilbud.

Teknologi og innovasjon kan bidra til å løse miljømessige utfordringer som følger utbyggingen av infrastruktur.

10. Mindre ulikhet

Redusere ulikhet i og mellom land

Økonomisk vekst har bidratt til at flere land har blitt rikere. Dette fører ikke automatisk til mindre fattigdom. Vi må redusere ulikheter mellom land, og innad i land, for å kunne skape en bærekraftig utvikling.

En rettferdig fordeling av et lands ressurser er nødvendig for å redusere fattigdom og skape stabile samfunn. Samtidig øker forskjellene mellom innbyggerne både i rike og fattige land. Det gjelder både ulikhet i inntekt og formue, og i tilgang til skole, helsehjelp og muligheter.

11. Bærekraftige byer og samfunn

Gjøre byer og bosettinger inkluderende, trygge, motstandsdyktige og bærekraftige

Verden urbaniseres i en fart vi aldri har sett maken til. Mer enn halvparten av verdens befolkning bor i dag i byer, og andelen kommer til å fortsette å øke. Byene fungerer som en smeltedigel fulle av ideer, handel, kultur, vitenskap og sosial samhandling. Samtidig står byene for 75 prosent av alle klimagassutslipp og store slumområder hindrer gode levekår.

Mer enn halvparten av verdens befolkning bor nå i byer. Ytterligere 3 milliarder mennesker vil flytte til byer innen 2030. Urbanisering skaper store muligheter og utfordringer- på sitt beste sørger byer for at mennesker kan leve gode liv, og utvikle seg både økonomisk og sosialt, men byer skaper også miljøproblemer.

Mange byer vokser fortere enn tilbudet av arbeidsplasser og boliger. Dette fører til utviklingen av slumområder med dårlige boforhold og manglende tjenester til innbyggerne. I løpet av det kommende tiåret vil slumbyer huse flesteparten av verdens fattige.

12. Ansvarlig forbruk og produksjon

Sikre bærekraftige forbruks- og produksjonsmønstre

Bærekraftig forbruk og produksjon handler om å gjøre mer med mindre ressurser.

Bærekraftig produksjon innebærer å minske ressursbruk, miljøødeleggelse og klimagassutslipp når en lager en vare. På sikt vil dette føre til økonomisk vekst, begrense klimaendringer, og øke

livskvaliteten til mennesker på jorda. For å presse bedrifter til å produsere bærekraftig kan staten blant annet innføre lover og avgifter, og investere i miljøvennlig teknologi. I dag forbruker vi mer enn hva som er miljømessig bærekraftig. For å sikre gode levekår for nåværende og fremtidige generasjoner må også hver enkelt forbruker endre livsstil.

13. Stoppe klimaendringene

Handle umiddelbart for å stoppe klimaendringene og bekjempe konsekvensene av dem

Klimaendringer er et globalt spørsmål og kjenner ingen landegrenser. Derfor må vi også finne globale løsninger. I tillegg til å kutte i utslipp og fange og lagre CO₂, må det satses langt mer på fornybar energi og annen ren energi.

Forskerne i FNs klimapanel mener at to graders temperaturøkning er grensen for hva naturen kan tåle. Stiger temperaturen mer enn det vil klimaendringene bli ukontrollerbare. På klimatoppmøtet i Paris i 2015 ble verdens ledere derfor enige om en ny avtale. Der forplikter landene seg til å gjøre alt de kan for at temperaturen ikke skal stige mer enn to grader, og helst ikke mer enn 1,5 grader i forhold til førindustrielt nivå.

14. Liv under vann

Bevare og bruke hav og marine ressurser på en måte som fremmer bærekraftig utvikling

Det er verdenshavene – deres temperatur, kjemi, strømninger og liv – som driver de globale systemene som gjør det mulig for mennesker å leve på jorda. Regn, drikkevann, været, klimaet, mye av maten vår og til og med lufta vi puster inn er til syvende og sist regulert av havet.

Marine næringer er viktige for å dekke økende etterspørsel etter mat, energi og medisin i framtiden. Slik byr havet også på muligheter for nye arbeidsplasser og økonomisk vekst.

15. Liv på land

Beskytte, gjenopprette og fremme bærekraftig bruk av økosystemer, sikre bærekraftig skogforvaltning, bekjempe ørkenspredning, stanse og reversere landforringelse samt stanse tap av arts mangfold

Skog dekker 30 prosent av jordas overflate. Skogen gir mat og ly, bekjemper klimaendringer, tar vare på det biologiske mangfoldet, og er hjemmet til mange urfolk. Over 80 prosent av alle dyr, planter og insekter som lever på land, bor i skogen. 1,6 milliarder mennesker har skogen som sitt levebrød. Avskoging og ørkenspredning er store utfordringer når det gjelder å skape bærekraftig utvikling. Samtidig gjør de menneskene som er avhengige av skogen mer utsatt for fattigdom.

2,6 milliarder mennesker får sin inntekt direkte fra jordbruk, men over 50 prosent av alt land som brukes til dyrking er utsatt for en degradering av jordsmonnet.

16. Fred og rettferdighet

Fremme fredelige og inkluderende samfunn med sikte på bærekraftig utvikling, sørge for tilgang til rettsvern for alle og bygge velfungerende, ansvarlige og inkluderende institusjoner på alle nivåer.

Å sikre internasjonal fred og sikkerhet har alltid vært FNs hovedoppgave. Derfor er mål 16 viet til å skape fredelige og inkluderende samfunn. Fred er en forutsetning for å skape bærekraftig utvikling. Fravær av fred påvirker alle bærekraftsmålene i negativ retning. Under konflikter mister mange tilgang til offentlige tjenester. I tillegg er det vanskelig å drive sterke statlige institusjoner under en konflikt. Når for eksempel rettsvesenet i et land fungerer dårlig, går det

ut over menneskers rettssikkerhet. Svake institusjoner gjør det også vanskeligere å stoppe korrupsjon, bestikkelser og skatteunndragelser. Dette hemmer den økonomiske veksten i et land og frarøver mennesker retten til grunnleggende velferdstjenester.

17. Samarbeid for å nå målene

Styrke gjennomføringsmidlene og fornye globale partnerskap for bærekraftig utvikling

For å lykkes med bærekraftsmålene trengs det nye og sterke partnerskap. Myndigheter, næringslivet og sivilsamfunnet må samarbeide for å oppnå bærekraftig utvikling.

Bærekraftsmålene skal fungere som en felles, global retning og prioritert innsats de neste 15 årene. Erfaring fra Tusenårsmålene viser at denne typen målrettet innsats virker.

Finansiering av målene må på plass raskt. Juli 2015 ble landene i FN enige om en felles finansieringsplan for målene, på konferansen Financing for Development i Addis Ababa, Etiopia. Som nevnt innledningsvis leder vår egen statsminister Erna Solberg sammen med Ghanas president pådrivergruppen for målene.

Denne utredningen vil i sin gjennomgang av økonomi som tema i det gamle og nye testamente, samt kirkehistorien vise at forvaltning av skaperverket og omsorg for våre medmennesker er sentrale motiv for menneskenes gudgitt oppdrag til å være en ansvarlig forvalter. Det samsvarer veldig godt med de økologiske og sosiale bærekraftsmål. En argumentasjon for å forstå økonomi, den «tredje stolpen» i bærekraftig utvikling, som et redskap for å nå de økologiske og sosiale målene, må derfor være et sentralt anliggende for denne utredningen.

Nødvendig kritikk retter seg i denne sammenhengen mot en økonomiforståelse der egeninteresse og kortsiktig profitt som mål, uten hensyn til økologiske og sosiale konsekvenser.

2. Velsignelser og forbannelser:

Sosiale og økologiske konsekvenser av globalisering

Det første av bærekraftmålene er å «utrydde alle former for fattigdom i hele verden». Det er ikke tilfeldig. Fattigdomsreduksjon er en forutsetning for mange av de andre målene, som omhandler mat, vann, helse, utdanning, arbeid osv. Uten at et menneskes basisbehov er dekket, kan det ikke arbeide for et verdig liv for seg selv, og for de fellesskapene det er en del av. Den økonomiske veksten som har fulgt globaliseringen har altså bidratt til å redusere ekstrem og absolutt fattigdom. FNs bærekraftsdokument sier at andelen som lever i ekstrem fattigdom er halvert siden 1990. Verdensbankens tall er enda mer positive. De opererer med 35 % ekstremt fattige i 1990 og 10,7 % i 2016.¹¹ Grunnen til at tallene varierer er blant annet at definisjonen på ekstrem fattigdom varierer. Det er allikevel ingen tvil om at den økonomiske utviklingen som har fulgt i kjølvannet av globaliseringen har vært en sentral bidragsyter i å løfte henimot en milliard mennesker ut av den ytterste fattigdommen, og slikt gitt veldig mange mennesker en mulighet til å bli aktører i egen tilværelse.

Kirkenes og andres kritikk av globaliseringen kan nettopp møtes med argumentet om at den har ført til en kraftig reduksjon av absolutt fattigdom. Det er viktig at dette argumentet i hovedsak blir akseptert.

Verdibasert kritikk av økonomisk praksis til fordel for sosial og økologisk bærekraft

¹¹ The World Bank. *Poverty. Overview. Context*. Sist oppdatert 2. Oktober, 2016. <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview..>

De konsekvensene av global økonomisk utvikling som bør utsettes for en verdibasert kritikk kan sorteres i to grupperinger som i hovedsak tilsvarer de to grunnpilarene *sosial og økologisk bærekraft*.

Den første gruppen av konsekvenser knytter seg til større ulikhet blant mennesker. Den andre gruppen knytter seg til ødeleggelse av menneskets naturlige livsgrunnlag. Kritikken av en økonomisk praksis med slike konsekvenser påpeker at den bryter med grunnleggende bibelsk funderte verdier, som rettferdighet, fellesskap og det gudgitte menneskeverdet. Samtidig bryter ødeleggelse av økosystemer og livsgrunnlaget med det ansvar vi er gitt for en bærekraftig forvaltning av skaperverket og skaperverkets egenverdi.

I tillegg til dette undergraver disse konsekvensene av globaliseringen også selve den økonomiske vekstens eksistensgrunnlag. Økende ulikhet undergraver over tid den politiske stabiliteten som er nødvendig for videre vekst. Ødeleggelsen av det naturlige livsgrunnlaget gjør at den økonomiske veksten vi har opplevd fram til vår egen tid ikke er bærekraftig.

2.1 Ulikhet og rettferdighet

Selv om ekstrem fattigdom er redusert, har ulikhetene økt, *mellom* land, men ikke minst *innad i* de enkelte landene. Dette er adressert i bærekraftsmål 10. Det tydeligste uttrykket for global ulikhet finner vi når vi ser på oppsamlet rikdom. I en rapport fra 2016 refererer Oxfam International til en beregning gjort av Credit Suisse, som viser at 1 % av verdens befolkning nå eier mer enn de 99 % andre.¹² Rapporten viser også at et globalt nettverk av skatteparadiser tillater verdens rikeste å skjule 7,6 trillioner USD. Dette er mer enn bruttonasjonalproduktet til Tyskland og Storbritannia til sammen.

«Åtte menn eier like mye som halvparten av jordens befolkning». Slik lød overskriften på en pressemelding fra den britiske bistandsorganisasjonen Oxfam International 16. januar 2017. Oxfam lanserte ved det årlige World Economic Forum (WEF)¹³ i Davos en fersk rapport under tittel «An economy for the 99%¹⁴», og Oxfams direktør Winnie Byanyima uttalte: «It is obscene for so much wealth to be held in the hands of so few when 1 in 10 people survive on less than \$2 a day». Hun oppfordret verdens økonomiske ledere til å bidra til å skape en human verdensøkonomi: «Humanity has the talent and ingenuity to do much better. We don't have to accept an economy that doesn't work.»

Olav Fykse Tveit, generalsekretæren i Kirkenes Verdensråd, oppfordret verdens ledere, som var samlet i Davos under overskrift «Responsive and responsible leadership», å sette de voksende økonomiske forskjeller på topp av sin agenda, og det umiddelbart. Til kirkene sa han: «In concrete terms, this means churches should advocate effectively and unceasingly for financial regulation, just trade policies, decent livelihoods, fair taxation, social protection for the vulnerable and alternative measures of socio-economic progress».

¹² Se, Oxfam, *An Economy for the 1%. How privilege and power in the economy drive extreme inequality and how this can be stopped*. Oxford: Oxfam GB, 2016. Tilgjengelig på:

https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/bp210-economy-one-percent-tax-havens-180116-en_0.pdf. Sist besøkt 17.2.2017.

¹³ <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2017>

¹⁴ <http://policy-practice.oxfam.org.uk/publications/an-economy-for-the-99-its-time-to-build-a-human-economy-that-benefits-everyone-620170>

En annen, men ikke mindre urovekkende, fremstilling finnes i en OECD-rapport fra 2014.¹⁵ Rapporten fokuserer mer på forskjellen i inntekt enn i oppsamlet rikdom. Et av de viktigste funnene er at forskjellen mellom de 40 % av verdens befolkning som tjener minst og de 60 % som tjener mest øker år for år. Det er altså i ferd med å skapes et gap mellom de fattige og nedre middelklasse på den ene siden og alle de som greier seg bra på den andre. Denne trenden fortsetter både i perioder med vekst og i krisetider: I veksttider, fordi veksten er teknologidrevet og de som tjener minst innehar en mer tradisjonell fagkompetanse, og i krisetider, fordi mennesker med mindre fagkompetanse blir ofte hardest rammet av økt arbeidsløshet. I tillegg til de økende problemene til de som faller utenfor og deres familier opplever i sine liv, så er dette også et problem for økonomien og samfunnet som sådan. Selv om veksten i verdensøkonomien har redusert den absolutte fattigdommen, så ville en større grad av økonomisk likefordeling kunne løftet ytterligere 200 millioner mennesker ut av absolutt fattigdom. Like foruroligende er at økt ulikhet fører til sosial uro og oppstand og til en migrasjon som våre samfunn ikke er i stand til å takle.

Med bakgrunn i Bibelens fokus på fellesskapet og de rikes medansvar for de fattiges livsvilkår vil man kunne si at en stor og økende ulikhet er uetisk i seg selv. En viss grad av ulikhet vil måtte aksepteres i alle velfungerende samfunn, rett og slett fordi det må finnes en sammenheng mellom innsats og fortjeneste. Men en stor og voksende ulikhet er et samfunnsproblem. Ulikheter kan øke og gå i arv hvis de ikke reguleres. De som har ressurser til å investere vil tjene på velstandsøkningen, mens de som ikke har noe i mye mindre grad vil høste av denne veksten. Den franske økonomen *Thomas Picketty* har undersøkt ulikheter i inntekt og formue i et historisk perspektiv. Han peker på at avkastningen på kapital vil i økende grad bli større enn avkastningen av eget arbeid.¹⁶

Sett fra et teologisk perspektiv vil en uregulert utvikling av slike økonomiske forskjeller være urettferdig. Både Det gamle testamente, Jesu ord og gjerninger og Paulus sin teologi vil understreke at vi alle er like for Gud og har samme verdi, rettigheter og muligheter. Jesu omsorg for de som var falt utenfor systemet er en understreking av likeverd, et krav om rettferdighet og et budskap om at et samfunns kvalitet måles på hvordan de lengst nede på rangstigen har det.

Marginalisering og ekskludering

Også når vi ser økningen av ulikheter fra et samfunnsperspektiv, så framstår dette som uheldig. Flere faller utenfor, mister kompetanse og motivasjon, noe som gjør at deres menneskelige ressurser ikke utnyttes maksimalt.¹⁷ For det andre vil en stor grad av ulikhet føre til at de som henger etter i velstandsutviklingen gjør motstand mot det systemet som skaper den. Økte ulikheter vil slik kunne skape både apati og oppstand. Uten at mye av den nåværende dominerende økonomiske praksis reformeres, er det god grunn til å anta, at både den økonomiske og den demokratiske ordenen trues.

Vi ser tydelige tegn på protestbevegelser som reagerer på den ansamling av makt og ressurser som deles mellom det som oppfattes som en urban elite og ledelsen av store multinasjonale

¹⁵ OECD, *In It Together: Why Less Inequality Benefits All*. OECD Publishing: Paris, 2015. Kan leses på: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/employment/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all_9789264235120-en#page4.

¹⁶ For dette, og mye av det følgende, se Thomas Picketty, *Kapitalen i det 21. århundre*. Oslo: Cappelen Damm, 2014.

¹⁷ En økende robotisering av produksjonen vil ikke kunne bøte på dette. Det vil fortsatt finnes behov for en økonomisk aktivitet som skaper de verdiene som trengs for å kjøpe de varene robotene produserer.

selskaper. Disse bevegelsene befinner seg både på venstre- og høyresiden i politikken, samt også i et tradisjons- og verdikonservativt sentrum.

Den årlige stormønstringen *Verdens sosiale forum* (World Social Forum) har helt siden 2001 mobilisert og vært sentrum i et nettverk av bevegelser, grupperinger, kampanjer og enkeltmennesker som arbeider for alternativer til den rådende liberale globaliseringen.¹⁸

Nettverket, som også inkluderer kirkelige grupperinger, stiller seg solidarisk med mennesker i sør, som betaler prisen for den rikdommen som dagens rådende strukturer systematisk overfører til samfunnene i nord. Den samme skjevfordelingen av makt, muligheter og ressurser finnes også innenfor det enkelte samfunn, både i sør og nord. Man har da valgt å operere med betegnelsene «det globale sør/nord» for å vise at de samme forskjells-skapende og ekskluderende strukturene finnes både globalt og i de enkelte samfunnene.¹⁹

Selv om det finnes avgjørende forskjeller mellom venstresidens mobilisering og fremveksten av høyrepopulistisk bevegelser, så er det rimelig å anta at også de siste har sin årsak i en voksende følelse av ekskludering og marginalisering.

Migrasjon

En annen konsekvens av den stigende ulikheten er økende migrasjon. FNs generalsekretær sa i sin rapport til Generalforsamlingen i 2016:

Flere mennesker er i bevegelse enn noen gang før. Tallet på internasjonale migranter – mennesker som bor i et annet land enn der de er født – nådde 244 millioner i 2015, en økning på 71 millioner, eller 41 prosent, fra år 2000. Økonomiske, sosiale og miljørelaterte faktorer, så vel som politisk ustabilitet, vil fortsette å påvirke de globale migrasjonstrendene.²⁰

Migrasjonens årsaker er sammensatt. Det er ikke alltid slik at mennesker reiser bort fra sitt hjemland på grunn av opplevelsen av økonomisk skjevfordeling og ulikhet. Mange tvinges på flukt på grunn av krig og politisk uro. Ofte er det allikevel på et dypere plan nettopp liberalisering, globalisering og skjevfordelingen av makt og ressurser som ligger til grunn for de konfliktene som oppstår. Både den politiske uroen og det økende antall mennesker som forlater sine hjem er tegn på at den ulikheten og uretten som et globalt økonomisk system skaper, kan undergrave systemets eget eksistensgrunnlag

Det finnes mange paradokser knyttet til den økningen av migranter vi nå ser. Vi skal her peke på to. Det første er at reduksjonen i absolutt eller ekstrem fattigdom faktisk fungerer som en av årsakene til økt migrasjon. De fattigste og de rikeste har liten tilbøyelighet til å migrere.²¹ Det

¹⁸ For nettverkets selvpresentasjon (Charter of Principles), se: <https://fsm2016.org/en/sinformer/a-propos-du-forum-social-mondial/>. Sist besøkt 16.2.2017.

¹⁹ Denne terminologien har vært spesielt tydelig i de kirkelige grupperingene som har vært knyttet til WSF. Se for eksempel sluttdokumentet fra Poverty, Wealth, Ecology-prosessen (PWE) i KV, *Economy of Life, Justice, and Peace for All: A Call to Action*. Dokumentet var en oppfølger av AGAPE-prosessen. PWE pågikk mellom generalforsamlingene i Porto Alegre 2016 og Busan i 2013: <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/agape-call-for-action-2012>. Sist besøkt 16.2.2017.

²⁰ United Nations, *International migration and development, Report of the Secretary-General*. New York: General Assembly, Seventy-first session, 4. August 2016, s. 3. Arbeidsgruppens oversettelse. Lastet ned 19.2.2017 fra: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/A_71_296_E.pdf.

²¹ Arjan de Haan og Shahin Yaqub, *Migration and Poverty: Linkages, Knowledge Gaps and Policy Implications*. Paper presentert på "Social Policy and Migration in Developing Countries", 22-23 November 2007, Stockholm. Revidert utgave publisert 12. mai 2008, s. 4-5. Lastet ned 19.2.2017 fra:

er først når mennesker kommer i en situasjon der basisbehovene for mat, helse, skolegang, informasjonstilgang osv. er dekket, at de vil få en forståelse for de globale forskjellene og kunne skaffe seg ressurser til å legge ut på reise. Slik har den økonomiske veksten de siste tiårene bidratt både til å løfte mange mennesker over fattigdomsgrensen, gitt dem en økt forståelse av den dype uretten, samt muligheter for å prøve å få sin rettmessige andel av velstanden.

De som legger ut på reise med drømmen om et bedre liv for seg og sine familier har blitt ofre for at de landene de ønsker å reise til, ikke tar imot dem. Dette gjelder kanskje først og fremst USA og Europa, hvor det ikke har vært verken politisk eller kulturell vilje eller evne til å ta imot dem. De har møtt stengte grenser, stadig dårligere forhold, mindre rettigheter og en stadig økende og mer høylytt fremmedfiendtlighet.

Det andre paradokset dreier seg nettopp om fremmedfiendtligheten. Det er på den ene siden forståelig at mennesker som selv er offer for økende ulikhet, og som derfor har falt utenfor velstands- og teknologiutviklingen, reagerer negativt på at mennesker med en annen bakgrunn ankommer deres samfunn. De opplever konkurranse om velferdsgodene, og de finner det derfor naturlig å kritisere velferdsordninger som er opprettet for å integrere innvandrere i samfunnet. Implisitt er den en reaksjon mot en elite som gjennom både sosial og økonomisk kapital rykker fra store deler av befolkningen. Eksplisitt kommer den til uttrykk som en motstand mot migranter som er på flukt, mye på grunn av den samme uretten. Vi ser her en særskilt form for sydebukkslogikk i virksomhet: én gruppe får skylden for noe som begge parter egentlig er offer for.

2.2 Økologiske kriser

Den andre gruppen av konsekvenser av økonomisk liberalisering og vekst dreier seg om de miljøødeleggelsene som følger utviklingen. Hele fem av bærekraftsmålene omhandler dette (6, 7, 13, 14 og 15). Også når det gjelder disse konsekvensene skårer den økonomiske utviklingen de siste tiårene dårlig, selv om det er viktig å peke på at det ikke bare er den økonomiske globaliseringen som har skylden for de truslene mot vårt livsgrunnlag vi ser i dag.

Tungindustrien i den gamle østblokken var både en rovdrift på naturressurser og førte til en reduksjon i biodiversiteten, og en liknende ødeleggende inngripen i naturen finner vi i framvoksende økonomier i Latin-Amerika og i Asia, både før og etter de siste tiårenes globalisering og liberalisering.

Det er til og med mulig, og kanskje viktig, å hevde at noe av løsningene på den krisen vi i dag står midt oppe i finnes i den vitenskapelige og teknologiske utviklingen som er en integrert del av globalisering, liberalisering og vekst. Det vil vi komme tilbake til senere i utredningen. Likevel er det viktig å understreke at den økonomiske utviklingen som har ført til en rekke sosiale problemer heller ikke er økologisk bærekraftig. Truslene kan sorteres under tre områder som gjensidig påvirker hverandre: Naturødeleggelse og tap av biodiversitet, overbeskatning av ressursgrunnlaget og klimakrise.

Naturødeleggelse og tap av artsmangfold

Det har vært kjent lenge at menneskenes inngrep i natur og klima har ødeleggende konsekvenser for naturen rundt oss. Industrialisering, urbanisering og befolkningsvekst har de

siste hundreårene ført til at livet på jorden har forandret seg. Utviklingen har skutt sånn fart etter andre verdenskrig at forskere har foreslått at vi gir den epoken vi er inne betegnelsen «antropocen»²². Denne epoken tar over etter «den holocene epoken», som går tilbake til den siste istiden. Klodens menneskeskapte endringene i vår tid er altså så radikale at det mest sakssvarende synes å være å gi vår epoke et nytt navn. I World Wildlife Funds (WWF) rapport fra 2016 sies det:

*I løpet av antropocen har vårt klima endret seg raskere, havene forsures og hele biomer forsvinner, alt i en grad som gjør at endringene kan måles i løpet av ett menneskeliv. Dette hendelsesforløpet utgjør en risiko for at jorden vil bli mye mindre gjestmild mot vårt moderne globaliserte samfunn.*²³

Et av de mest alvorlige utslagene av denne endringen er tapet av biodiversitet. Arter er i ferd med å forsvinne i et foruroligende tempo. Det utføres i dag mye forskning på artsmangfoldet og det finnes uenigheter om hvordan det skal bestemmes, men når det gjelder de artene som har vært overvåket over tid er konklusjonene entydige, og nedstemmende. WWF-rapporten sier:

*Dette er en vedvarende trend. Tilstedeværelsen av overvåkede arter avtok med 58 prosent mellom 1970 og 2012. De overvåkede artene er i økende grad påvirket av press fra ikke bærekraftig jordbruk, fiskeri, gruvedrift og andre menneskelige aktiviteter som bidrar til tap av habitat, overbeskatning, klimaforandringer og forurensning. I et scenario der dette bare holdes gående vil denne nedadgående trenden bare fortsette inn i fremtiden.*²⁴

Ikke bare er det dypt tragisk at arter som har eksistert i uoverskuelig fortid forsvinner, men de er viktige ledd i allerede sårbare økokjeder og representerer en genetisk variasjon som kunne vært et skattkammer for blant annet biomedisin i fremtiden. Fra et kristent perspektiv er dette et systematisk brudd på det kallet som ble gitt til menneskene i skapelsesfortellingen, nemlig å ta vare på skaperverket.

Overbeskatning av ressursgrunlaget

Nært forbundet med disse radikale og menneskeskapte endringene er overbeskatningen av det naturgrunlaget som er nødvendig for at økonomien kan fungere. Dagens forbruks- og produksjonssystem gjør at både fornybare og ikkefornybare ressurser overbeskattes. Ikkefornybare ressurser er i sin definisjon begrenset, og når det gjelder noen av dem, som kobber, aluminium og kull så er det sannsynlig å se for seg en produksjonstopp i en nær eller litt fjernere fremtid. Like viktig er det at både når det gjelder disse ikkefornybare naturressursene og mange andre, så vil produksjonskostnadene øke kraftig for å få tak i de gjenværende ressursene, samt at miljøskadene for å utvinne dem vil bli større.²⁵

²² I 2002 foreslo en nederlandsk vitenskapsmann navnet *antropocen*, «menneskets tidsalder», på den geologiske tidsperiode vi nå er inne i, fordi vår sivilisasjon nå preger miljøet i den grad at det avsettes tydelige geologiske spor på jorden.

²³ WWF, *Living Planet Report 2016. Risk and resilience in a new era*. Gland, Switzerland: WWF International, 2016, s. 10. Arbeidsgruppens oversettelse. *Biomer* er hovedøkosystemer på jorda.

²⁴ WWF, *Living Planet Report 2016*, s. 12. Arbeidsgruppens oversettelse.

²⁵ Se, for eksempel, Antonio Valero, "Physical geonomics: Combining the exergy and Hubbert peak analysis for predicting mineral resources depletion", i *Resources, Conservation and Recycling*, Volume 54, Issue 12, October 2010, side 1074–1083.

I en mellomstilling mellom fornybare og ikkefornybare ressurser, befinner skog og våtmarker seg. Disse utgjøres i stor grad av levende materiale, men de er samtidig avanserte, unike og fint avstemte økosystemer som ikke lar seg gjenskape etter at de er ødelagte. Drenering og annen radikal inngripen i våtmarksområder gjør at unike arter og økosystemer forsvinner.

Menneskelig aktivitet har ført til at omtrent halvparten av de skogene som engang fantes er forsvunnet. Avskoging fører mange steder til erosjon, ørkenspredning og at naturlige vannveier endres. Avskoging bidrar også til global oppvarming, siden skogene er sentrale i opptak av CO². En økonomi som fører til avskoging og ødeleggelse av våtmarker er ikke bærekraftig over tid.

Også når det gjelder fornybare ressurser er beskatningen større enn det naturen evner å reprodusere. Det måles i det som har fått navnet «det økologiske fotavtrykket». Dette måler forholdet mellom den såkalte «biokapasiteten» og vårt forbruk. Mer presist formulert måler det økologiske fotavtrykket «forholdet mellom hvor raskt vi konsumerer ressurser og genererer avfall og hvor raskt naturen kan absorbere vårt avfall og generere nye ressurser».²⁶ Basert på beregninger av avfallsproduksjon og forbruk i alle verdens land og regioner har Footprint Network kommet fram til følgende:

Siden 1970-tallet har menneskeheten vært i et økologisk underskudd, med en årlig etterspørsel etter ressurser som er større enn det jorden kan regenerere hvert år. I dag bruker menneskeheten tilsvarende 1.6 jordkloder for å kunne tilby de ressursene vi bruker og kunne absorberer vårt avfall. Det betyr at det nå tar jorden ett år og seks måneder å regenerere det vi bruker på ett år. Vi bruker flere ressurser og tjenester enn naturen kan regenerere gjennom overfiske, overbeskatning på skoger og ved å slippe ut mer karbondioksid i atmosfæren enn skogene kan binde.²⁷

Forbruk og økonomi henger nært sammen, og uten at det gjøres radikale endringer i det rådende økonomiske systemet, vil det om kort tid bli sin egen verste fiende.

Klimakrise

Å arbeide å forhindre de økologiske kriser som er beskrevet i avsnittet ovenfor skal særlig ivaretas gjennom bærekraftsmålene 14 (Liv under vann) og 15 (Liv på land). Den topper seg og henger uløselig sammen med vår tids klimakrise. Å stoppe den er reflektert i bærekraftsmål nummer 13. Det er i dag påvist hinsides rimelig tvil

- at global oppvarming er en realitet
- at den er menneskeskapt, og
- at konsekvensene vil bli katastrofale for kommende generasjoner hvis den ikke

begrenses.

Den beste kilden til kunnskap om den menneskeskapte klimakrisen finnes i de rapporter som utgis av FNs klimapanel (IPCC). I 2014 kom en rapport som presenterte en syntese av tidligere rapporter, og konklusjonene som framkom etter denne sammenstillingen av de vitenskapelige funnene er både tydelige og skremmende.

²⁶ Se, Footprint Network, Ecological Footprint, på: <http://www.footprintnetwork.org/our-work/ecological-footprint/>. Sist besøkt 22.2.2017. Arbeidsgruppens oversettelse.

²⁷ Footprint Network, Ecological Footprint. Arbeidsgruppens oversettelse.

Rapporten sier at oppvarmingen av klimasystemet er utvetydig. Siden 1950-tallet er mange av de observerte endringene enestående når vi sammenligner med tilstanden fra flere tiår til flere årtusener tilbake. Når det gjelder årsakene til disse endringene sier rapporten:

Menneskeskapt utslipp av klimagasser har økt siden førindustriell tid. Økningen er hovedsakelig drevet av økonomisk vekst og befolkningsvekst. Utslippene er nå høyere enn noen gang. Dette har ført til atmosfæriske konsentrasjoner av karbondioksid, metan og nitrogenoksid som er enestående gjennom minst de siste 800.000 årene. Effekten av disse konsentrasjonene, sammen med andre menneskeskapt drivere, har blitt påvist gjennom hele klimasystemet og har svært sannsynlig vært den dominerende årsaken til den observerte oppvarmingen siden midten av det 20. århundre.

Vi ser allerede i dag konsekvensene av denne oppvarmingen. Rapporten sier at vi i de siste tiårene har sett hvordan klimaforandringene påvirker både naturlige og menneskeskapt systemer på tvers av kontinenter og verdenshav. Dette viser at disse systemene er følsomme for klimaforandringer. Videre sier rapporten at endringer i vær og klima er observert siden 1950-tallet, blant annet en nedgang i ekstrem kulde, en økning i ekstrem varme og i havnivåer og en økning i ekstreme regnværsperioder i mange regioner. Rapporten sier at det er *svært sannsynlig* at disse konsekvensene henger sammen med menneskeskapt klimaendringer.

Rapporten peker så på at konsekvensene vil bli svært alvorlige hvis vi fortsetter uten å gjøre noe med klimagassutslippene: «Fortsatt utslipp av drivhusgasser vil føre til videre oppvarming og varige forandringer i alle deler av klimasystemet. Det vil øke sannsynligheten for en alvorlig, gjennomgripende og irreversibel innvirkning på mennesker og økosystemer.» Nivået på fremtidige utslipp, påpeker rapporten, vil avhenge både av den økonomiske utviklingen og klimapolitikken.

Rapporten fastslår ganske pessimistisk at uansett hvilke tiltak vi iverksetter, så vil varmebølger inntreffe oftere og vare lenger, ekstreme nedbørsperioder i mange regioner vil bli både kraftigere og skje oftere. Havet vil varmes opp og forsures og havnivået vil stige. Det vi nå fortsatt kan bestemme er graden av denne utviklingen.

Økonomi, sosial utvikling og økologi er avhengig av hverandre

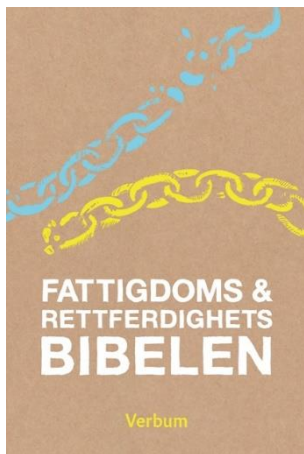
Klimapanelets rapport peker flere ganger på at det er en sterk sammenheng mellom klimaforandringene og økonomisk vekst. Hele fem av bærekraftsmålene omhandler dette (4, 8, 9, 11, 12). Denne sammenheng mellom økonomi og klimaforandringer finnes også i et kjent sitat av FNs tidligere generalsekretær Ban Ki-Moon, der han sier: «Vi er den første generasjonen som kan utrydde fattigdom og den siste som har mulighet til å stoppe klimaendringen.» Dette utsagnet er viktig i seg selv, fordi det sier noe vesentlig om de to viktigste utfordringene vi står overfor i vår tid, nemlig å stoppe den globale oppvarmingen og å utrydde menneskelig fattigdom. Det er også viktig fordi det i alle fall antyder at disse to dimensjonene er sammenvevd. Men det samme gjelder også bruk av ressurser og tap av artsmangfold. Alle disse påvirker på sin side også menneskers livsvilkår og henger sammen med de andre sosiale problemområder som økt fattigdom og migrasjon.

Økologi og økonomi, og sosial utvikling er uløselig knyttet sammen. Klarer vi ikke å løse disse samtidig vil dette ikke bare true økonomien men hele vår politiske orden.

Det er på den ene siden vanskelig å se for seg løsninger på både den ekstreme fattigdommen og klimakrisen uten en bærekraftig teknologisk og økonomisk vekst. På den andre siden er det vanskelig å se for seg bærekraftig vekst uten at man både tar tak i de økologiske og klimarelaterte trusler og reduserer fattigdommen og økende forskjeller mellom fattige og rike. En fremtidig økonomisk utvikling kan derfor ikke ha som mål å gjøre de rike rikere. Den vil måtte ha et fokus på utryddelse av ekstrem fattigdom, mindre forskjeller og løsninger på dagens miljø- og klimatrusler. Uten et slikt fokus blir vi alle fattige, i alle ordets betydninger. Kirken har på som bærer av sentrale verdier en viktig rolle i dette arbeid fremover, sammen med mange andre.

3. Bibelteologiske perspektiver på økonomi og forvaltning

Den som påstår at Bibelen primært er en bok om menneskets åndelighet og at kirkens kall i verden er knyttet til det religiøse liv og evigheten trenger å lese de Bibelske skriftene på nytt. Vi vil i dette kapitlet trekke noen av linjene og vise noen av de sentrale tekstene som omhandler økonomisk forvaltning både på samfunnsnivå og på individnivå.

Verbum forlag lanserte 2015 Fattigdoms- og rettferdighetsbibelen, der nesten 3000 vers som handler om fattigdom og rettferdighet, er markert med farge.

Forlaget skriver på sine nettsider: Kampen mot fattigdom og urettferdighet er like viktig i dag som da Bibelen ble skrevet. Tekster i Bibelen utfordrer oss til refleksjon og til handling – lokalt og globalt. Derfor inneholder boka i tillegg 25 tekstrefleksjoner som tolker bibeltekstene inn i vår samtid. Klimarettferdighet, rettferdig handel og forholdet til fattige tilreisende er noen av temaene som løftes fram for å inspirere alle som ønsker å bidra til en bedre og mer rettferdig verden.

De bibelske tekstene gjenspeiler ulike tidsepoker og samfunnsforståelser, og må leses ut fra disse. Samtidig har mange av fortellingene og tekstene viktige budskap til oss som leser disse tekstene i dag.

3.1 Gammeltestamentlige perspektiver

Urhistorien som eksistensielt speil.

De første 11 kapitlene i Bibelen kalles ofte Urhistorien. Der leser vi fortellingene om skapelsen og syndefallet, vi leser om den store flommen og Babels tårn. Gjennom disse mytiske fortellingene behandles store spørsmål som: hvor kommer alt fra, hvor kommer vi fra, hvem er Gud, vi lærer om synden og døden og kampen for det gode. Gjennom disse tekstene kan vi speile vår livstolkning og kjenne igjen grunnleggende dynamikker i våre liv. Urhistorien inviterer oss til samtale for å gjenkjenne grunnleggende dynamikker og spørsmål om livet i Guds verden.

Urhistorien innledes med skapelsen. Det er Gud alene som er skaperen. Gud ser på alt det skapte og ser at det er godt. Dette innebærer også at alt som er har en relasjon til Gud. Ikke noe

plasseres utenfor relevansen til den Gud som har skapt alt.

Skapelsen av mennesket er en del av samme fortelling som skapelsen av alt som ellers er til. Mennesket er skapt i Guds bilde står det i 1 Mos 1,27. Til mennesket gis det også et gudgitt oppdrag *å legge jorden under seg og å herske* (1 Mos 1,27 f.), men også *å dyrke og passe hagen* (1 Mos 2,15).

En god verden - Guds skaperverk og eiendom

Når det i den første skapelsesfortellingen heter at Gud så på det han hadde skapt og så at det var *godt* (1 Mos 1,1-31), gir det en helt grunnleggende legitimitet til den materielle verden. I Guds øyne er verden god. Det er dette som konstituerer skaperverkets/ naturens verdi, og har betydelige implikasjoner for hvordan vi som mennesker må forholde oss til naturen. Mennesket er selv en del av den Gudskapte verden. Når mennesket arbeider, når det tar vare på eiendom og på naturen omkring seg, da skjer det i vissheten om at verden er god. Samtidig fastholder skapelsesfortellingen at verden er Guds verden. Også i den poetiske litteraturen fremheves dette budskapet jf Sal 24,1: *«Jorden og det som fyller den, verden og de som bor der, er hans.»* I skapelsesfortellingen i 1 Mos 2 vektlegges det at mennesket skal dyrke og passe, eller tjene (hebraisk *abad*) og verne (hebraisk *samar*) det en selv er en del av. Menneskets rolle og ansvar som forvalter med ansvar overfor Gud og alt det skapte er en grunntanke den Bibelske virkelighetsforståelse.

Menneskets plass i Edens hage

Mennesket står plassert *midt* i skaperverket, ikke *utenfor* eller *over*. Av gudbilledlighet og forvalteroppdraget følger menneskets ansvar.

I skildringen av syndefallet (1 Mos 3) ble det beskrevet hvordan mennesket overskrider sin tildelte rolle ved å ville bli lik Gud. Mennesket var gitt tilgang til alle hagens goder, men med grådighet tok de også det som ikke var deres å ta. Ordet *synd* (gresk *hamartia*) betyr å bomme på målet, og dette menneskelige hovmod fører til tap av og bortvisning fra paradiset og forbannelse av jorden. Grådighet eller griskhet (gresk *avaritia*) er en del av ursynden i den mytiske bibelske fortellingen, og har i kirkens historie vært ansett som en av dødssyndene. syndefallets verden fremhever urhistorien hvordan mennesket søker til flukten og ansvarsfraskrivelsen som umiddelbar responser på synden. Da Gud spurte mannen hva han hadde gjort skyldte han på kvinnen. Og kvinnen skyldte på slangen. Flukten og fornektelse av ansvar og egen skyld tegnes derved som en av grunnutfordringene for mennesket i syndefallets verden. Denne kampen vil de fleste av oss kunne kjenne igjen både når det gjelder konsekvensene av vårt forbruk og vårt klimafotavtrykk. Når alle sier at det er andre som må ta ansvar først blir det få som gjør noe.

Loven og paktsfellesskap

Omsorgen for den materielle verden kommer til uttrykk i det paktsfellesskapet som opprettes mellom Gud og menneskene.

Når verden i dypeste forstand er Guds og når alt som er har sin kilde i Gud må lovverket gi vern når den er truet. Sentralt i denne sammenhengen står omsorgen for de fattige, fremmede, farløse og enker og bestemmelser som gir vern for den utsatte. (2 Mos 22,21-25; 5 Mos 10,17-19). Det gis for eksempel anvisninger om at kornet ikke skal skjæres helt ut til åkerkanten og at en ikke skal plukke opp druene som blir liggende igjen på bakken. Det skal alltid være igjen noe til de fattige og sultne (3 Mos 19,9-10).

Sabbaten spilte også en viktig rolle i denne sammenhengen. Hvilen skulle gi perspektiv på arbeidet og på strevet med å sikre sin egen eksistens. Fra hvilens perspektiv kunne slitet for

livsoppholdet ses i sin rette sammenheng, noe som også fikk en videre anvendelse: Hvert sjuende år skulle det ikke dyrkes noe på åkrene, og gjeld skulle ettergis. Det som eventuelt vokste, skulle de fattige ha (5 Mos 25). Hvert 49. år (hvert *jubelår*) skulle alt land som hadde skiftet eier siden siste jubelår, returneres til den opprinnelige eieren.

Andre eksempler er at innkreving av renter fra egen folkegruppe og pantsetting forbys (5 Mos 23,19; 24,6,10,17), og at inntekten fra *tiende* skulle gå til dem som ikke hadde noe land å leve av (5 Mos 14,22-29). Lovgivningen i 5. Mosebok forutsetter en økonomi der penger er et byttemiddel (5 Mos 2,6.28), men peker samtidig klart på farene: Det tiende bud tematiserer så vel grådighet som et ønske om å samle opp kapital (5 Mos 5, 21).

På ulike måter representerte disse bestemmelsene begrensninger i det økonomiske eierskapet, begrunnet med at Herren var den egentlige eier av landet (5 Mos 25,23). Landeiendom skulle ikke forstås som en vare, men noe som skulle brukes på basis av at menneskene var Guds *gjester på jorden*. Eiendom har først og fremst bruksverdi, ikke noe det skal handles med for å øke sin egen formue. På denne måten ble solidariteten med de fattige og de som hadde problemer med å skaffe seg livsopphold gjennom det de eide, uttrykt.

Rikdom som velsignelse

Patriarkfortellingene som fyller resten av første Mosebok har også en rekke fortellinger med relevans for forståelse av økonomi og rikdom. Både Abraham, Isak og Jakob beskrives som svært rike. Deres rikdom knyttes til at de er velsignet av Gud. (1 Mos 13,2; 24,1.35). «Herren har velsignet min herre (Abraham)rikt, så han er blitt en stor mann. Han har gitt ham småfe og storfe, sølv og gull, slaver og slavekvinner, kameler og esler (1 Mos 24,35).

Særlig interessant er fortellingen om Josef og de syv gode og de syv dårlige årene. For å hjelpe folket til å møte en kommende langvarig hungersnød, satte Josef i gang en omfattende lagring av overskudd i de gode årene for å kunne ha korn til folket når de dårlige årene kom. At dette også bidro til å samle makt og rikdom på Faraos hender kommenterer ikke fortellingene.

I avslutningen av den siste av Mosebøkene beskrives Guds velsignelse knyttet til at folket følger loven: *Herren skal åpne sitt velfylte forråds-kammer, himmelen, for deg. Han skal gi landet regn i rett tid og velsigne alt dine hender gjør. Du skal låne ut til mange folkeslag, men selv trenger du ikke å låne*, 5 Mos 28,12.

Denne koblingen av rikdom og Guds velsignelse er en linjene i den gammeltestamentlige forståelse av rikdom.

Rikdom forstås da som en raus gave fra Gud.

Profetene - når den gode ordning utfordres

Profetene både advarer og trøster folket, de refsers urettferdighet og frafall, og de forkynner redning og håp for framtida. Profetene kritiserte ledere for å sette egen velvære og sosiale status over kravet om å ta seg av fattige, enker, farløse og fremmede, slik paktens og lovens påbud dem å gjøre (Jes 10,1-4; Am 6,1. 4-7; Esek 34,1ff). Det gikk på *rettferdigheten* løs, når deres praksis ikke avspeilet det de selv fikk som gave av Gud. Guds rettferdighet reflekterte troskapen mot paktens med Israel, altså Guds godhet og omsorg. En slik rettferdighet skulle også gjelde i fellesskapet mellom mennesker. Denne typen rettferdighet innebar ikke krav om å yte noe for å få noe igjen, men var et vern og et tilbud om *barmhjertighet og oppreisning* for dem som trengte det på en spesiell måte. En rettferdig tilstand måtte være god for alle mennesker. Å ville rettferdighet var det samme som å ville barmhjertighet (Job 31,13-15). Rett

og rettferdighet hørte på det nøyeste sammen (Jes 1,21). Denne rettferdigheten var det Gud krevde gjennom profetene. Det de velstående og de religiøse lederne hadde å tilby: offer, røkelse, overholdelse av sabbaten og festene (Jes 1,10-20) svarte ikke til Guds kall til rettferdighet.

Profeten Amos målbar en kraftig kritikk av de rike og mektige og deres utnyttelse og undertrykking av fattige. Stillingen for små bønder ble svært utsatt, og flertallet av befolkningen led under en generell utarming. En slik utvikling var bakgrunnen for profeten Amos' dom over dem som «selger den rettferdige for penger, den fattige for et par sandaler. [...] De breier seg på pantsatte klær» (Am 2,6-8). Amos' alternativ var en rettferdighet som korrigerer makten: «La rett velle fram som vann og rettferd lik bekker som alltid strømmer» (Am 5,24).

Tilsvarende kritikk rammet også religiøse ledere som misbrukte sin stilling som folkets ledere med å bruke sin posisjon til å gjøre seg selv rike fremfor å tjene folket de var gjeterer for, Esek 34,1ff. Istedenfor å bruke sin makt og sin rolle for å tjene den svake var de bare opptatt av å gjøre seg selv rike.

Maktkritikk i fortellingstekstene

I de store krønikerfortellingene møter vi flere fortellinger knyttet til rikdom og forvaltning. Etter at David hadde forgrepet seg på Urias hustru for deretter å sørge for at Urias blir drept kom profeten Natan til David. Profeten fortalte kongen en fortelling:

«Det bodde to menn i en by. Den ene var rik og den andre fattig. Den rike hadde småfe og storfe i mengde. Den fattige eide ikke annet enn et eneste lite lam som han hadde kjøpt. Han alte det opp, og det vokste til sammen med barna hans. Det spiste av brødet hans, drakk av begeret hans og lå i fanget hans. Det var som en datter for ham. En dag kom det en vandringsmann til den rike. Men han kvidde seg for å ta noe av sitt eget småfe eller storfe for å lage i stand for gjesten. Han tok lammet som den fattige eide, og laget det til for mannen som var kommet.»

Da ble David brennende harm på mannen og sa til Natan: «Så sant Herren lever, den mannen som har gjort dette, fortjener å dø! Og han skal betale firedobbelt for lammet fordi han gjorde dette og var så hjerteløs.» Da sa Natan til David: «Du er mannen!

Profeten anvendte fortellingen på kongens overgrep over Batseba og mordet på hennes mann. At eksempelfortellingen handler om den rikes overgrep over den fattige gir et interessant innblikk i forståelsen av rikes overgrep, fattiges utsatthet og hvor urettferdig og galt dette er. Fortellingen står her som et eksempel på en ganske omfattende maktkritikk som er en sentral rød tråd i Bibelens omtale av økonomi og makt. Selv ikke heltekongen David unngår Guds dom over sitt liv og sine handlinger.

Også Salomos veldige rikdom beskrives på den ene side som Guds velsignelse over den kloke tempelbyggende kongen. Samtidig bidrar kongens rikdom og alle dens konsekvenser til forfall på slutten av Salomos regjeringstid.

Da Salomo var død stod det igjen mange praktbygg som hadde utarmet folket med tvangsarbeid og tunge skatter. Salomos sønn søkte råd i møte med folkets klager. 1 Kong 12 viser to alternative veier å gå for kongen. Han kun lette byrdene og stille seg til tjeneste for folket og svare dem med vennlige ord, slik de gamle rådet kongen til. Eller han kunne gjøre slik de unge rådgiverne anbefalte. De ba kongen om å si: *Min lillefinger er tykkere enn min fars midje. Min far la et tungt åk på dere, jeg vil gjøre det enda tyngre. Min far tuktet dere med sveper, jeg vil*

tukte dere med piggremer. Dessverre hørte kongen på de unge – og opprør, borgerkrig og et delt rike ble konsekvensene.

Slike fortellinger står som advarende eksempler til kommende ledere og som en korleksjon på deres ansvar som ledere. Fortellingene gir også adskille næring til refleksjon om verdigrunnlag for forvaltning av økonomi og makt.

Skriftene – refleksjoner om rikdom, rettferd og takknemlighet

Omsorgen for de fattige og nødlidende er et ideal i visdomslitteraturen, ofte med en begrunnelse knyttet til skapertroen (Ordsp 14,31; 22,2; 19,17). Boken *forkynneren* har tankevekkende refleksjoner om rikdom, dens forgjengelighet, rettferd, takknemlighet og ydmykhet. Den drøfter eksistensielle spørsmål og gjentar at alt, også rikdom og visdom, er tomhet hvis man ikke har samfunn med Gud. *Den som er glad i penger, blir aldri mett på penger. Den som elsker rikdom, får aldri vinning nok. Også dette er forgjeves.* Fork 5,9
Dansen rundt gullkalven

Begrepet *Dansen rundt gullkalven* er blitt et kjent ordspråk for en situasjon der penger, grådighet og egeninteresse er blitt alle tings målestokk og avgud. Teksten handler først og fremst om avgudsdyrkelse. Slik som i urfortellingene besvares Guds omsorg med menneskelig mismot og opprør. Folket fikk brød fra himmelen og vann fra klippen. I forbindelsen med at Moses mottar Guds lover og bestemmelser for Israelfolket på toppen av Sinaifjellet, blir folket igjen utålmodig og ber Aron om å lage en annen Gud til dem: Kom og lag en gud til oss som kan gå foran oss! (2 Mos 32,1) Ved å samle og smelte om smykker lages en statue av en gullkalv, som folk ofrer til, tilber og danser rundt. Denne dansen rundt gullkalven vekker Guds vrede og er blitt et av de mest kjente symboler for avgudsdyrkelse og hengivelse til mammon. Fortellingens symbolbetydning er knyttet til at mennesker bruker det materielle til å lage seg sine avguder og setter tilbedelsen av Herren Gud til side.

3.2 Å tjene Gud eller mammon: Nytestamentlige perspektiver

Også det nye testamente og Jesus bekrefter økonomiens tjenende funksjon, og advarer mot avgudsdyrkelsen, der mammon og rikdom blir et mål i seg selv. Det materielle er en gave fra Gud som skal brukes på en god og rettferdig måte. Takknemlighet, nøysomhet og ansvar skal prege disiplenes liv.

Allerede i evangeliets introduksjonsfortellinger møter vi tematikken om fattigdom og rikdom. Det var en fattig ung kvinne som fikk englebesøk og budskapet om at hun skulle bli mor til Den høyestes sønn. I Marias lovsang heter det:

Min sjel opphøyer Herren, og min ånd fryder seg i Gud, min frelser. For han har sett til sin tjenestekvinne i hennes fattigdom... Han gjorde storverk med sin sterke arm; han spredte dem som bar hovmodstanker i hjertet. Han støtte herskere ned fra tronen og løftet opp de lave. Han mettet de sultne med gode gaver, men sendte de rike tomhendt fra seg.» Luk 1,46ff

Vi gjenkjenner det gammeltestamentlige perspektivet på den fattige og den utsatte og en direkte og indirekte lederkritikk.

Da Jesus i begynnelsen av sitt virke talte i synagogen i Nasaret (Luk 4,16-30) er temaet hans oppdrag i verden, av Jesus fremstilt i tilknytning til et sitat om jubelårforståelsen fra profeten

Jesaja som har sterke individ- og samfunnsøkonomiske implikasjoner. Først fremhever han sin spesielle stilling og den utrustningen han har fått. Dernest sier han, gjennom å sitere Jesaja: Mitt oppdrag i verden er å «å rope ut at fanger skal få frihet og blinde få synet igjen, for å sette undertrykte fri og rope ut et nådens år fra Herren» (Luk 4,18).

I dette ligger innholdet i de gode nyhetene, i evangeliet. Med tanke på hva NT har å si om økonomi og økonomisk aktivitet setter denne proklamasjonen tonen. Noen viktige perspektiver:

Inkarnasjon – Gud identifiserer seg med det skapte

Guds komme til jorden i sin sønn Jesus Kristus er det helt sentrale dogme i kristen tro, slik det kommer til uttrykk i den andre trosartikkelen. Den innebærer en identifikasjonstilknytning mellom Gud og det skapte som neppe kan uttrykkes sterkere. Det er en fare for at vi ikke erkjenner, eller har mistet, det ubegripelig store og fascinerende ved denne troen: Gud som et nyfødt og hjelpeløs barn i en stall, materie som oss, sulten, gråtende, redd, sint; men også glad og nærværende. Korsfestet, død og begravet, men også oppstanden. Jesu komme til jorden og hans frelsesverk har kosmisk betydning, jf en da de tidlige kristne hymnene i Kol 1,15ff. Kristologi og inkarnasjon utfyller bildet av Gud som skaper. Vår relasjon til Gud har sammenheng med vår relasjon til medmennesker, medskapninger og jorda. Å elske Gud er også å elske sin neste. Når vår neste blir skadelidende på grunn av våre handlinger er det Gud vi rammer.

Vi ser det samme uttrykt i døperen Johannes samtaler med folket. De kom til han og spurte hva de kunne gjøre for å vende seg til Gud. Døperen svarte: «Den som har to kjortler, skal dele med den som ikke har noen, og den som har mat, skal gjøre det samme.» til tollerne sa han: *Krev ikke inn mer enn det som er fastsatt.* Til soldatene sa han: *Press ikke penger av noen ved vold eller falske anklager, men nøy dere med lønnen deres.* (se Luk 1,10ff)

Borger av Guds rike

«Guds rike er nær. Vend om og tro på evangeliet», forkynte Jesus (Mark 1,15). På den ene siden betyr det at Gud er nær og at han er kommet for å kjempe mot det onde og gjøre alt nytt. Det er et kall til mennesker om å svare på oppfordringen og ta del i Guds fornyelse. Samtidig er ikke Guds rike realitet helt og fullt. Noe gjenstår. Vi er underveis, og den endelige fremtid og forandring ligger i Guds hender. Men noe skjer allerede nå. Bønnen i Fadervår – «La ditt rike komme» – er en bønn om at Gud rike, Guds herredømme og gode vilje må bli virkelig og levende i menneskers liv og i denne verden.

Dette Guds nærvær i verden åpner for en ny innretning av livet: «Søk først Guds rike og hans rettferdighet, så skal dere få alt det andre i tillegg.» (Matt 6,33) Noe er viktigere enn annet. Det gjelder å prioritere rett og verne om det som er viktig. Å skaffe seg stadig nye ting gir ikke sikkerhet. Den kan bare Gud gi. Den som satser på en sikkerhet basert på det materielle, står i fare for å distansere seg fra Gud. Det gjelder ikke å samle seg skatter på jorden, men i himmelen. Der skatten er, vil ditt hjerte være.

Valget mellom Gud og mammon

Jesus sier at mennesket står i valget står valget mellom Gud og Mammon (Matt 6,19-24). I Det nye testamente brukes begrepet «mammon» for havesykens avgud og synonymt for begjær av penger, rikdom, jordisk gods.²⁸

²⁸ <https://snl.no/mammon>

Jesus introduserer en ny orden som vender om på det tilvante: Den første skal bli den siste og den siste den første. Tilliten til Guds omsorg bærer i seg en mulighet til å overvinne den makten som Mammon har. I denne nye orden er det ikke det en eier som gir liv. Derfor skal en ta seg i vare for all slags grådighet. Den sanne rikdom får en ikke ved å samle skatter til seg selv. Den sanne rikdom er i Gud (Luk 12,13-21). Også fortellingene om Jesu møte med den rike unge mannen (Luk 18,18-27) og Jesu liknelse om den rike mannen og Lasarus (Luk 16,19-31) understreker dette. Den siste liknelsen viser også tydelig hvordan rikdommen kan blinde og lukke øynene for andres nød.

På denne måten kan menneskers liv reflektere noe av det Guds rike en gang helt og fullt skal virkeliggjøre, det som en gang skal komme. Guds rike er iblant oss.

Andre fortellinger viser at Jesus ikke hadde et negativt syn på materielle goder i seg selv, som for eksempel fortellingen om bryllupet i Kana, da Jesus forvandlet vann til vin (Joh 2,1-11).

Kall til å bli disippel

Det kan synes merkelig at Jesus søkte fellesskap med tollere. Deres yrke eksponerte dem for fristelsen til å samle mest mulig av materielle goder, samtidig som de ble okkupasjonsmaktens håndlangere.

Jesus kalte både rike og fattige til å bli hans disipler. Noen forlot alt de eide og fulgte ham. Noen brukte det de eide til hjelp for Jesus og disiplene, (). Andre igjen fikk helt nye perspektiver på sin forvaltning etter møtet med Jesus. Fortellingen om Sakkeus hører til den siste kategorien. Sakkeus var overtoller i byen Jeriko. Som toller tilhørte han en utskjelt overklasse som stadig ble kritisert for å stå i tjeneste hos okkupasjonsmakten og bruke sine posisjoner til å gjøre seg selv rike. Sakkeus var svært rik. Det gjentatte ordparet «tollere og syndere» gjenspeiler samtidens forståelse av tollerne. Jesus inviterte seg hjem til Sakkeus. Overtollerens velkomstord til Jesus var: «Herre halvparten av alt jeg eier, gir jeg til de fattige, og har jeg presset penger av noen, skal de få firedobbelt igjen.» (Luk 19,1-10). Sakkeus ville nok fortsatt være en rik mann. Men møtet med Jesus gav ham en ny retning for livet og for forvaltningen av sitt yrke og sin rikdom.

Jesus kalte mange ulike mennesker som disipler. Et fellestrekk var at deres forpliktelse til Jesus fikk prioritet framfor det som hittil hadde styrt livene deres.

Jesus kalte disipler til å elske Gud og sin neste. Denne kjærligheten vil alltid søke handlingen. I etterfølgelsen av Jesus er det et særlig kall å gi verdighet og omsorg til de mest utsatte. Enhver har noe å bidra med for å hjelpe mennesker som er i nød.

Den avsluttende domslignelsen i Matteus 25 setter dette på spissen. På dommens dag vil det store spørsmålet være hvordan vi møtte de svakeste. Jesus oppsummerer lignelsen med å si: Det dere gjorde mot en av disse mine minste søsken, det gjorde dere mot meg, (Matt 25,40). Lignelsen om den rike mann og Lasarus er en av Kirkeårets evangelietekster. Også dette er en domslignelse:

Det var en rik mann som kledde seg i purpur og fineste lin og levde i fest og luksus dag etter dag. Men utenfor porten lå det en fattig mann som het Lasarus, full av verkende sår. Han ønsket bare å få mette seg med det som falt fra den rikes bord. Hundene kom til og med og slikket sårene hans.

Så døde den fattige, og englene bar ham til Abrahams fang. Den rike døde også og ble begravet. Da han slo øynene opp i dødsriket, der han var i pine, så han Abraham langt borte og Lasarus tett inntil ham. 'Far Abraham', ropte han, 'ha barmhjertighet med

meg og send Lasarus hit, så han kan dyppe fingertuppen i vann og svale tungen min. For jeg pines i denne flammen.' Men Abraham svarte: 'Husk, mitt barn, at du fikk alt det gode mens du levde, og Lasarus fikk det vonde. Nå trøstes han her, mens du er i pine. Dessuten er det lagt en dyp kløft mellom oss og dere, slik at de som vil komme herfra og over til dere, ikke skal kunne det, og ingen kan gå over fra dere til oss.' Da sa den rike: 'Så ber jeg deg, far, at du sender ham til mine fem brødre hjemme hos min far for å advare dem, så ikke de også skal komme til dette pinestedet.' Men Abraham sa: 'De har Moses og profetene, de får høre på dem.' Han svarte: 'Nei, far Abraham, men kommer det noen til dem fra de døde, vil de omvende seg.' Abraham sa: 'Hører de ikke på Moses og profetene, lar de seg heller ikke overbevise om noen står opp fra de døde.'»

Det er ikke mannens rikdom som var problemet. Det var mannens blindhet for den fattiges nød og hans mangel på konkret omsorg som ble den rikes dom. Lignelsen taler sammen med de mange Bibeltekstene som fremhever rikdommens farer og det særlige ansvar som den rike har i forhold til sin neste. Rikdom er farlig. Den kan lukke våre øyne den andre og bli et livsmål i seg selv.

Kall til politisk forandring?

Var Jesus utelukkende opptatt av en indre forandring som erstattet behovet for materiell sikkerhet med tillit til Guds omsorg, eller finnes det spor av systemkritikk hos ham? Jesus sluttet seg ikke til de jødene som kjempet mot den romerske okkupasjonen. Jesus utfordret til å elske ikke å hate sine fiender. Likevel kritiserte han tydelig etablerte institusjoner og praksis. Jesus kritiserer religiøse ledere som gjorde seg selv rike på bekostning av enker (Luk 20, 45 ff.). Gud er den som beskytter og frigjør de fattige og krever rettferdighet. I en rekke av evangeliefortellingene gjenkjenner vi en skarp maktkritikk som særlig rammer det religiøse maktapparat, (se f. eks. Matt 23,13ff).

Jesu kritikk av lederskapet kommer særlig til uttrykk i fortellingen om ryddingen av tempelplassen. I sammenheng med offervirksomheten var tempelet blitt et senter for handel og markedstransaksjoner. Dette er en av fortellingene som står i alle de fire evangeliene. Det religiøse og politiske lederskapet hadde store inntekter på pengevekslingen og salget av offerdyr som skjedde på tempelplassen. Jesus lagde en svepe av tau og jaget dem alle ut av helligdommen. Han strødde myntene utover og veltet pengevekslernes bord. Slik gjorde Jesus et markert oppgjør med de som brukte religionen som midler for å gjøre seg selv rike.

Alt felles?

Et radikalt uttrykk for en økonomisk orden finnes i Jerusalemmenighetens praksis med å ha alt felles og å dele med hverandre etter behov (Apg 2,44-47; jf. 4,34-37). Noen ser i dette en refleks av menighetens forventning om Jesu nære gjenkomst. At de møttes daglig i tempelet, kan indikere at de hadde gitt opp sitt arbeid og ikke lenger var opptatt av å sikre sin materielle fremtid. De brukte og delte det de hadde.

Andre mener at dette uttrykker et slags ideal: En skulle leve med enkle behov, og behovene ble dekket gjennom en felles kasse og et felles lager av mat og utstyr. Det er karakteristisk at en slik orden ikke nevnes andre steder i NT. Paulus fremsetter heller ikke dette som et ideal i de menighetene som han stiftet og siden forholder seg til. Når det gjelder den nære forventningen om Jesu gjenkomst, som også Paulus deler, er det karakteristisk at dette ikke påvirker hva han

tenker om det daglige livet og behovet for å arbeide til livets opphold. Han ivaretok sin teltnakervirksomhet, ikke fordi han ikke skulle være kvalifisert til å bli underholdt av andre som forkynner og menighetsgrunnlegger, men han ville ikke ligge andre til byrde økonomisk. I dette ligger et ideal om at enhver skal arbeide slik at en får det en trenger til mat, klær og husly. Om en ikke er i stand til det, må menigheten må trå til med forsørgelse (2 Tess 3,6-15). Gjennomgående var Paulus opptatt av å formane menighetene til å dele det de hadde med de fattige. Hans advarsel mot rikdom henger på det nøyeste sammen med kravet om å elske sin neste som seg selv (Rom 13,9; jf. 1 Joh 3,17f). Et uttrykk for dette er hans engasjement for å samle inn midler til menigheten i Jerusalem når den led nød (Rom 15,23-27). Denne innsamlingen har en stor plass i flere av Paulusbrevene (se 2 Kor 8 og 9). Et annet er at han refser menigheten i Korint når de skapte en konflikt mellom det å ta seg av de fattige og å feire nattverd i menighetens fellesskap (1 Kor 11,17-34). I disse tilfeller er det nærliggende også å trekke inn relasjonen mellom kristologi og økonomi (1 Kor 12). Når et lem lider, lider hele legemet. Det gjelder også i forholdet til de fattige, i første omgang i menigheten, i neste omgang alle som lider i økonomisk forstand. Paulus' forståelse av visdom gir et ytterligere perspektiv på dette.²⁹ I 1 Kor 1,26ff karakteriseres de sterkes, rikes og mektiges visdom som dårskap. Den tar opp i seg grådigheten, ønsket om stadig å ha mer. Sann visdom er den visdom som orienterer seg ut fra hensynet til de svake, de sårbare og de foraktede. Slik kan den være inkluderende. Flere andre tekster beskriver velstående disipler som bidrar til tjenesten i menigheten (jf Apg 16,11ff.).

Gudsfrykt med nøysomhet

Advarselen mot rikdom og anklagen om mangel på omsorg for andre suppleres i Bibelen av en praktisk leveregel: Gudsfrykt med nøysomhet er en stor vinning. Har vi mat og klær, så skal vi være tilfreds med det (1 Tim 6,6-8). En grunn til at dette er en god regel å følge, er den muligheten for å gå fortaapt som er knyttet til å være rik og misbruke sin rikdom (1 Tim 6,9f). Hvordan nøysomheten ble oppfattet, varierte nok fra disippel til disippel. Noen tok det veldig alvorlig. De forlot alt og fulgte Jesus. Andre hadde eiendom, fortsatte i sine yrker og var støtter i de menighetene de tilhørte og for dem som hadde forlatt alt for å følge Jesus. Disse to måter å være disippel på utfylte hverandre og dekket ulike behov. En rekke tekster beskriver hvordan mennesker med rikdom bisto Jesus og senere den tidlige kirken (Luk 8,1ff; Apg 16,11ff)

Fordeling – likhet eller fortjeneste?

Det er allerede nevnt at GT har en forståelse av rettferdighet som nærmer seg godhet, omsorg og barmhjertighet. En slik forståelse står i kontrast til den antikke oppfatningen som bruker begrepet knyttet til ytelse og motytelse. I GT er en rettferdig tilstand en tilstand som er god for alle mennesker som er berørt.

Noe av dette synet videreføres også i NT, selv om fordelingsspørsmålet ikke tematiseres like mye her. Jesus var opptatt av at nestekjærligheten ikke bare skal utfoldes der en kan forvente gjengjeld (Matt 5,43). Fordi nestekjærligheten er en overordnet norm, må også rettferdigheten forstås innenfor nestekjærlighetens rom. Liknelsen om vingården (Matt 20,1-16) gir et indirekte signal om dette. Denaren var den dagslønn som en trengte for å kunne opprettholde livet. Lønnen ble gitt ut fra behov, ikke ut fra ytelse.

²⁹ Duchrow, 5

Nestekjærlighetstanken presiserer likeverdstanden. I noen tilfeller betyr denne presisering at man må ta *hensyn til ulike forutsetninger*.

Lignelsen med arbeiderne i vingården som beskrives i Matt 20 er neppe tenkt som et allment lønnsprinsipp. Når Jesus gjør det gjeldende, er det primært for å understreke Guds godhet. Indirekte gir det imidlertid signaler om at lønnen skal være av en slik størrelse at den setter mennesket i stand til å ivareta sitt livsopphold. På den måten inkluderes nestekjærligheten som et memento i en tenkning om lønn som primært var orientert ut fra innsats og ytelse.

Forvalterperspektiv: Bruk av tildelte talenter

I lignelsen om talentene (Matt 25, 14-30), en av tre domsfortellinger, feller Jesus en hard dom over den tjeneren som graver ned sitt talent (som i overført betydning er verdien av et helt liv) uten å bruke det i tjenesten for sin Herre. En talent er en vektenhet for 34,2 kg. Brukt om mynter tilsvarer det 6000 drakmer som igjen tilsvarer en normal livslønn for en soldat. Lignelsen uttrykker at alle har fått en enorm rikdom å forvalte. Å grave ned en slik enorm verdi er et uttrykk for den livsholdning som lignelsen utfordrer. Ingen kan med rette frasi seg sitt ansvar for de verdier og det liv man har å forvalte. Hverken av frykt for å gjøre noe galt eller med henvisning til at det er andre som har fått mer enn meg. Igjen fremheves menneskets ansvarlighet for å forvalte det liv Gud har gitt oss som en grunnplanke i både menneskesyn og forvaltning.

Andre fortellinger forteller om rike som var med i Jesu følge og hjalp med det de hadde, eller gjengir Jesu svar på spørsmål om å betale skatt: Gi keiseren det som tilhører keiseren, og Gud det som tilhører Gud (Matt 22, 21).

Dette mangfoldet av fortellinger har blitt en plattform for menneskelig selvforståelse, også når det gjelder å være en økonomisk aktør. De har inspirert mennesker i kirkehistoriens forskjellige epoker til å tolke de inn i sin aktuelle kontekst.

Mange tekster i NT (og GT) understreker økonomiens tjenende funksjon. Det materielle var en gave fra Gud som skal brukes på en god og rettferdig måte. Takknemlighet, nøysomhet og ansvar skal disiplinere livet. Mange evangelietekster omhandler Jesu myndiggjøring og oppreisning av den marginaliserte og utsatte, kombinert med kritiske ord til de med makt. En slik holdning av Jesus har en samfunnsmessig kraft og relevans i seg som går utover individnivået. Den innebærer en verdighets- og myndighetsgjøring av mennesker som bør få konsekvenser for kirkens bidrag til samfunnsøkonomiske prioriteringer.

Med sorg og skyld må også kirken bekjenne at også den har mange ganger latt seg fange av grådighet og griskhet og er blitt et villig redskap for Mammon.

4. Utvalgte kirkehistoriske bidrag til økonomi og forvaltning.

Hvordan har kirken gjennom tidene tolket og etterlevd disse perspektiver til økonomiske spørsmål som kommer til uttrykk i Det gamle og nye testamentet? I det følgende kan det bare gis noen summariske eksempler fra forskjellige tidsperioder. Det må allerede innledningsvis sies at man på ingen måte bør gi inntrykk av at kirken til alle tider har etterlevd Jesu eksempel og Bibelens perspektiver. Ikke sjelden har også kirken eller kirkens representanter beriket seg selv på bekostning av andre eller stått ved de rikes og mektiges side.

Oldkirken og middelalderen

I oldkirken var asketisk etterlevelse av fattigdomsidealet en side ved datidens spiritualitet. Noen kvittet seg med all eiendom og trakk seg tilbake i ensomhet eller asketiske fellesskap i ørkenen. Den dualistiske og gnostiske innflytelsen utenfor kirken bidro også til et ensidig negativt syn på det materielle.

Som en motvekt til dette framholdt kirken gjerne verden, dvs. det fysiske og materielle, som skapt av Gud. De som var rike, var forpliktet til å ivareta de fattiges behov. Perspektivet var mer individuell velgjørenhet enn kollektive ordninger for fordeling. Etter hvert fant kirken seg til rette med et kompromiss mellom tidas sosiale forhold med store forskjeller mellom rike og fattige på den ene sida og idealet om fordeling av materielle goder, veldedighet og askese på den andre.³⁰

Kirkefaderen Augustin (384-430) tok ikke avstand fra privat eiendom. Eiendom hadde ingen egenverdi, men var et middel for å lette pilegrimsreisen mot himmelens by. Eiendom var også et middel til å gi omsorg til dem som led nød. Å begjære og nyte verdens goder innebar å miste oppmerksomheten om livet som en pilegrimsreise, og ble derfor forstått som en av hovedlastene, mens å gi almisse til de fattige ble sett på som en av de viktigste dydene.³¹

I middelalderen ble perspektivet med å legge vekt på individuell veldedighet framfor å arbeide for å endre de grunnleggende politiske og sosiale forholdene som var årsakene til nøden, videreført. Mange ga store gaver til kirken for å sikre sin egen eller andres frelse. Kirken akkumulerte derfor store verdier, samtidig som den holdt fram fattigdomsidealet, som Jesus selv var det viktigste forbildet for. Fattigdom ble forstått som en gudvillet lidelse, ikke som utslag av samfunnsstrukturer med behov for endring.

Klosterbevegelsen³² fikk sin vesteuropeiske form særlig gjennom benediktinerordenen. Den drev misjon og kolonisasjon og ble en viktig kulturfaktor. På 1200-tallet oppstod tiggerordener som fransiskanerne og dominikanerne. Disse la sine klostre i eller nær byene, og deres medlemmer skulle virke ute i verden.

På den ene siden dyrket en del ordener fattigdomsidealet. Ved sine radikale liv ble flere av disse bevegelsene profetiske budskap om en alternativ livsførsel som Jesu etterfølgere. Slik som apostlene solgte de det de eide og fulgte Jesus. På samme tid førte blant annet praksisen med «sjelegaver»³³, gaver som man testamenterte til kirken «til sin sjels frelse», at også mange av klostrene fikk store eiendommer, klostergodsene. Det paradoksale ble at også den radikale Kristusetterfølgelsen ble fanget inn og ble aktører i rikdommens og maktens farlige spill. Dette sier oss noe om makten som ligger i det å eie mye.

En mer strukturell tilnærming til fattigdomsproblemet oppsto på 1100-tallet. Dette var en tid med stor befolkningsvekst, økonomisk oppsving, en begynnende pengeøkonomi (forklar begrepet!), store skarer av fattige og perioder med hungersnød. Dette førte til sosialt opprør og religiøse reformbevegelser. Det fremste eksemplet på dette er fransiskanerne som fremmet

³⁰ Heiene 2005:104-105.

³¹ Heiene 2005: 105-106.

³² <https://snl.no/kloster>

³³ <https://snl.no/sjelegaver>

fattigdomsidealet som en protest mot den framvoksende kapitalismen, og som solidarisererte seg med de fattige og utstøtte. Disse var så mange at de av andre ble opplevd som en trussel mot det bestående samfunnet.

Frans av Assisi, selv sønn av en rik kjøpmann i Assisi, opplevde et religiøst gjennombrudd i 1206 og brøt deretter radikalt med sitt gamle liv og gamle venner. Han levde i fattigdom, engasjerte seg i pleie av fattige og syke og var opptatt av å gjenreise forfalne kirkebygg. Hans vinnende personlighet og ildfulle forkynnelse fikk mange til å slutte seg til ham for i fellesskap å leve et liv i forsakelse og i Kristi etterfølgelse. Frans har hatt en svært stor betydning for middelalderens fromhetsliv og naturfølelse, og står til denne dag som et forbilde på sosial medfølelse.³⁴

Middelalderens mest berømte kirkelærer Thomas Aquinas (1225-1274) utviklet etiske prinsipper for handel og prisdannelse. Han var mot å ta renter for penger som ble utlånt, men argumenterte, som allerede Aristoteles, for den private eiendomsretten. Han mente at både fellesskapet og den enkelte var beste tjent med det, siden det fremmet arbeidsinnsatsen og førte til at verdiene ble godt ivaretatt. Overskuddet skulle gå til de fattige og nødlidende. Fremdeles ble fattigdom først og fremst forstått som en utfordring til den enkelte om å yte velgjørenhet.

På 1500-tallet var samfunnet enda sterkere preget av befolkningsvekst, urbanisering, begynnende industrialisering og pengeøkonomi. Massefattigdommen og sultkriser sprengte kapasiteten til den tradisjonelle kirkelige fattigpleien. På samme tid var kirkas fattigdomsideal i sterkt forfall og kirkens rikdom fortsatte å økte blant annet ved avlatshandelen.³⁵

Martin Luther og økonomisk virksomhet

Luthers teser mot avlatshandelen var et oppgjør med avlatshandelen som et uttrykk for en usunn kombinasjon av penger, makt og religion. Luther vektla betydning av det daglige arbeid i sin kallslære. Alle hadde et kall og kriteriet for om det var et legitimt kall var om en gjennom sitt virke tjente sin neste. Arbeid i jordbruk, håndverk og handel hadde den samme verdi som virksomheten til prester og biskoper. Denne nye vektlegging av det daglige arbeid medførte at også den økonomiske virksomhet fikk en åndelig verdi som den ikke hadde hatt tidligere.³⁶

Luther tar ikke opp økonomiske spørsmål på bred front i sitt forfatterskap, men berører det på noen viktige steder, særlig i Store katekismen og i Skriftet om Handel og Åger. I det siste skriftet retter han til dels skarp kritikk mot ulike negative utslag av forretningspraksis og varehandel, men gir også veiledning med tanke på hvordan mennesker skal omgås eiendom. I skriftet merkes også at Luther på dette område føler på spenningen mellom det ideelle og de kompromisser som noen ganger må inngås.

³⁴ Store Norske leksikon, www.snl.no

³⁵ Heiene 2005:108-110.

³⁶ Se Finn 2013, 162ff

Som nevnt fremhevet Luther også handel som en del av det legitime daglige arbeidet. Ved at det bidrog til å dekke menneskers grunnleggende behov, tjente det hederlige formål og var en tjeneste for nesten. For Luther³⁷ stod likevel arbeid i jordbruk og håndverk, der arbeidsinnsats er direkte knyttet til Guds naturlige gaver, høyere i kurs enn handelsvirksomhet.

Han var særlig kritisk til handelsvirksomhet med luksusvarer som bare var til stas og i grunnen helt unyttig. Dette bidrog ikke til noe annet enn å suge penger ut av folk. Denne form for handel blomstret i forlengelsen av de store oppdagelser og den økte kontakten med fremmede land. Her fantes nye og eksotiske varer som det ble viktig å skaffe seg, for de som hadde råd til det.

Luthers kritikk hadde også en mer generell karakter. Handelsvirksomhet var i særlig grad eksponert for tørsten etter rikdom. Det var en stor fristelse. Han er opptatt av spørsmålet om prisfastsettelse, og tordner mot dem som tenker det er rett å selge sin vare så dyrt som de kan, også for eksempel i uår.

Luther er meget kritisk til kausjonering selv om dette i utgangspunktet kan ses på som en kjærlig gjerning der en hjelper andre. Altfor ofte fører det til ruin og ubotelig skade ved at liv og eiendom settes på spill.³⁸ Han anbefaler fire måter en kristen skal omgås de ytre godene på i sitt samkvem med andre:³⁹

For det *første* skal en, i tråd med Kristi formaning (Matt 5,40), la andre ta og røve ens eiendom. Den *andre* måten er å gi gratis til andre det de trenger (Matt 5,42).

Den *tredje* måten er å låne bort til andre, uten å forvente at en skal få mer tilbake enn det en har lånt.

Den *fjerde* måten er å gjøre opp kontant eller betale med vare mot vare. En slik ordning ville bidra til å unngå de største og skadeligste faremomentene i forretningslivet.

Luther er i ferd med å oppgi håpet om en radikal forbedring av forretningslivet, som han mener er blitt så preget av ondskap og svindel at det står i fare for å bryte sammen under sin egen vekt. Han bruker mange eksempler for å kritisere situasjonen i handelsnæringen.⁴⁰ Han kritiserer både handelsselskapene for deres monopolisering av markedet, og de som «livnærer seg på allfarveien», en agentvirksomhet der en skaper sin egen inntekt ved å håndtere andres penger og midler. Slike finansfolk får sine pass påskrevet: de kan kalles blodigler eller blodsugere – selv om de går for å være store og dyktige mennesker. Svindelen i handelsvirksomheten har i det hele ingen ende: varer lagres på fuktige steder for å øke vekten, klær selges i dunkle rom der kjøperen ikke helt ser hva han får eller en legger det peneste øverst og nederst i bunken, for å skjule det dårlige i midten.

Et særlig kritisk blikk retter Luther mot det såkalte rentekjøpet, at en investerer sine midler hos en annen som driver virksomhet med dem og at denne i neste omgang selger et renteutbytte til

³⁷ Til det følgende, jf. Luther 1524/1981

³⁸ Ibid., 67f.

³⁹ Ibid., 69ff, jf. også 82ff.

⁴⁰ Se ibid., 75ff.

den opprinnelige investor, nå betegnet som kjøper. Han mener at dette er en forretningsform som er «griskhetens og ågerens fromme og trofaste beskytter».⁴¹

Omsorgen for og beskyttelsen av de fattige var viktig for Luther. Fortellingen om den rike mann og Lasarus (Luk 16,19ff) og domscenen i Matteus (Matt 25,31ff) gav avgjørende premisser for alle kristnes plikt til å sørge for at de fattige fikk dekket sine behov. Hans gjennomgående kritikk av ågervirksomhet dreide seg om en uakseptabel utnyttelse av de som var fattige og manglet egne midler til å kjøpe det de hadde bruk for til å dekke sine grunnleggende behov. Disse kritiske perspektiver ble imidlertid hos Luther aldri utviklet i retning av en mer fundamental forandring av de politiske og økonomiske strukturer.⁴²

Luthers toregimentslære bidro betydelig til fremveksten av selvstendige nasjonalstater og klargjorde både dens og kirkens rolle og ansvar: Det åndelige regimentet, kirken, ble brukt av Gud til å sørge for menneskers frelse. Det verdslige regimentet, staten, ble brukt av Gud til å sørge for ordnede forhold i samfunnet.⁴³

Det betydde ikke at reformasjonen hadde som siktemål å redusere kirkens samfunnsengasjement og omsorgsoppdrag, men at dette fra nå av skjedde i rammen av verdslige ordninger.⁴⁴

Andre stemmer i reformasjonens århundre

Luther og hans medarbeidere gikk ut fra eiendomsretten som selvsagt og var skeptisk til eiendomsfellesskap. Derimot gikk en annen tysk teolog, *Thomas Müntzer*, inn for felles eiendom og en form for tidlig kommunisme på religiøst grunnlag.⁴⁵

Etter hans syn forpliktet Jesus de troende til å utbre Gudsriket på jorden hvilket også betydde aktiv kamp mot nød og et engasjement for de svake og undertrykte. Dette førte til teologisk og politisk konflikt med Luther og makthaverne. I august 1524 ble Müntzer en av anførerne i en oppstand som senere ble kjent som den tyske bondekrigen. Etter nederlaget ble han fanget, torturert og halshugget. Hans eiendomssyn påvirket døperbevegelsen i sine forskjellige avskygninger.

Mot disse var Luthers (og den katolske kirkens) forkynnelse først og fremst opptatt av hvordan de rike kunne bruke sin eiendom på rett måte. Klasseforskjellene mellom fattig og rik ble ansett som uunngåelige.⁴⁶

Derimot ble det mer fokus på en rasjonell styring av ressursene. Når byene vokste økte dette behovet for organisering av offentlige velferdstiltak. Borgerne brukte byrådene til å administrere kirkens velferdsarbeid gjennom hospitaler og fattighjelp, individuell velgjørenhet ble supplert med mer strukturelle tiltak for å bekjempe fattigdom. To viktige teologiske premisser for dette var utviklingen av kallsetikken og toregimentslæren.

⁴¹ Ibid., 97, jf. 97-108.

⁴² Finn 2013, 165.

⁴³ Trådene i samfunnsveven, s. 24

⁴⁴ Trådene i samfunnsveven, s. 162

⁴⁵ Heiene s. 113

⁴⁶ Heiene s.113

Det ble mer fokus på gode og tjenlige samfunnsstrukturer og i protestantisk lovgiving ble det institusjonalisert en «felleskasse», dannet av kirkelige eiendommer, gaver og skatter. Dette ble menighetens finansielle ressurs til å støtte fattige, gamle, arbeidsløse og andre svake grupper. Dermed ble arbeidet for sosiale reformer i byene et viktig anliggende i den tidlige reformasjonstiden.⁴⁷

Den fransk-sveitsiske kirkereformatoren *Jean Calvin* var i stor grad påvirket av Luther. Hans lære spredte seg til mange land, og går gjerne under betegnelsen kalvinisme. Den ble den dominerende teologien i bl.a. Skottland, Nederland, deler av Tyskland, og gjennom kolonialister også på Amerikas østkyst og i Sør-Afrika på 1600tallet.

Calvin aksepterte, som Luther, den private eiendomsretten, men eiendommer skal ikke bare tjene egoistiske formål, men fellesskapet. Hans kallsetikk og forvalteretikk la grunnlaget for en svært aktiv økonomisk virksomhet, som la klare bånd på egoistisk selviskhet som økonomisk motiv.

Den tyske økonomen og sosiologen Max Weber betegner i sin bok *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* i starten av 1900-tallet kalvinismen som en viktig forutsetning for fremveksten av moderne kapitalisme.

1600- og 1700-tallets embetskirke, fattigvesen og potetprestene

I tiden etter reformasjonen ble den sosialetiske bevisstheten som hadde preget både Luther og Calvin stadig mindre fremtredende. Mange teologer fokuserte mer på individene og at samfunnsendringer bare kan skje hvis det enkelte menneske endrer seg og blir mindre opptatt av rikdom og verdslige goder. På 1600- og 1700tallet ble kirkene utfordret fra den økte fattigdommen og proletariseringen som fulgte industrialiseringen. Her spilte pietismen og vekkelsesbevegelsene en viktig rolle. I England satte metodistene i gang voksenopplæring, opprettet skoler og tok initiativ til fengselsreformer, avskaffelse av slaveriet og alkoholistsorg.⁴⁸

I Norge ble det gjort forsøk på å reorganisere fattigvesenet på 1600- og 1700-tallet under statlig styring, Embetskirken under ledelse av presten spilte her en sentral rolle. På 1700-tallet ble folket delt inn i nærestand (bønder, fiskere, håndverkere, sjøfolk, handelsfolk og dagsarbeidere) og tærestand (embetsmenn, tjenestemenn og de fattige), hvor de siste levde av de førstes produksjon. Samfunnet var i stor grad lagdelt, og classeskillet var synlig fra fødsel til død.

Fra siste halvdel av 1700-tallet var presten en av de viktigste institusjonene/personen i bygda. Mange prester i Norge, gjerne sammen med sine prestekoner, var sosialreformatorer, amatørvitenskapsmenn og folkeopplysere. De grunnla skoler, dannet velferdsinstitusjoner, forbedret jordbruksmetoder og helsevesenet.⁴⁹ For å utnytte jordbruksland i Norden bedre, ønsket danskekongen og prestene å fremme dyrkingen av poteten, først og fremst fordi man

⁴⁷ Heiene s. 113

⁴⁸ Heiene s. 115

⁴⁹ Haanes, s. 128f.

hadde oppdaget at den ga store og relativt sikre avlinger på våre breddegrader. Dermed ble poteten viktig for å sikre matforsyningen i Norge. Det var en viss motstand mot poteten i Norge i begynnelsen, blant annet fordi man ikke helt visste hvilke deler av den som var spiselig. Her drev «potetprestene» et viktig opplysningsarbeid.

1800tallet: Hans Nielsen Hauge, utvandring og kirkelig samfunnsengasjement

Åndsliv og næringsliv

Samfunnet på Hans Nielsen Hauges tid i begynnelsen av 1800tallet var preget av en økonomisk utvikling fra sterk statlig styring til et noe friere næringsliv med økende mobilitet, begynnende industrialisering, framskrittstro og noe større vekt på individuelle rettigheter. Omfattende privilegier til byenes handelsstand hindret et fritt næringsliv og gikk på bekostning av bønder og landets fattige befolkning. Hauge, som startet sin virksomhet

Adolph Tidemand: Haugianere

20 år etter utgivelsen av Adam Smiths bok *Wealth of Nations*, var påvirket av impulser både fra opplysningstida og pietismen.⁵⁰ På få år, til han ble arrestert i 1804, startet han selv eller motiverte sine trosfeller til å etablere flere enn 30 virksomheter over store deler av landet.⁵¹ Det å være en åndelig leder og en næringslivsleder var to sider av samme sak for Hauge. I boka *Ånd og hånd* sammenfatter forfatteren Sigbjørn Ravnåsen Hauges etiske tenkning på følgende måte:

Den etiske kjernen er *brorskapstanken, tjenesteoppdraget, forvalteransvaret og likeverdstanden*. Hauges inspirasjonskilde var Bibelen. Han praktiserte selv disse bibelske prinsippene som leder, handelsmann, gründer og åndelig veileder.⁵²

For Hauge var det å arbeide og skape ny virksomhet et kall fra Gud. Arbeidet var i seg selv en verdi for enkeltmennesket. I tillegg var det å tjene penger positivt, for da sikret en både sitt eget livsopphold og kunne i tillegg hjelpe sine medmennesker ved blant annet å gi hjelp til selvhjelp. Arbeid og kapital var derfor et middel til å tjene Gud ved å kunne tjene sin neste. Ved å få i gang samfunnsbyggende virksomhet som ga arbeid til arbeidsløse og på andre måter gjorde det mulig å hjelpe dem som hadde behov, oppfylte mennesket sitt forvalteransvar.⁵³ Å la være å bruke sine evner, arbeidskraft og økonomiske muligheter var å misbruke de gavene som Gud hadde gitt. Det var avgjørende for Hauge at hensynet til medmennesket ble satt foran egen vinning. Han reagerte sterkt på dem som utnyttet sine ansatte og på dem som levde i overflod, nytelse og overforbruk. Idealet var å være nøysom, arbeidsom og flittig til beste for fellesskapet.

Menneskesyn

Likeverdstanden var sentral i Hauges menneskesyn.⁵⁴ Samtidig var det viktig at den enkelte ble behandlet ut fra sine egne forutsetninger, likeverd, men ikke likebehandling.

⁵⁰ Aarflot (1971): s.62-63, 68-69.

⁵¹ Ravnåsen (2002) 2011: s. 43.

⁵² Ravnåsen (2002) 2010: s. 67.

⁵³ Aarflot 1971, s. 186, 189.

⁵⁴ Aarflot 1971, s. 183.

Hauge hadde en utradisjonell tilnærming til kjønnsroller. Det var individets utrustning og muligheter som var det avgjørende, ikke kjønn, alder eller stand. Han ansatte kvinner ved sine virksomheter, gav dem lederoppgaver og oppfordret til å løsgjøre seg fra det begrensende kjønnsrollemønsteret. Helt til sin død holdt han fast på en bibelsk fundert likeverdstanke. Kallet til å forkynne evangeliet var for ham overordnet skillet mellom mann og kvinne. Dette bidro til en sterk mobilisering av kvinner.⁵⁵ Det må likevel påpekes at kvinner, typisk for sin tid, for eksempel tjente bare halvparten så mye som sine mannlige kollegaer på den viktige haugianske Eiker papirmølle.⁵⁶

At de haugianske bedriftene ikke bare ansatte de mest arbeidsføre, men også funksjonshemmede, ungdom og gamle er et uttrykk for synet på arbeidets sosiale funksjon. Dette var bedrifter som ikke var drevet kun ut fra ensidige bedriftsøkonomiske prinsipper.

Forholdet til naturen

Hauge var også opptatt av å forvalte naturen på en bærekraftig måte. Mennesket skal bruke den skapte verden, men ikke misbruke den. Dette krever langsiktige perspektiver og respekt for skaperverket. Skaperens orden er nedlagt i naturen, påpekte Hauge. Han kritiserte folk som utnyttet sine eiendommer fordi de «[...] ikke har seet paa andet, en hvorledes de kunde opsvinget sig i Pragt og overdaadigt Levnet, udhuget Skaavene og udmatet Jorden paa nogle Aar, eller tænkt, der er nok i sin Tid, agtet ikke paa Efterkommere».⁵⁷

Samfunnspåvirkning

Hauge oppfordret sine venner til aktivt å påvirke samfunnsutviklingen.⁵⁸ Han var opptatt av å gjøre noe med fattigdomsproblemet, blant annet ved å skape et åpnere arbeidsmarked og ved å gi flere enn de privilegerte mulighet til utdannelse. Innad i det haugianske vennenettverket oppfordret han til økonomisk solidaritet ved lån og gaver når noen fikk økonomiske problemer. Dette gav haugianerne større økonomiske muskler enn de ellers hadde hatt.

Utvandring

1800 tallet var en brytningstid. Vekst i folketallet og stor fattigdom førte til en stor utvandring, særlig fra Norge. De fleste dro til USA. I løpet av 100 år utvandret ca 850 000 tusen av Norges befolkning som i 1900 telte snaut 2 millioner mennesker. Norge ble ved hundreårsskiftet regnet som det fattigste landet i Europa sammen med Irland. For mange var oppbruddet også motivert av en protest mot myndigheter og embetsmennesenes makt.

Kirken sentralt i samfunnsutviklingen

Et viktig tiltak som påvirket økonomien både av den enkelte og samfunnet i betydelig grad var opprettelsen av sparebanker etter impulser fra utlandet. Først ute var Christiania Sparebank i 1822. Påvirket av opplysningstiden, reformasjonen og den industrielle revolusjonen var motivet at den enkelte skulle klare seg selv og at veien til suksess gikk gjennom hardt arbeid, nøysomhet og sparing.

⁵⁵ Haukeland (2014): s. 328-329.

⁵⁶ Ravnåsen (2002) 2011: s. 80, Aarflot 1971, s. 216-217.

⁵⁷ Ravnåsen (2002) 2010: s. 167.

⁵⁸ Aarflot 1971, s.184.

Sparebankene ble etablert av borgerskap i byene (og etterhvert også i bygdene) som et tiltak for å fjerne fattigdom og fattigkassene. Ofte var den lokale presten aktivt med i etableringen og satt i sparebankenes styrer. Tanken var at dersom folk klarte å spare lønningene sine, så ville behovet for fattigkassa falle bort. Man ønsket også å hjelpe folk til å spare gjennom hele livet, slik at de hadde noe å falle tilbake på i alderdommen.⁵⁹

Teologiske bidrag på 1900-tallet

Synet på økonomi og privat eiendomsrett er tematisert i ulike teologiske og kirkelige sammenhenger også etter Hans Nielsen Hauge. Her har vi valgt ut to personer på 1900-tallet som kan representere to ulike syn. De hører hjemme i to forskjellige tidsepoker og i noen grad også i to forskjellige teologiske og kirkelige tradisjoner. Den ene er Ole Hallesby, den andre er Tor Aukrust.

Ole Hallesby: Om eiendom og rettferdighet i samfunnet

For en kristen, så Hallesby⁶⁰, var ikke rikdom problematisk i seg selv. Det gjelder å skille mellom den ytre stilling til eiendom og rikdom og den indre. Jesu ord om å selge alt gjaldt ikke den indre holdningen til rikdom. Med utgangspunkt i 1 Tim 6,9 argumenterer Hallesby for at det ikke er mengden rikdom som er avgjørende, men det å ville bli rik, å ville samle seg skatter, å sette sin lit til rikdom og dermed ikke være rik i Gud. Synden er ikke knyttet til det en eier, men fristelsen til å dyrke egen eiendom. Da tar den Guds plass i menneskets hjerte. For den troende er rikdom og eiendom noe en har til forvaltning, noe en kan glede seg over, men også frykte om en går så opp i gaven at en glemmer giveren. Gud vil at alle skal ha jordiske goder, selv om disse ikke har evighetskarakter. I et evighetsperspektiv er de jordiske godene underordnede, men likevel noe Gud vil at folk skal ha. Dette gir Hallesby grunnlag for å si at mennesket ikke bare har en rett til å ha privat eiendom og være rik, men også har en plikt til å skaffe seg eiendom. Det å eie utgjør et grunnvilkår for menneskelivet: Bare på denne måten kan den personlige friheten bevares.

Dette fokus på det indre i mennesket er bestemmende også for hans syn på hvordan rettferdighet skal realiseres i samfunnet og hvordan det sosiale problemet skal løses. For en kristen har dette indre å gjøre med et kristent sinnelag som skapes ved å forkynne Kristi evangelium. Når dette sinnelag skapes i folket, kan den sosiale rettferdighet virkeliggjøres. Dette er den kristnes basis for å delta i arbeidet for sosiale reformer.⁶¹

Det sosiale problem er for Hallesby på en særlig måte knyttet sammen med en bitter og brutal klassekamp som forstyrrer samfunnets indre liv.⁶² En viktig grunn til dette er teknikkens utvikling. Den har medført en kapitalkonsentrasjon som medfører stor makt, gledesløse og mekaniserte arbeidsprosesser. En økning i lønn erstatter nøysomhet med misunnelse og misnøye og medfører en svekkelse, ja i noen tilfeller en ødeleggelse av hjem og familieliv, særlig knyttet til at også hustru og barn må arbeide utenfor hjemmet. Hallesby har ikke imot at arbeiderne arbeider for å bedre sine kår. De formaninger som Bibelen gir om tålmodighet overfor de som er en herrer, gjelder ikke det sosiale fellesarbeidet for bedrede sosiale kår. Men det er visse begrensninger som gjelder de midler som kan brukes i kampen. En må unngå å så

⁵⁹ <http://sparebankstiftelsensor.no/sparebanktradisjonen/>

⁶⁰ Se Hallesby 1928, 279ff.

⁶¹ Ibid., 294.

⁶² Ibid., 286ff.

hat, misunnelse, misnøye og uvilje mot arbeidet i arbeidernes hjerter, ei heller må en sabotere det ved å arbeide lite og uten forpliktelse.

Hallesby angir visse retningslinjer for hvordan et rettferdig og godt samfunn kan realiseres med et kristent utgangspunkt. En lik fordeling av eiendom og en ytre likhet er ikke et ønsket mål. Det har ikke grunnlag i skriften. Menneskene er forskjellige. Hvem som skal bestemme i samfunnet må avklares ut fra hvilken samfunnsmessig betydning den enkelte har. Det de eiendomsløse har krav på, er rettferdighet, ikke gavmildhet. Den retten som må ytes dem, er retten til arbeid, et rimelig forhold mellom arbeid og lønn, nødvendig livsopphold når en ikke lenger kan arbeide og et krav om sunne og gode boliger.

Tor Aukrust: eiendom, lønn, levestandard og forbruk

Med sitt dobbelverk *Mennesket i samfunnet. En sosialetikk I-II* (1965 og 1968)⁶³ ønsket Tor Aukrust å yte et bidrag til en fornyet kirkelig sosialetisk refleksjon som også skulle inkludere økonomiske faktorer. I tradisjonell luthersk sosialetikk hadde det økonomiske området vært del av familieetikken. Nå må det selvstendigjøres, og skilles ut som eget samfunnsområde i kristen sosialetisk tenkning. På denne måten inkluderte det verdslige regimet for Aukrust tre samfunnsområder: staten, familien og det økonomiske liv. Med denne tilnærmingen til sosialetikk, der den økonomiske ordningen av arbeidslivet kom i sentrum, mente Aukrust å hente opp viktige innsikter i tradisjonen fra Karl Marx.⁶⁴

I Aukrusts fremstilling er økonomisk etikk behandlet under to hovedsynsvinkler: eiendom og levestandard. Når det gjelder eiendom,⁶⁵ er funksjonsspørsmålet sentralt. I en kristen kontekst besvares det metafysisk: Gud er den egentlige eier som vil gi eiendom til alle, dog slik at fordelingen relateres til begavelse, innsats og flid. Samtidig er eiendom et lån og et oppdrag. Oppdraget er innrettet mot medmennesket og som sådan også en byrde. Mens Hallesby fremhever det frihetspotensialet som eiendom innebærer, fremhever Aukrust at eiendom kan bli en demonisk tyrann som tar føringen i menneskers liv. Den private eiendomsretten begrenses av at Gud har all makt over jordisk eiendom, av at vårt medmenneske også har en rett på det vi eier og til sist av døden. Alt mennesket eier kan når som helst bli tatt fra det.

Aukrust hevder at spørsmålet om eiendom viser seg også som et spørsmål om levestandard.⁶⁶ Mens levestandarden tidligere var avhengig av eiendom og kapital, er den nå for mange avhengig av lønnsinntekt. Denne brukes til å dekke de daglige behovene, men også til å investere i dyre forbruksvarer. Slike varer har en lengre, men likevel begrenset varighet. Det gjør at en stadig må investere i nye varer. Slik blir det vanskelig å skaffe seg formue og mer varige eiendomsgoder. Fokus er innrettet mot forbruket. Aukrust betegner datidens (1960-årene) forbruk og levestandard ikke som luksus,⁶⁷ men masseforbruksvarer som ofte har en nyttig funksjon i vanlige menneskers daglige liv. Slik sett bidrar de til å nedbygge klasseskillene i samfunnet.

Men Aukrust ser betydelige problemer med en etikk som fremmer forbruket. Han peker særlig på at i et moderne, høyeffektivt industrisamfunn er ofte produksjonen større enn hva behovene

⁶³ Aukrust 1965 , Aukrust 1968

⁶⁴ Se Aukrust 1968 , 11ff.

⁶⁵ Ibid.,147ff.

⁶⁶ Ibid., 152ff

⁶⁷ Ibid., 156.

tilsier. Fordi produksjonslivet har behov for en stadig økende avsetning, må forbruket økes. Dette gjøres ved å forsterke gamle og skape nye behov. Om pengene til å kjøpe mangler, tilbys lån. Det gamle idealet om først å spare, så kjøpe, snus om. Sparing blir nedbetaling på gjeld. Den store faren i denne sammenhengen er appellen til ødselhet og kravet om at *du skal kjøpe!* Aukrust understreker motsetningen mellom dette og den kristne devise: *Du skal være nøysom!* En slik holdning har et solid feste i bibelske tekster. Samtidig er det viktig for Aukrust å fremheve hvordan andre tekster legitimerer overfloden. Materiell overflod er ikke et onde i seg selv. Det er et onde at den misbrukes, men som et vitnesbyrd om Guds godhet og allmakt, er den et gode.

På denne måten legitimerer Aukrust et positivt syn på materiell overflod, men under den klare forutsetningen at overfloden skal forvaltes som en Guds gave. Den må inkludere et ansvar for mennesker i andre deler av verden som lever under helt uakseptable forhold.

Kristent barmhjertighetsarbeid og samfunnsutviklingen i Norge

«Viktige elementer i den moderne velferdsstaten som vi i dag tar for gitt, kan også spores tilbake til den lutherske reformasjonen. Den bidro til at langt flere ble lese- og skrivekyttinge, og den la grunnlaget for utviklingen av både et offentlig helsevesen og skolevesen, som for eksempel den norske allmueskolen.»

Dette skriver kulturminister Linda Hofstad Helleland i forordet til boken «Trådene i samfunnsveven-Hva har reformasjonen betydd for Norge?». ⁶⁸

Det går en rød tråd fra kirkens diakonale og sosiale engasjement i historien til dagens velferdsstat på den ene siden, og kirkens arbeid og stemme i samfunnet som en av mange aktører på den andre siden. Dette belyses særlig i bokens kapittelet «Kristent barmhjertighetsarbeid og samfunnsutviklingen i Norge».

Her viser Kjell Nordstokke hvordan kristen tro og engasjement i mer enn tusen år har satt sitt preg på tenkesett og samfunnsutviklingen i Norge ⁶⁹. Fra innføringen av kristenretten å Mostertinget i 1024 og Magnus Lagabøtes landslov fra 1276, som innførte ordningen med å beskytte fattige, og til Kirkeordinansen fra 1537 som beskrev rammene for innføringen av reformasjonen i Danmark-Norge.

Her påla reformasjonen verdslige myndigheter ansvar for innbyggernes ve og vel, en forståelse som, har gitt impulser til fremveksten av det moderne velferdssamfunnet. Samtidig ble det, som nevnt tidligere, gjennom kirkeordinansen tydelig at reformasjonen ikke hadde som siktemål å redusere kirkens samfunnsengasjement og omsorgsoppdrag, men å beskrive hvordan dette fra nå av kunne skje i rammen av verdslige ordninger. Nordstokke skriver:

Den lutherske kallstanken bekreftet ethvert kristenmenneskets rolle i tjenesten for nesten, og den understreket at denne tjenesten har sitt sted i verdens hverdag, i hjemmet, i nabolaget og på arbeidsplassen. Å følge Guds kall betyr ikke å flykte fra verden inn i religiøse rom. ⁷⁰

Kirkens Bymisjon

Denne forståelsen preget menighetslivet og prestenes rolle i samfunnet, bl. a. med etablering av fattiggasser. Oslo indremisjon fikk en viktig rolle i etableringen av sosiale tiltak og institusjoner. I 1985 skiftet Oslo Indremisjon navn til Kirkens Bymisjon som er blitt en

⁶⁸ Trådene i samfunnsveven, Verbum forlag 2017, s.5

⁶⁹ Trådene i samfunnsveven, Verbum forlag 2017, s.160ff.

⁷⁰ Trådene i samfunnsveven, Verbum forlag 2017, s.164

moderne storbedrift innen helse- og omsorgssektoren, og som fortsatt ønsker å være et uttrykk for kirkens diakonale oppdrag og en pådriver i norsk samfunnsliv for rettferdighet og solidaritet med vanskeligstilte grupper, og som fortsatt legger stor vekt på frivillighet, «i beste tradisjon fra lekmannsbevegelsen og luthersk kallstanke.

Fra Diakonissehuset Lovisenberg og Diakonhjemmet til VID vitenskapelige høgskole

Fra 1860 og fremover ble Diakonissehuset Lovisenberg og Diakonhjemmet etablert.

Førstnevnte sto for landets første sykepleierutdanning. Diakonutdanningen kan oppfattes som landets første sosialarbeiderutdanning. Gjennom misjonsorganisasjonene ble det diakonale perspektivet også utvidet til andre land. Denne perioden kjennetegnes av en omfattende institusjonsbygging. Lokale kirkelige organisasjoner for menighetspleie ble etablert, lokal helsevirksomhet ble organisert med diakonisser og menighetssøstre. Mange menigheter etablerte sykehjem, barneverninstitusjoner, waisenhaus bevegelsen og store sykehus ble utbygt i byene – mange av dem som kirkelig forankrede institusjoner.

Flere av disse institusjonene og skolene spiller fortsatt en viktig rolle i helse- og utdanningsNorge. Den kirkelige sektoren er fortsatt i aktiv videreutvikling. I januar 2016 fusjonerte høgskolene Diakonhjemmet, Haraldsplass, Betanien og Misjonshøgskolen og ble til VID vitenskapelige høgskole. Senere har også Diakonova kommet til og VID er med sine 4000 studenter og 50 studieprogrammer en av landets største private utdanningsinstitusjoner.

Kirkens Sosialtjeneste/ stiftelsen Crux⁷¹

En annen viktig aktør er Kirkens Sosialtjeneste, som er en landsomfattende, diakonal og ideell stiftelse som med sine 18 virksomheter tilbyr tjenester innen helse- og sosialfeltet i Norge. Kirkens sosialtjeneste tilbyr tjenester innen barnevern, psykisk helsevern, rus- og avhengighetsbehandling til oppfølgingstjenester med blant annet bo- og arbeidstrening etter endt soning eller behandling.

Kirkens Nødhjelp

Med akutt nødhjelp til etterkrigstidens Tyskland ble Kirkens Nødhjelp (KN) startet i 1947. KN etablerte sitt første utviklingsprosjekt i Nigeria i 1962 og er blitt i dag en av Norges største bistandsorganisasjoner med bred støtte i befolkningen og myndighetenes anerkjennelse som profesjonell aktør. KN har ikke bare fokus på nødhjelp og utviklingsarbeid, men en av hovedstrategiene er påvirkning av politikere og andre viktige beslutningstakere til å fremme rettferdige ordninger i verdenssamfunnet, og at vi i Norge tar vår del av ansvaret for at alle, og særlig de fattigste, får sin rettferdige andel i fordelingen av fellesgoder i verden. KNs årlige fasteaksjon, med særlig involvering av konfirmanter, er blitt en av landets viktigste arenaer i Norge for å fremme global solidaritet ved å knytte sammen engasjement, kunnskap og konkret handling.

Alle de ovennevnte organisasjoner og institusjoner er blitt ved siden av sitt betydelige diakonale arbeid, samtidig store økonomiske aktører med ansvar for mange tusen arbeidsplasser og hundrevis av millioner kroner i sine budsjetter.

Misjonsorganisasjoner

Det norske misjonsselskap (NMS) ble stiftet 1842. Gjennom NMS og en rekke andre misjonsselskaper ble dette engasjementet utvidet og knyttet til mange andre land.

Misjonsforsker Knud Jørgensen skriver i artikkelen «Misjonærene-bedre enn sitt rykte» at norske og danske misjonærer var mindre preget av kolonitiden enn misjonærene fra stormaktene, selv om også disse var barn av sin tid. Likevel:

⁷¹ Kirkens Sosialtjeneste skiftet i oktober 2017 navn til stiftelsen Crux

Målet med kolonialismen var handel, makt og kulturell dominans. Misjonens mål var å forkynne evangeliet til frelse og være en oversettelsesbevegelse. Det innvirket også på å gi liv til lokale språk, og det var med på å skape religiøs forandring og sosial transformasjon.⁷²

Jørgensen konkluderer med at protestantiske misjonærer har bidratt til mer økonomisk utvikling, bedre sunnhet, lavere barnedødelighet, mindre korrupsjon, større leseferdighet, høyere utdanning, især for kvinner, og et sterkere sivilsamfunn.⁷³

Helt fra den nyere misjonsvirksomhetens oppsving fra midten av 1800 tallet har forkynnelse av evangeliet og offensivt arbeid i forhold til fattigdom, uhelse og manglende utdanning vært en del av misjonens naturlige virksomhet. I dag er diakonale prosjekter integrert i misjonsorganisasjonenes strategier og mål.

Gjennom sine diakonale prosjekter blir misjonsorganisasjonene også viktige samfunnsaktører. De har bidratt til å utvikle skriftspråk, de har bygd skoler, forbedret sanitærforhold, etablert omfattende helsevirksomhet, de har bygd sykehus og bidratt til næringsutvikling.

Flere av misjonsorganisasjonene har også utviklet ulike former for sparevirksomhet og bankvirksomhet. Et eksempel på det siste er Misjonsalliansen som driver fire mikrofinansvirksomheter med en utlånsportefølje på over 2 milliarder norske kroner. Også denne virksomheten beskrives som en konsekvens av en diakonal misjonsforståelse.

Ulike kirkelige retninger i nyere tid

Sosialetisk engasjement

Særlig siden annen verdenskrig har marxistisk og sosialistisk kritikk av en individentsentrert fattigdomsforståelse utfordret kirkene i hele verden. Gjennom utstrakt kontakt gjennom misjon- og bistandsarbeid og en voksende økumenisk bevegelse har det vokst frem en erkjennelse som legger sterk vekt på en strukturell forklaring av fattigdomsproblemet. Kirkene har erkjent at fattigdom og ulikhet i stor grad er resultat av en profittorientert økonomisk vekst, og man har utviklet strategier for å bekjempe fattigdom som legger vekt på både barmhjertighet og rettferdighet. Dette gjelder ulike kirkesamfunn og det gis noe ulike begrunnelser, men det gjelder både liberale og konservative, evangelikale og innenfor den økumeniske bevegelsen. Skal man forsøke å peke ut starten på et mer moderne kirkelige samfunnsengasjement i Den norske kirke, kan man velge Bispemøtets(BM) uttalelse i 1968 «I menneskerettighetenes år». Det ble på 1970-tallet fulgt opp i sentralkirkelige organer, bl.a. ved at Kirkerådet (KR) 1978 utga boken *Mot et samfunn i likevekt* og Mellomkirkelig Råd (MKR) artikkelsamlingen *Rettferdigheten kan ikke vente*.

Den kom også til uttrykk i det sterke engasjementet for en ny økonomisk verdensorden med bl.a. en Bispemøteuttalelse i 1978. På 1980-tallet var arbeidet med økonomi i MKR først og fremst koblet til Idégruppen om Ny økonomisk Verdensorden og de mange uttalelser om bistands- og utviklingspolitikk knyttet til Utvalget for Utviklingsspørsmål. I tillegg kom arbeidet med økonomisk boikott av Sør-Afrika og aktiv deltagelse i KV og LVFs arbeid med økonomiske spørsmål.

Spørsmålet om hvordan økonomiske forhold innvirket på forskjellige tema var i mange tilfeller en viktig del av sakskomplekset. De første uttalelsene gjaldt naturressurser, petroleumsvirksomhet og energi i et nasjonalt perspektiv, særlig fra underutvalgene i rådsstrukturen. Mellomkirkelig råd var mest opptatt av nord-sør- spørsmål, mens Bispemøtet allerede fra slutten av 60-årene kom med uttalelser om verdens nød, urettferdig fordeling og i 1974 med en uttalelse om forvalteransvaret (BM

⁷² Knud Jørgensen «Misjonærer bedre enn sitt rykte», i Trådene i samfunnsveven, Verbum 2017, s.53

⁷³ Knud Jørgensen «Misjonærer bedre enn sitt rykte», i Trådene i samfunnsveven, Verbum 2017, s.69

14/74). I 1979 kom Bispemøtets uttalelse om en ny internasjonal økonomisk ordning (BM 20/79). Uttalelsens hovedtema er en mer rettferdig og likeverdig fordeling av verdens ressurser og økonomiske goder.

Uttalelsen slår fast at fattigdommen i verden «er et problem som henger nøye sammen med den måten handel og økonomi er organisert på internasjonalt». I ei tid med økende arbeidsløshet i Norge advarer Bispemøtet mot at hensynet til utsatte grupper i eget land settes opp mot fattige i andre deler av verden. Norges egeninteresser må ikke gå på bekostning av u-landenes behov. I den bibelske begrunnelsen påpeker Bispemøtet at alle mennesker har «like rettigheter til å leve et menneskeverdig liv» og minner om de harde advarslene «til de rike om ikke å utnytte de fattige.» «Skriftens og bekjennelsens klare ord», påpeker Bispemøtet, «har konsekvenser for ordningen av den internasjonale økonomi.»

Betenkningen «En framtid for jorda? Vern om skaperverket»⁷⁴ var bakgrunnsdokument for Kirkemøtet i 1989 som behandlet miljøutfordringen og kirkens ansvar i forhold til dette og 1992 forelå utredningen *Forbrukersamfunnet som etisk utfordring* som allerede er omtalt innledningsvis.

Siden Kirkemøtet ble opprettet i 1984, har en stor del av Den norske kirkes sosialetiske engasjement resultert i saker som er blitt behandlet av dette organet, ofte i tillegg til behandling i BM og MKR. Ikke minst i forbindelse med klima- og miljøspørsmål har Kirkemøtet berørt tema som gjelder økonomi og etikk.

I Svein Olaf Thorbjørnsens oppsummerende artikkel «Økonomi og etikk – hva har kirken sagt?» som gir synspunkter på kirkelige uttalelser fra 1970-2002, konkluderer han blant annet på følgende måte:

Selv om det kan reises visse spørsmål vedrørende bredden og dybden i kirkens engasjement innen økonomisk etikk, er det også grunn til å påpeke at dette engasjement har vart over tid og inkluderer både eksplisitte og implisitte økonomisk-etiske tema. I forhold til andre samfunnsinstitusjoners arbeid med liknende spørsmål, synes kirken å komme godt ut. Også i tider der eksempelvis samfunnets engasjement for verdens fattige har vært forholdsvis begrenset, har kirkelige organer arbeidet med disse spørsmål og utfordret de politiske myndigheter til å prioritere de fattige og nødlidende. Kirkens arbeid med etiske sider ved forbrukersamfunnet er ikke uten paralleller i norsk sammenheng, men kan langt fra sies å være typisk. Av den grunn er det også blitt lagt merke til utenfor landets grenser.⁷⁵

I artikkelen «Fra statskonform kirke til sosial omformer?» viser Hans Morten Haugen hvordan kirken fra 1800-tallet til vår samtid på sin måte har bidratt med ulike former for kapitalismekritikk og har vært en av aktørene som har bidratt til å modernisere kapitalismen. «Den kirkelige økonomiske kritikken uttrykkes primært gjennom advarsler mot forbrukerkulturen, der overforbruk og grådighet skjer på bekostning av våre medmennesker, etterkommere og skaperverket.»⁷⁶ Fra maktutredningen som forelå i 2002, holder han også fram at Den norske kirkes proster og biskoper ses som den mest radikale makteliten som har støttet reduserte lønnsforskjeller og bedre lønn i omsorgsyrkene.⁷⁷

⁷⁴ En framtid for jorda? Kirkerådet 1989

⁷⁵ Thorbjørnsen 2002, s. 216.

⁷⁶ Haugen 2015:177.

⁷⁷ Haugen 2015:177.

Men man kan spørre med rette om et slikt sentralkirkelig engasjement gjenspeiles i lokalmenighetene i dag. En indikator kan være tematisering i prekener. Som en del av arbeidet med denne utredningen har Svein Olaf Thorbjørnsen og Magne Suphellen i slutten av 2015 gjennomført en spørreundersøkelse som analyserer i hvilken grad norske prester behandler sosialetiske temaer i sine prekener. Undersøkelsen viser at sosialetiske tema ikke er fraværende på norske prekestoler og at det har skjedd en økning i forhold til tidligere undersøkelser der slike tema var ganske marginale. Best ut kommer de etiske tema som har en lang tradisjon i kirken, men som i dag også konkretiseres på andre måter, eksempelvis nestekjærlighet i forhold til flyktninger og innvandrere. Noe av det samme gjelder for tema menneskeverd. Miljø og økologi når ikke like langt opp, men ligger likevel foran temaene menneskerettigheter og likestilling, rettferdig fordeling og økonomisk etikk.

Framgangsteologi

Parallelt med denne økte sosialetiske bevisstheten i Den norske kirke og en rekke etablerte frikirker har det både i Norge og mange andre land blomstret opp en «framgangsteologi» (prosperity gospel) av amerikansk karismatisk opprinnelse i en del menigheter og trosmiljøer som står i stor kontrast til ovennevnte. Den er veldig individsentrert og vektlegger Guds velsignelse, som skal gi seg utslag i sunnhet og økonomisk velstand for den som er bibeltro, tenker positivt og gir tiende. Troen er en vei til personlig suksess. Velstand er et tegn på at man «har fått det til».⁷⁸

En slik forståelse preget trosbegelsen i Sverige og Norge i 1980 og 1990-årene. Et sentralt motiv er den troendes autoritet som kan ta ut Guds løfter i tro. Bevegelsen har blitt kraftig kritisert av såvel tradisjonelle kirkesamfunn som tradisjonelle pinsekirker for å være usunn teologi og forfekte et ubarmhjertig syn på fattigdom og sykdom.

Gjennom å få gaveinntekter av sine medlemmer og tilhengere har en del av bevegelsens lederne bygd opp en rekke større virksomheter og til dels tatt ut store verdier.

Det er tankevekkende og utfordrende at det finnes så ulike forståelser om hva kristendommen betyr og innebærer for den enkelte og samfunnet, også i økonomiske spørsmål, side om side. I Norge er det som regel heller lite kontakt og dialog mellom representanter for disse to retningene som er beskrevet ovenfor.

I følge misjonsvitenskapen har kristendommen særlig siden 1945 vokst sterk på verdensbasis, og då særlig i Latin-Amerika, Afrika og Asia. Her har framgangsteologi ofte en mye sterkere stilling. Det kan få betydning for hvordan man i fremtiden vil forstå og praktisere kirkenes holdning i økonomiske spørsmål.

Noen hovedperspektiver

Bibelens tekster og kirkens tolkning gjennom historien viser stor samstemthet i noen hovedperspektiver:

- å betrakte hele skaperverket, naturen og ens eget liv som en verdifull gave - og oppgave
- Å takke Gud for alt det gode og være på vakt mot rikdommens farer.
- å erkjenne at livet skal leves i relasjon til andre og innenfor grenser, i takknemlighet og nøysomhet
- å forstå menneskets rolle som en ansvarlig forvalter som er oppfordret til ta hensyn til sine medmenneskers og skaperverkets selvstendige verd, integritet og behov

⁷⁸ <https://sv.wikipedia.org/wiki/Framg%C3%A5ngsteologi>

- å tolke sitt liv og sine evner som en Guds gave som forplikter oss som enkeltmennesker og som samfunn til å arbeide for det gode.
 - å advare seg selv og sitt samfunn mot å *danse rundt gullkalven* og å *tjene mammon*, der egen rikdom, grådighet og opphopning av penger og eiendom blir et mål i seg selv
 - å opprettholde et kritisk søkelys mot personer og organer som bruker sin posisjon og sin rikdom med kun seg selv for øye og rammer de svake.
- Det overordnede spørsmål blir da i hvilken grad disse perspektiver kan prege kirkens og den enkelte kristnes praksis i omgang med nye økonomiske valg og utfordringer i dag.

5. Stemmer og retninger i samfunnsøkonomiens historie

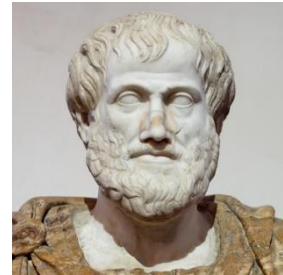
Hvordan har tenkningen og forståelsen av (samfunns)økonomi utviklet seg?

Legger man til grunn at økonomi er forvaltning av ressurser, så er dens historie like gammelt som menneskehetens kulturhistorie.

Økonomisk aktivitet er da et uttrykk for menneskelig skapende aktivitet, først og fremst for å tilfredsstille sine (familiens, stammens, gruppens) behov. Som jeger, samler og jorddyrker er mennesket produsent, og bytte av fangst og grøde er begynnelsen på handel. Allerede i tidlige kulturer vokste det frem former for pengeøkonomi, bytteenheter med symbolverdi.

I antikkens Hellas ble det utviklet en rik litteratur med fokus på økonomiske forhold, både praktisk husholdnings- og landbruksøkonomi, og forsøk på å forklare hva som gir vekst. De greske filosofene berørte både arbeidsfordeling, økonomisk spesialisering, penger, handel, verdi, egennytte, formuesforvaltning og offentlig forvaltning.

Den fremste økonomiske tenkeren i antikken var Aristoteles (født 384 f. Kr.). Han var skeptisk til statlig eie, og mente at privat eiendomsrett skapte økonomisk effektivitet. Derfor la han vekt på handel og bytte som noe naturlig. Derimot anså han jakt på profitt som unaturlig og forkastelig. Han betegnet dette som *krematistikk* (berikelseskunst), motsetning til *oikonomia* som har forståelse som forvaltning og husholderskap. Økonomibegrepet beholdt denne husholderforståelsen fram mot slutten av 1700tallet.

i

Adam Smith: Markedsøkonomi basert på egeninteresse og konkurranse

Det var Adam Smith (1723-1790) som først innflytelsesrikt og systematisk utviklet en økonomisk teori. Grunntanken i hans hovedverk, *Nasjonenes velstand*, sier at hvis den økonomiske egeninteressen får utfolde seg, så vokser også fellesskapets velstand, selv om det ikke er det egentlige motivet. Han sier: «Det er ikke ut fra slakterens, bryggerens eller bakerens godhjertethet at vi forventer vår middag, men ut fra deres vurdering av hva som er i deres egen interesse».⁷⁹

⁷⁹ Smith, Adam. "On the Division of Labour," i, *The Wealth of Nations, Books I-III*. New York: Penguin Classics, 1986, side 119. Arbeidsgruppens oversettelse.

Egeninteressen og muligheten for profitt var drivkraften i økonomien. Menneskets mulighet til å forbedre sin egen stilling og øke muligheten for fortjeneste fører til arbeidsdeling og spesialisering. Dette er hovedbudskapet i hans bok *Wealth of Nations* (1776).⁸⁰ Han skrev imidlertid også i en tidligere bok, *Theory of Moral Sentiments* (1759)⁸¹ at mennesket ikke bare er selvisk, men også har en interesse av at andre skal lykkes. Smith synes å tenke at det er en slags balanse mellom det selviske og det sympatiske, der det siste har en justerende funksjon på det første.⁸² Han har et mye mer nyansert syn på funksjonen av menneskets egoisme og egeninteresse i økonomisk virksomhet enn det som ofte vektlegges når man siden påberoper seg Smith for en markedsøkonomi hvor konkurranse og egeninteresse er de helt dominerende drivkreftene.

Han mente at økonomisk handlefrihet var en viktig forutsetning for en god økonomi. Når hver enkelt handlet ut fra sin egeninteresse, ville *konkurransen* som en «usynlig hånd» lede utviklingen mot en harmonisk tilstand til det beste for alle.⁸³

Monopol eller politiske føringer som begrenser den frie konkurransen er til hinder for dette. Men i tilfeller der friheten blir brukt slik at det truer samfunnets eksistens og velferd, der trengs det også en synlig hånd, ifølge Smith.

Nasjonenes velstand ble i lang tid et utgangspunkt for videre samfunnsøkonomisk forskning. Smiths teori ble både videreutviklet, justert og kritisert, men hans grunntanke, at det finnes en lovmessighet mellom det fritt å følge sin økonomiske egeninteresse og økt velstand for fellesskapet, forblir allikevel en grunnsetning i de dominerende økonomiske teoriene.

Ønske om mer styring

De som kritiserte Smith markedsøkonomi, var blant andre *John Stuart Mill* på 1800-tallet. Han la større vekt på kollektive løsninger og på statens viktige rolle når det gjaldt å stabilisere økonomien. Mens Smith og andre tidligere samfunnsøkonomer hadde sett på den ujevne fordelingen av rikdom og velferd mellom ulike grupper i samfunnet som uunngåelig, mente Mill at staten aktivt måtte gripe inn for å sørge for omfordeling mellom rike og fattige. Mills viktigste bidrag var å skille mellom lover som styrer produksjonen og lover som styrer fordelingen. Fordelingen styres av samfunnets lover og samfunnets evne til å påvirke fordelingen så Mill derfor som nøkkelen til sosial rettferdighet.⁸⁴

Også *Karl Marx* kritiserte markedsøkonomiens konkurransestruktur ut fra sin teori om arbeidets verdi. Marx var en sterk kritiker av kapitalismen og virket hovedsakelig i andre halvdel av 1800tallet i Tyskland. Med hans verk «*Das Kapital*» fremstår han som arbeiderbevegelsens mest innflytelsesrike tenker og ble opphavsmannen til den økonomiske og revolusjonære teorien som kalles marxisme. Gjennom dette la han et vesentlig grunnlag for revolusjonen i Russland i begynnelsen av 1900tallet og den marxistisk-leninistiske samfunnsstrukturen som preget Sovjetunionen og mange land i Øst-Europa frem til rundt 1990. Her ble det etablert en omfattende statlig styring av nesten all produksjon og distribusjon, såkalt *planøkonomi*, som ble betraktet som motpol til markedsøkonomi.

Ønske om mer frihet

⁸⁰ Smith 1998 (1776)

⁸¹ Smith 2000 (1759) *ibid.*

⁸² F. Sejersted har pekt på at innretningen mot egeninteresse og egennytte hos Smith ikke kan isoleres fra de ødeleggende farer for samfunnet som han ser med en slik innretning. Se Sejersted 1992 *ibid.*, 6.

⁸³ https://snl.no/Adam_Smith

⁸⁴ Forstater2007/2008: s.36-37.

Derimot var tilhengerne av den såkalte *neoklassiske teori* (omkring 1870) sterke tilhengere av en fullstendig fri markedsøkonomi. En slik økonomi ville skape en optimal og effektiv samling og fordeling av ressurser.

Via statistiske og matematiske modeller mente man det var mulig å beregne hvordan det rasjonalistiske menneske kom til å handle. Markedsprisen på en vare var bestemt av en prosess i retning likevekt mellom tilbud og etterspørsel. Denne prosessen var et resultat av konkurranse og markedskreftenes frie spill.

Over tid ville også mulige sosiale og økonomiske problemer for enkelte grupper løses av konkurransemekanismer som fantes i markedet.

Det er særlig i neoklassisismen at det skjer en idealisering av den frie konkurranseøkonomien. Selv om denne retningen har sin historiske forankring for mer enn 100 år siden, og etter hvert har møtt mye kritikk, lever den i beste velgående.

Via politiske prioriteringer i innflytelsesrike vestlige land, som USA og England i 1980-årene, har den fått et gjennomslag som gjør den til en dominerende økonomisk teoritradisjon, først og fremst i Vesten, men, i tråd med økonomiens globale struktur, etter hvert også i verdensvid sammenheng, selv om økonomien som fagfelt omfatter ulike tilnærminger og tradisjoner.

Om dette har Keynes blant annet sagt følgende: «The ideas of economists and political philosophers, both when they are wrong and when they are right are more powerful than is commonly understood. Indeed the world is ruled by little else. Practical men, who believe themselves to be quite exempt from any intellectual influence, are usually the slaves of some defunct economist.»⁸⁵

Andre vektlegginger

Et alternativ til neoklassisk tenkemåte er den *institusjonelle økonomiske teori* særlig representert ved den norskættede amerikaneren *T. Veblen (1857-1929)*.

For Veblen er mennesket målrettet, har skaperlyst og bryr seg om andre. Dens tendens til nyttemaksimering og egeninteresse er ikke naturgitt, men forestillinger og normer som kan forandres. Derfor er fellesskap og samarbeid viktig.

En annen økonomisk teori vokste frem som resultat av 1930-årenes nedgangstider og ivaretok en blanding av anliggender fra en klassisk økonomisk tenkning og nødvendigheten av i gitte situasjoner å foreta statlige inngrep i økonomien. Sentralt i denne sammenhengen var *John Maynard Keynes (1883-1946)*.

Keynes mente at det i nedgangstider var helt nødvendig å foreta statlige inngrep for å regulere og stabilisere økonomien. Den var ikke selvregulerende. På lengre sikt, så Keynes, var konjunkturregulerende inngrep av staten en forutsetning for langsiktig økonomisk vekst og kontroll med sysselsettingen. I tiden etter andre verdenskrig hadde denne tenkningen et betydelig gjennomslag i vestlige land og var helt dominerende innenfor samfunnsøkonomien i flere tiår.

Ulike samfunnsøkonomiske teorier, en pendelbevegelse

Økonomisk virkelighet er sammensatt av mange enkeltfaktorer som står i et komplekst samspill med hverandre. Samfunnsøkonomi som fag forsøker å beskrive dette med hjelp av modeller. På mange måter kan man nesten oppleve det som en pendelbevegelse når man ser hvordan ulike teorier i samfunnsøkonomien kommenterer og korrigerer hverandre i sentrale spørsmål.

⁸⁵ Bjørnholt og McKay 2014, s. 12-13.

Spørsmålet om grad av regulering og statlige inngrep i økonomien, er et sentralt stridsspørsmål mellom de ulike hovedretningene i samfunnsøkonomien. Mens noen mener at statlige inngrep er ineffektive og skadelige, anser andre dem som helt nødvendige.

Kritikk av neoklassisk økonomi fra forskjellige perspektiver

De grunnleggende forutsetningene og matematisk formalisme i neoklassisk økonomi har blitt sterkt kritisert fra mange hold. Kritikken har som felles trekk at man legger vekt på faktorer som sosiale strukturer og fordeling, maktforhold og naturens grenser. Ofte blir perspektiver fra slike alternative tilnærminger i større og mindre grad integrert i mer tradisjonell økonomisk tenkning.

Feministisk økonomisk teori kritiserer at det underliggende menneskesyn i en del økonomisk tenkning ekskluderer kvinner og er preget av stereotype oppfatninger av kjønnsforskjeller. Å synliggjøre og verdsette kvinners ulønnede omsorgsarbeid har vært et av retningens viktigste temaer. Man stiller spørsmål ved grunnleggende antakelser og verdier som ensidig nyttemaksimering og ubegrenset vekst, og ønsker å inkludere faktorer som levestandard og livskvalitet i økonomiens mål.⁸⁶

Utviklingsøkonomi påpeker at behovet for utvikling ikke bare gjelder økonomisk vekst, men også sosiale framskritt. Et stort hinder for økonomisk vekst er at utviklingsland har overskudd på arbeidskraft, men mangler kapital. En dårlig utbygd nasjonal økonomi med ensidig eksport og manglende økonomiske strukturer gjør utviklingslandene spesielt sårbare for svingninger i de globale råvareprisene. FN, Verdensbanken og Det internasjonale valutafondet spiller en stor rolle for den økonomiske utviklingen i utviklingslandene. For disse institusjonene har tyngdepunktet de siste tiårene blitt flyttet fra statlig innblanding til markedsbasert økonomisk politikk. At naturalhusholdning og småskala håndverk forbedres og bringes inn i pengeøkonomien skaper utvikling. FN står bak ulike fond og en rekke utviklingsprosjekter.⁸⁷

En av de fremste stemmene innen utviklings- og feministisk økonomi er *Amartya Sen*. Han har vist at det ikke alltid er mangel på matvarer som skaper hungersnød, men faktorer som for eksempel manglende distribusjonsmekanismer Sen framholder «positiv frihet», innbyggernes faktiske muligheter som målestokk. Han var sentral i utviklingen av Human Development Index (HDI) som et alternativ til Bruttonasjonalprodukt (BNP) som mål på verdiskapningen i et land. I tillegg til BNP omfatter HDI også faktorer som gjennomsnittsalder, utdanningsnivå, inkomstfordeling og forskjeller som beror på kjønn og etnisitet.

Også *økologisk økonomi* er svært kritisk til neoklassisk økonomisk tenkning og dens løsning på dagens økologiske problemer. Å bare gjøre veksten grønn, *greenwashing*, avvises. Naturen er ikke i stand til å lege de sår som medfølgende miljøødeleggelser forårsaker. En videre ensidig satsing på teknisk og økonomisk utvikling forutsetter en økonomisk vekst som vil føre til skader som ikke kan repareres. I kritikken inngår også at mennesker ikke får etterlengtede verdier som rom, stillhet, urørt natur, osv. Det kritiseres at det i klassisk økonomisk tenkning er *knapphetsgoder* som får verdi, ikke nødvendigvis reelle *behov* for godene. Et klassisk eksempel er prisingen av vann og diamanter, der den egentlig unyttige diamanten har høy verdi mens vann ikke har noen verdi.

⁸⁶<http://www.forskning.no/artikler/2014/mai/391278>, 19.08.2014,
<http://no.wikipedia.org/wiki/Feministisk-%C3%B8konomi> 19.08.2014,
<http://no.wikipedia.org/wiki/Samfunns%C3%B8konomi>, 12.08.2014 og Koren 2014.

⁸⁷ Forstater (2007) 2008:s. 118-119.

En viktig stemme for økologisk økonomi i Norge er *Ove Jacobsen*, professor ved Senter for økologisk økonomi og etikk ved Handelshøgskolen i Bodø. I boken *Framtidsfrø-spirer til en bedre verden* skriver han om kretsløpsøkonomi. Han mener at neoklassisk økonomisk tenkning er for snevert til å møte utfordringer som inkluderer sammenhengene mellom økologisk bærekraft, samfunnsmessig velferd og individuell livskvalitet». ⁸⁸ Istedenfor å dempe symptomer må man redusere årsaker til at skader oppstår.

Jakobsen mener det er behov for verdibasert kunnskap og en organisk virkelighetsoppfatning der individ, samfunn og natur er integrert i en foranderlig, dynamisk og levende helhet. Økonomi må være forankret i samarbeid for å løse fellesskapets langsiktige mål uten konflikter mellom økonomiske mål og grunnleggende verdier innen samfunn og natur. Det trengs samarbeidende nettverk, gjerne av begrenset størrelse.

For å ta vare på naturlige ressurser må disse forstås ikke bare som ledd i en lineær produksjonsrekke fra råstoff til avfall, men som del av en *sirkulær (eller kretsløps-) økonomi*. «*Agenda for a new economy*» og «*Change the Story, Change the Future*»

Den amerikanske økonomen David Korten leverer i boken *Agenda for a new economy* en sterk kritikk av finansøkonomien som en umiddelbar respons til børskrakket i 2008. Han mener at finansinstitusjonene på Wall Street ikke fortjener at skattebetalernes penger blir brukt til å redde disse. Han oppsummerer: «Ultimately it comes down to a question of the values we believe the economy should serve. Should it give priority to money, or to life? To the fortunes of the few, or the well-being of all?» ⁸⁹

I oppfølgerboken «*Change the story, Change the Future*» ⁹⁰ skriver Korten at vår underliggende fortelling og forståelse av hvem vi er som mennesker, vårt formål og mening, vårt forhold til oss selv, til hverandre og til naturen, er alt for lite diskutert i politikk og økonomi. Det er disse underliggende fortellingene som faktisk former vår framtid. Det dreier seg om «snever individualisme» versus «opplyst fellesskapstenkning» og handling. Han mener at vi trenger underliggende troverdige fortellinger om oss og verden for å etablere en ny levende økonomi.

Denne etterlysningen er definitivt en utfordring til trossamfunn: Hva er deres fortellinger om menneskeheten og verden?

6. Helhet og delene: Viktige tema i samfunnsøkonomi

Forrige kapittel beskrev helt overordnede spørsmålstillinger når det gjelder økonomiske systemer og teorier. Men økonomiske beslutningstakere på forskjellig nivå må ha sin oppmerksomhet i stor grad rettet mot enkelte størrelser som arbeid, inntekter, utgifter, formue og gjeld. Det gjelder uansett om det er snakk om en bedrift, en kommune, et enkelt land eller sammenslutninger som EU. Produksjon, verdiskaping, arbeid, kapital, handel og forbruk er nøkkelord som beskriver viktige sider ved økonomiske forhold. Det er naturlig at man i første omgang ser disse spørsmålene isolert for den virksomhet man har ansvar for. Ulempen er at det lett kan føre til at man overser eller ikke tar hensyn til eventuelle omkostninger som andre må bære for samme økonomiske aktivitet.

6.1 Globale nettverk av samfunns-, bedrifts- og privatøkonomi

Mer enn før er i dag alle aktører knyttet til hverandre i et globalt nettverk. Konkurs av banker i USA, kan føre til bolignød og massearbeidsledighet for mennesker i helt andre deler av verden.

⁸⁸ Jakobsen i Synnevåg, . 156

⁸⁹ Korten s. 3

⁹⁰ Korten 2015 *Change the story, change the world*. BK Publishers, San Francisco 2015

Gjennom moderne data- og kommunikasjonsteknologi skjer den gjensidige påvirkningen i løpet av meget kort tid. Verdens børser fungerer som termometer på den ene siden, men er i aller høyeste grad også selv aktører i noe som kan virke som et globalt pengespill.

Globalisering og dannelse av større og større enheter har i lang tid vært en trend som har vært til stor nytte for mange, men som også har ført til økende forskjeller mellom vinnere og tapere i systemet, både når det gjelder land, distrikter, befolkningsgrupper og enkeltpersoner.

Personlige muligheter og valg av utdanning og yrke, lån for studier eller kjøp av bolig, ansettelser eller arbeidsledighet, matvarepriser og statlige eller kommunale hjelpeordninger ved sykdom eller uførhet er uløselig knyttet til en kommunes og et lands økonomi.

Norge er en del av det *internasjonale markedet*, bl.a. fordi man er helt avhengig av matimport (60%) og er en stor råvare eksportør av olje, fisk og andre produkter. Hovedpilaren i det internasjonale handelssystemet er *WTO* (Verdens handelsorganisasjon).⁹¹ Siden internasjonale avtaler nødvendigvis er overordnet nasjonale lover og forskrifter, danner de en ramme for økonomisk aktivitet innen de enkelte land. EØS regulerer noe av det samme i Europa.

Voksende internasjonalt samarbeid har utvilsomt ført til mye positivt for mange på en rekke områder, men det har også hatt betydelige kostnader for andre.

Økonomisk vekst har bidratt til at flere land har blitt rikere og at andelen fattige har gått ned. Samtidig øker forskjellene mellom innbyggerne både i rike og fattige land. Årsakene til fattigdom er sammensatt. De kan ha grunnlag i dårlig styresett, korrupsjon, kapitalflukt, klimaendringer og annet.

Vesentlige årsaker til fattigdommen ligger imidlertid utenfor det de fattige land selv kan styre: uheldig proteksjonisme i industrilandene og renter og tilbakebetalingskrav på lån fra Det internasjonale pengesystemet (IMF) og Verdensbanken er noen årsaker. Verdensbanken er en fellesbetegnelse for fem internasjonale organisasjoner som yter finansiell bistand og rådgivning for å fremme økonomisk utvikling og medvirke til fattigdomsbekjempelse i utviklingsland. Den er en del av FN-systemet, men er eid av landene som har skutt inn bankens kapital. Banken ble opprettet etter annen verdenskrig for å finansiere gjenoppbyggingen av Europa. Senere er bankens mandat blitt endret til utvikling av fattige land, hovedsakelig gjennom lavrentelån eller direkte pengestøtte. Innsatsområder er støtte til utdanning, helsevesen, miljøvern og jordbruk. Slik har den hjulpet mange land, og vil nødvendigvis også måtte spille en vesentlig rolle i arbeid med FNs bærekraftsmål fremover.

Kritikken mot verdensbanken går i hovedsak ut på at den siden 1980-tallet, sammen med IMF, har gitt fattige land nye lån eller slettet gjeld mot at landene gjør økonomiske reformer. Disse *strukturtilpasningsprogrammer*, så kritikerne, tjener bare multinasjonale selskaper og en rik elite i de land det gjelder. En annen kritikk har gått på at mye av gjelden ikke er legitim, fordi den er tatt opp av diktatorer som bare har beriket seg selv.

I diskusjoner om frihandel dukker ofte følgende påstand opp: «Ingen tjener på proteksjonisme», det vil si å begrense handel med andre land for å skjerme sine egne produsenter fra konkurranse. Men påstanden er ikke sann. Den forutsetter at alle har samme utgangspunkt og står på samme nivå.

⁹¹WTO har 160 medlemsland ved inngangen til 2015, se <https://www.magma.no/internasjonale-handelsavtaler-2015>

Alle land har i lengre eller kortere perioder hatt en proteksjonistisk holdning til utenlandshandel og har sett det som en nødvendighet for å sikre egen produksjon. Realiteten er at det kun er de som kan styre handelen som tjener på frihandel. Uten proteksjonisme hadde det neppe vært produsert mat i større målestokk i Norge. Livsgrunnlaget på bygdene hadde vært borte. Norge importerer 60 % av matvarene slik at vår proteksjonisme neppe er til hinder for utviklingslands eksport selv om høye tollmurer prinsipielt sett er et hinder for utviklingslandenes handel. Som en arv fra kolonitiden eksporterer de fortsatt hovedsakelig råvarer. Råvarer gir generelt lavere inntekt enn ferdige produkter, men spranget er stort når det er industrilandene som styrer teknologi og sitter med kapital som er nødvendig for å foredle råvarene. Den eneste mulighet for utviklingslandene er å beskytte seg selv mot import fra i-landene med proteksjonistiske tiltak for å bygge opp egen industri. Dette kolliderer i praksis ofte med krav fra IMF og Verdensbanken.

Dessuten fratar *kapitalflukt* mange land store skatteinntekter. Kapitalflukt er flytting av store pengesummer fra et land til et annet. Dette er ikke nødvendigvis ulovlig i seg selv, men kan brukes til å unngå å betale skatt. Hvert år forsvinner over 1200 milliarder dollar ut av fattige land på grunn av ulovlig kapitalflukt. Dette er ti ganger så mye som verdens land gir i bistand til sammen.⁹²

Kapitalflukt er et stort problem fordi det landet som pengene flyttes fra mister store skatteinntekter. Dette gjelder ikke bare for utviklingsland men er et generelt problem. Selv internt i EU er systemet med «skatteparadis» et stort problem. Dette krever internasjonale avtaler for å bekjempes. Også i Norge er det jevnlig saker som avslører at både enkeltpersoner og bedrifter anvender skatteparadis for å beskytte sine inntekter og verdier fra beskatning.

En betydelig rolle i markedsøkonomien spiller også *transnasjonale selskaper*. De befinner seg i et rom over de nasjonale økonomiene og i noen grad også over den nasjonale lovgivningen. Denne posisjonen åpner for å utvikle en markedsøkonomi frikoblet fra regulerende faktorer. Gjennom interne transaksjoner mellom delselskaper i forskjellige land kan slike selskaper flytte sine inntekter og minske sine skatteforpliktelser. Forenklet kan man si at systemet gjør det mulig for slike store selskaper å produsere der det er billigst, selger der det er dyrest og tar ut profitt der skatten er lavest.

I dag er ingen land upåvirket av dette. Slik sett finnes det også i Norge i dag en regulert og en mer uregulert markedsøkonomi side om side.

Nasjonalt har vi store forskjeller mellom regioner i Norge mht verdiskaping. Dette utjevnes gjennom statlige ordninger og en bevisst distriktpolitikk.

Innen et land kan ulik fordeling av naturressurser og tilgang til arbeidskraft være faktorer som skaper ulike betingelser for eksempel kommunenes tilbud til sin befolkning. Liknende reguleringer er uhyre vanskelig i overnasjonalt samarbeid, der stater på den ene siden er avhengig av samarbeid, men på den andre siden ikke ønsker å miste sin styringsrett.

Dette sammensatte bildet gjør det vanskelig å vurdere mer overordnet markedsøkonomiens konsekvenser og etiske implikasjoner. Som et eksempel for dette beskriver økonomiprofessor

⁹² Se bl.a. <http://www.fn.no/Tema/Fattigdom/Fattigdom>

Per Ingvar Olsen fra BI i artikkelen *Matindustriraid fra skatteparadis*⁹³ hvordan i norsk næringsmiddelindustri selskaper som oppfattes som små, norske og tradisjonsrike i den senere tid er blitt kjøpt opp av store internasjonale konglomerater eid av finansielle aktører via skatteparadiser. Han spør hvilke konsekvenser dette vil få for konkurransevilkårene og for velferdsstaten på sikt. Omfattende frihandelsavtaler gir slike aktører mer handlingsrom og vanskeliggjør reguleringer.

I den senere tid oppleves det en rekke motreaksjoner mot globaliseringen. Den ble av mange oppfattet som årsak til at mange har mistet jobben og at arbeider- og middelklassen er blitt svekket. Dette fører til at noen trekker seg fra etablert samarbeid, som for eksempel Storbritannia gjør gjennom Brexit. Andre er skeptisk til en slik tilbaketrekking. De mener at man trenger mer internasjonal regulering på området som gjelder kapitalflukt, samt større krav og mer bevissthet og sertifisering på etiske områder som for eksempel barnearbeid/ slavearbeid.

6.2 Produksjon, handel og forbruk

Bærekraftsmål nummer 12 vil sikre bærekraftige forbruks- og produksjonsmønstre, og handler om å produsere mer med mindre ressurser. Hvis dette ikke lykkes, spesielt gjennom for høyt forbruk, så vil det komme i direkte konflikt med alle de fire økologiske bærekraftsmålene (6, 13, 14, 15).

I mange land lever fortsatt mange mennesker av å produsere mat til seg selv og sin familie. De har i mindre grad mulighet til å delta i handel med andre. Det kan derfor ved første øyekast oppleves som et paradoks at flertallet av de som sulter og lever i ekstrem fattigdom er bønder/landarbeidere. Men når befolkningen vokser der man fra før lever på marginen, og samtidig bl.a. klimaendringer fører til sviktende avlinger fører dette til at folk flytter til byene. Mer enn halvparten av verdens befolkning lever i byer i dag og forsøker å livnære seg der.

Muligheten for å spesialisere seg i arbeidsmarked, utstrakt samarbeid og bytte av varer og tjenester har bidratt til å løfte mange ut av fattigdom. Som en følge av utstrakt internasjonal handel anses det i Norge og andre rike land som en selvfølgelighet at nærbutikker over hele landet kontinuerlig tilbyr varer fra hele verden.

Tre firedeler av verdenshandelen i dag er bytte av industrivarer mellom industriland i Asia, Europa og Nord-Amerika. Resten er stort sett bytte av industrivarer fra disse tre regionene mot råvarer fra resten av verden. Internasjonale investeringer og globale produksjonsnettverk øker motivasjonen for fri handel mellom industrilandene og er en av drivkreftene bak en eksplosjonsartet vekst i antall frihandelsavtaler over hele kloden.⁹⁴ Argumentasjonen er en påstått nødvendighet av like konkurransevilkår.

I boken *Vinn eller forsvinn – mennesket i konkurransesamfunnet* beskriver MF-professor Svein Olaf Thorbjørnsen hvordan forståelsen av økonomi som konkurranse-økonomi har vokst frem som det avgjørende perspektiv i vestlig økonomisk kontekst.⁹⁵ Men forutsetningen er virkelig fri konkurranse under like vilkår. Disse finnes ikke i den virkelige verden, og derfor trenger konkurranse selv regulering for å jevne ut ulike konkurransevilkår.⁹⁶

93

94 <https://www.magma.no/internasjonale-handelsavtaler-2015>

95 S.O. Thorbjørnsen, *Vinn eller forsvinn*, s. 129

96 S.O. Thorbjørnsen, *Vinn eller forsvinn*, s. 178

Et historisk eksempel for en slik praksis kan være *Marshallplanen*, det amerikanske økonomiske hjelpeprogram overfor Europa etter den andre verdenskrig. Den ga økonomisk støtte i form av gaver og lån dersom de europeiske landene satte opp en felles plan for den økonomiske gjenreisningen. Marshallplanen kombinerte dermed mange vesteuropeiske staters behov for økonomisk gjenreisning og politisk støtte med amerikanske ønsker om eksport av overskuddsprodukter. I denne rammen kunne også den tyske gjenoppbyggingen godtas som del av en generell europeisk gjenreisning.⁹⁷

Alle land har i perioder hatt meget sterke reguleringer for å beskytte egen produksjon. De er nødvendige der det ikke finnes likeverdighet mellom partene, ellers ligger det til rette for at situasjonen kan brukes/ misbrukes til å øke egen vinning på bekostning av andre. Mennesker med makt kan skape produksjons- og handelsbetingelser som gir dem billige varer, på bekostning av småbønder og arbeidere i fattige land. Derfor har det blitt fokus på rettferdige handelsbetingelser og etisk handel, og derfor har Dnk og organisasjoner som Kirkens Nødhjelp deltatt meget aktivt i opprettelsen av **Stiftelsen Fairtrade Norge** og **Initiativ for etisk handel (IEH)**.

Fairtrade Norge

Fairtrade Norge startet i juni 1997. Kirkens Nødhjelp og Kirkerådet var noen av de sentrale aktørene som opprettet stiftelsen.

I 2016 kjøpte norske forbrukere Fairtrade-merkede produkter for nærmere en milliard kroner og gjennom dette vise sin solidaritet med bønder og arbeidere i fattige land. Omsetningen har økt kraftig år etter år. I 1997 var oddsen for etablering av en slik merkeordning heller dårlig. Det var stå-på-vilje og godt samarbeid mellom miljø-, solidaritets-, bonde- og fagorganisasjoner, samt Den norske kirke, som sørget for ordningens etablering i Norge.

Fairtrades mål er fattigdomsbekjempelse og et bærekraftig liv for bønder og arbeidere i Afrika, Asia og Latin-Amerika. Forbrukere i Norge skal få muligheten til at deres kjøp bidrar til dette. I tillegg til fokus på råvarebetaling og handelsbetingelser er klimatilpasning og støtte til småskalaprodusenter blitt viktig. Mange anser dette som avgjørende for bærekraftig matproduksjon i verden på sikt, og håper at en slik utvikling kan forhindre at neste generasjon flytter til byene.

Det finnes i 2017 over 700 forskjellige Fairtrade-produkter i handelen. Blomster og kaffe står for størst volum. Landbruket danner livsgrunnlaget for 40% av verdens befolkning og 500 millioner småbønder produserer 70% av maten i verden.

Den norske kirkes engasjement har sitt utgangspunkt i Kirkemøtets behandling av saken «Forbruk og rettferd» der vedtaket fastslo at ett av satsingsområdene skulle være å gå i bresjen for etablering av ”en merkeordning for rettferdige varer”.

Kirkerådet huset i starten stiftelsens sekretariat og stilte gratis med første daglig leder. Merverdien av Fairtrade i sør er vanskelig å beregne, men beløper seg på mange millioner kroner og kommer direkte millioner av mennesker til gode Ringvirkningene for hele lokalsamfunn er enda større.

Initiativ for etisk handel (IEH)

⁹⁷ <https://snl.no/Marshallplanen>

Dette samarbeidet på tvers av organisasjoner ble snart utvidet på andre områder. I 2000 tok Kirkens Nødhjelp initiativ til å stifte IEH sammen med Hovedorganisasjon Virke, LO og Coop Norge. IEHs formål er å fremme ansvarlige leverandørkjeder slik at internasjonal handel bidrar til å ivareta menneske- og arbeidstakerrettigheter, bærekraftig utvikling og forsvarlig miljøhåndtering.

IEH er en medlemsorganisasjon og Norges største nettverk av bedrifter, organisasjoner og offentlig virksomheter som jobber forpliktende og systematisk for å sikre bærekraftige leverandørkjeder. IEHs medlemmer inkluderer noen av Norges største bedrifter, små og mellomstore bedrifter (SMB), offentlige virksomheter og organisasjoner.

Et annet eksempel for involvering av kirkelige aktører i handelsvirksomhet er Matsentralen:

Matsentralen

I 2016 ga Matsentralen bort 1050 tonn mat til ca. 100 ulike veldedige virksomheter. Dette utgjorde rundt 2,1 millioner måltider til en verdi av mer enn 55 millioner kroner. Maten ble servert til titusener av vanskeligstilte i hele Østlandsområdet. Dermed slås det to fluer i en smekk: Vanskeligstilte får livsnødvendig mat, samtidig som at miljøet skånes ved å hindre at mye overskuddsmat blir kastet.

Matsentralen, siden 2013 etablert som et samvirkeforetak, eies av Frelsesarmeen, Kirkens Bymisjon, Blå Kors, Evangeliesenteret og IOGT Norge, og finansieres via støtte fra dagligvarekjedene, leverandører, legater, stiftelser og gaver fra næringslivet og offentlige tilskudd. I tillegg betaler mottakerorganisasjonene en årlig medlemsavgift.

I april 2017 tildelte organisasjonen KNIF Matsentralen *Sareptaprisen* for 2016 for sitt unike samarbeidsprosjekt på tvers av organisasjoner, myndigheter og næringsliv. Matsentralen oppfylder på alle måter Sareptaprisens idé om «å få mye ut av lite». I tillegg er prisvinneren et unikt samarbeidsprosjekt der flere bransjer og konkurrenter er engasjert og involvert.

Vårt konsum av varer og tjenester er selve motoren i handelen. Ved store kriser, som terrorhandlingene september 2001 eller finanskrisen i 2008 oppfordret sentrale politikere folk først og fremst til å handle for å holde hjulene i gang. Samtidig er et stadig voksende forbruk av en voksende verdensbefolkning i en verden med begrensede ressurser definitivt ikke bærekraftig.

2. august 2017 kunne Dagbladet melde at menneskeheten hadde brukt opp de ressurser som jorden kan reprodusere i løpet av et år. Det gjelder særlig overforbruk av ferskvann, overfiske, nedhogging av skog og høye utslipp av klimagasser. Dagen da vi egentlig har brukt opp jordas økologiske årsbudsjett kalles «Earth Overshoot Day», og vi må tilbake til 1970 for å finne et år der ressursene verden brukte tilsvarte dem som produseres. I 2017 trengs 1,7 jordkloder for å produsere alt verden forbruker i løpet av et år.⁹⁸

6.3 Penger og kapitalforvaltning

Etter tidlige former for bytteøkonomi hvor man byttet konkrete varer med hverandre oppsto etter hvert bytte- og betalingsmidler som var anerkjent av flere, og som kunne tjene som en slags mellomstasjon mellom konkrete varer: *Penger*. De lettet også verdioppbevaring og ble en målestokk

⁹⁸ <https://www.dagbladet.no/nyheter/i-dag-har-vi-brukt-opp-ressursene-for-2017/68557650>

for økonomiske verdier. Penger lettet økonomisk samkvem, og med tiden utviklet det seg en pengeøkonomi ved siden av en realøkonomi.

Helt fra de første mynter ble preget på 600 tallet før Kristus har de båret en dobbel verdi. Det ene er selve pengeverdien, hva mynten er verdt. Det andre er symbolverdien knyttet til nasjonalitet (med konge og landets ledere preget på mynten), sted, religiøsitet (med tempel eller gudebilder), de sprer propaganda og viktige nyheter (judea capta myntene som proklamerte seieren over Jerusalem i år 70). Viktige elementer av et samfunns verdigrunnlag kan leses ut av landets mynt og seddelsier. I vår tid er en interessant ny utvikling på gang hvor vi stadig ser mindre til fysiske penger da stadig mer av handel foregår digitalt.

I boken «Penger og sjel. En ny balanse mellom finans og følelser»⁹⁹ stiller BI-lektor og psykolog Per Espen Stoknes spørsmålet hvordan dagens pengesystem virker, hvilke følelser penger vekker i oss og hva gjør de med vår identitet. Han mener at det er en feilslutning å tro at økonomiske ideer er universelle og kulturfrie, bare fordi børser og betalingssystemer omsider fungerer likt over hele verden. Stoknes kritiserer at penger i dagens marked kun setter pris på verdidimensjonene arbeid, eiendom og kapital og mener at man må sørge for å verdsette sosiale dimensjoner som omsorg, frivillig innsats, samt økologiske dimensjoner som luftforurensing, jordsmonn og arts mangfold. At dagens pengesystem i for lite grad makter å prissette disse verdier medfører store skjulte kostnader som lokker oss til å handle ut fra snever lønnsomhet.

Innføring av priser og et system for kvotehandel med CO₂-utslipp er et forsøk å ta hensyn til miljøkostnader i markedsøkonomisk tenkning. I praksis har det vist seg som veldig vanskelig. *Kapitalforvaltning* og plassering av penger (pengeøkonomi) er blitt en egen økonomisk virksomhet der gevinster lett kan overgå gevinster fra produksjon og varehandel (realøkonomi). Den økonomiske utviklingen har i denne sammenhengen også blitt påvirket av utviklingen av ulike selskapsformer.

Ulike former for aksjeselskap har lange røtter, først og fremst knyttet til bankvesen og skipsfart. Som følge av den industrielle revolusjon oppstod det økt kapitalbehov for å kunne høste nytte av og ta i bruk mulighetene som den teknologiske utviklingen gav.

Det var i lang tid stor skepsis til aksjeselskap, ikke minst i England. Dette skyldes at selskapsformen i stor grad fritar de involverte for ansvar. De hefter ikke for mer enn den kapitalen som er skutt inn i selskapet. Konsekvenser av selskapets virksomhet er eierne ikke ansvarlige for og det kan lett lede til høy risikovillighet, og ansvarsfraskrivelse om noe går galt. Selv om det formelt sett er mange ulike selskapsformer, kan de i stor grad deles i to kategorier: de som er basert på deltakernes begrensede ansvar og de med fullt ansvar. Enkeltpersons foretak er et eksempel på det siste.

Selskap med begrenset ansvar kan igjen for enkelhets skyld deles i to grupper, de som er investorstyrt og de som er brukerstyrt.

Samvirkeselskap er eksempel på en organisasjonsform som er brukerstyrt. Her er det nytteverdien som er styringsparameter. Her vil det som regel være langsiktighet og stabilitet som preger styringen.

Aksjeselskap er i prinsippet investorstyrt, dvs det er avkastningen, renten på innskutt kapital som styrer virksomheten. Avkastningen på aksjer styres av to ting, selskapets lønnsomhet som utbetales som utbytte, og prisen på aksjen. Aksjeselskap kan også være ideelle og ikke utbetale utbytte,- eller en på forhånd lav utbyttedel.

⁹⁹ P.E. Stoknes: Penger eller sjel. Flux forlag, Oslo 2007

Prisen på aksjen påvirkes av den historiske utviklingen, men mest av alt av forventningen om den kommende utviklingen. Det betyr at investeringer i aksjer i stor grad styres av forventninger og ikke nødvendigvis av en realøkonomisk utvikling og situasjon og heller ikke nødvendigvis av en langsiktig tidshorisont. Her ligger en stor risiko for manipulering. Prisen på aksjene (aksjekursen) styres av etterspørselen. Det er mange eksempler på at selv store selskap påvirker kursen bevisst ved å kjøpe egne aksjer. Det påstås at dette var en vesentlig årsak til finanskrisen i 2007. Dette ga en del selskaper en oppblåst verdi det ikke var realøkonomisk dekning for.

Muligheten for en slik form for styring og til dels bevisst manipulering av aksjekursen kombinert med tilnærmet full ansvarsfrihet, gjør at aksjeselskap må tåle et kritisk lys. Samtidig må det slås fast at selskapsformen fortsatt er nødvendig for å skaffe tilveie nødvendig risikokapital for å sikre økonomisk vekst og bruk av ny teknologi.

Både investering, uttrekk og aktivt eierskap er blitt viktige verktøy i økonomisk politikk og i miljø- og klimakampen. Det er av stor betydning hvor enkeltpersoner, organisasjoner, bedrifter og nasjonalstater plasserer sine penger. Er det maksimal avkastning alene som er styrende eller er det andre hensyn som miljø og sosiale forhold som påvirker våre valg? Hvor går grensen mellom profitt og etikk? Hvordan kan en verdibevisst kapitaleier bidra til bærekraftig utvikling? For å bidra til å sikre slike perspektiver større plass er det utviklet internasjonale rapporteringssystemer. Det kan være et politisk grep å kreve at selskaper i større grad bruker disse.¹⁰⁰

Mange bedrifter har utarbeidet etiske retningslinjer, men det krever stor kunnskap og bevissthet å praktisere og etterleve disse i et uoversiktlig marked. Det trengs større vilje til å betale for og bruke sertifiseringsordninger og hjelpemidler og lære opp nye ansatte. Slike hjelpemidler er for eksempel utviklet av Initiativ for etisk handel. Det er ressurs- og kompetansekrevene å utøve et aktivt eierskap, men har stor betydning. Noen eksempler:

I begynnelsen av mars 2017 meldte NRK at nordmenns pensjonspenger gir gigantiske klimagassutslipp¹⁰¹. Storebrand offentliggjorde en rapport som viser at sparepengene våre er mest sannsynlig også investert i kull, tjæresand og skiferolje/-gass; og dermed fort blir en veldig stor del av våre klimagassutslipp, helt på linje med utslippene fra vårt forbruk.

Siden de fleste større selskap driver med forskjellig virksomhet og ofte er del av multinasjonale selskapsstrukturer, er det for investorer meget vanskelig å holde oversikten over hva sparepenger er investert i.

Statens Pensjonsfond utland (SPU) er verdens største nasjonale investeringsfond. I april 2017 nærmer verdien seg 8000 milliarder. Stortinget vedtok i 2004 etiske retningslinjer for forvaltning av SPU. Finansdepartementet har oppnevnt et eget Etikkråd for SPU. Deres oppgave er å følge opp fondets portefølje og komme med råd om utelukkelse av selskaper. Den operative forvaltningen utføres av Norges Bank, som også drøfter etikk i sine styremøter.

Kirkemøtet 2013 utfordret norske myndigheter til en etisk forvaltning av både de norske petroleumsressursene og SPU. Her ble det pekt på at SPU utgjør en stor mulighet til både å bremse negativ utvikling ved å trekke ut investeringer, samt positiv utvikling ved for eksempel

¹⁰⁰ Se for eksempel www.globalreporting.org

¹⁰¹ <https://www.nrk.no/nyheter/pensjonspenger-gir-klimautslipp-1.13407233>

å investere i fattige land, spredning av ny teknologi og utvikling og spredning av fornybar energi.

Sommeren 2015 bestemte et enstemmig Storting å trekke SPU's investeringer ut av kullskoler og ba Norges Bank og Etikkrådet å utarbeide retningslinjer for uttrekk.

Kirkens Nødhjelp og en rekke miljøorganisasjoner ba om at oljefondet måtte få lov til å investere direkte i ny fornybar energi. Det kunne redusere klimautslipp tilsvarende 35 ganger Norges årlige utslipp, ifølge WWFs beregninger. Likevel sa regjeringen mars 2017 nei til at SPU kunne investere i uottert fornybar infrastruktur med argumentasjonen at SPU ikke er egnet til å bære risikoen ved slike investeringer.

Samme måned meldte NTB at DNB har valgt å trekke sine investeringer ut av oljerørledningen Dakota-Pipeline i Amerika¹⁰². Årsak var riktignok ikke først og fremst klima- og miljøhensyn, men at man ikke i tilstrekkelig grad tar hensyn til urfolks rettigheter.

Dette er eksempler på den viktige betydningen av en verdi- og etikkfaglig utvikling i samfunnsøkonomien. En videreutvikling av dette synes helt avgjørende både for en sunn samfunnsutvikling og for verdens muligheter til å nå FN's bærekraftsmål.

Mikrofinans – lån til fattige

Mikrofinans er små lån til fattige, foretaksomme mennesker i utviklingsland, som kan anvendes til utvikling av næringsvirksomhet eller bedring av leve- og boforhold. Lånene følges opp på lokalt nivå og har normalt kort løpetid. Tapene i veldrevne mikrofinansinstitusjoner ligger kun mellom én og to prosent av utlånskapitalen. Ideen bak er at den enkelte slik får brukt sine egne ressurser, og folk sees på som selvstendige individer med ansvar for sin egen fremtid, ikke bare som hjelpetrengende fattige. Mikrofinans bedrer både økonomien og styrker den økonomiske forståelsen. Mikrofinansvirksomhet er omdiskutert og det er store forskjeller i hvordan disse bankene er vurdert av internasjonale ratingselskaper. Det er særlig tre aktører i kirke-Norge som jobber med mikrofinans:

Misjonsalliansen (MA) er en frittstående, norsk misjonsorganisasjon som driver diakonale utviklingsprosjekter i Sør-Amerika, Asia og Afrika. Gjennom deres arbeid skal fattige og diskriminerte få møte Jesu kjærlighet i ord og handling. Mikrofinans er blitt et av deres viktigste satsingsområder. I dag har MA mikrofinansinstitusjoner i Bolivia, Ecuador, Vietnam og Liberia med til sammen over 150 000 kunder. Misjonsalliansen er den største nordiske eier av mikrofinansinstitusjoner.

Også **Strømmestiftelsen** bruker mikrofinans som et av sine arbeidsmetoder. De ønsker å gi fattige, iderike mennesker tilgang til små lån og finansielle tjenester slik at de kan skape seg en jobb og en trygg framtid. Strømmestiftelsen bidrar til utlån av vesentlige beløp til flere mikrofinansinstitusjoner.

Kolibri Kapital ASA er et lite norsk investeringsselskap hvis formål er å bidra til at flere fattige i utviklingsland får muligheten til å bygge seg et bedre liv. Det ble stiftet i 2000 av Misjonsalliansen og Korsveistiftelsen. Kolibri Kapital blir finansiert av både privatpersoner og organisasjoner.

I tillegg er flere andre misjons- og bistandsorganisasjonene involvert i mikrofinans og i etableringen av ulike spareordninger.

6.4 Renter og gjeld

¹⁰² <https://www.nrk.no/norge/dnb-trekker-seg-ut-av-dakota-pipeline-prosjektet-1.13446184>

Dette avsnittet er egentlig en videreføring av det forrige. I dagens Norge og de fleste andre land har det utviklet seg en omfattende bruk av lånefinansiering. Mens vi i dag tar systemet med lån, renter og gjeld for gitt, var det fra antikken og frem til det 16. århundre av moralske og religiøse grunner sterkt kritisert å låne ut penger med rente. Opphevelsen av renteforbudet i Europa på 1500-tallet og framveksten av det moderne pengesystem var en viktig forutsetning for industrialiseringen. Innføringen av rente førte til en stor dynamikk i samfunnet som hadde både positive og negative effekter. På den ene siden ble det en viktig drivkraft bak den industrielle revolusjonen og har skapt velstand i store deler av verden. I Norge har Husbanken og studielånsordningen ført til at mange som tidligere var satt utenfor boligmarkedet eller utdanningssystemet fikk muligheter de ellers aldri ville hatt. Dette har fått stor betydning for samfunnets og demokratiets utvikling. Tilgangen til finansielle tjenester som lån, sparing og forsikring er et viktig samfunns gode som bidrar i bidrar til utjevning av forskjeller i samfunnet. Samtidig er det mange eksempler på at denne tilgangen blir misbrukt. En rekke finansinstitusjoner bedriver massive kampanjer for dyre forbrukslån. For mange har finansiert et forbruk de ikke har råd til gjennom slike lån og måttet betale dyrt for det i etterkant. Den høye lånegraden for norske husholdninger regnes også som et faresignal og en risiko for mange. Særlig er unge familier med høye huslån utsatte. Også internasjonalt ser vi at finansinstitusjoners utlånsiver har overgått låntagernes betalingsevne. Januar 2016 advarer Forbrukerombudet i Norge mot en kraftig vekst i forbrukslån fra privatpersoner i en tid med økende arbeidsledighet og nedgang i økonomien¹⁰³.

Det sterke fokuset på forbruk påvirker også vår forståelse av hva som er viktig for mennesket. Slagord som «må ha det» «jeg fortjener det» «noe ekstra» kombineres gjerne med glansede virkelighetsbeskrivelser og unge perfekte kropp. Opplevelse av mening og livsinnhold knyttes til økte forbruk. Glede og stolthet over det man har blir mer kortvarig og tørsten på noe nytt betjenes ustanselig av markedskreftene. Det er et ansvar for alle å holde fast grunnleggende livsverdier som hjelper oss til det gode liv i forbrukersamfunnet. Finanskrisen var preget av at både store finansinstitusjoner og enkelte nasjoner fikk alvorlige betalingsproblemer. Det synes som at land med robust kontroll på finansnæringen mestrer svingningene i økonomien bedre enn andre.

At nedbetaling av gjeld hindrer en positiv utvikling gjelder også på makroplanet mellom ulike land. På 1970- og 1980-tallet tok mange fattige land opp lån fra industrialiserte land og Verdensbanken og Det internasjonale pengefondet (IMF). Det startet en pengestrøm fra nord til sør. Långiverne tok ikke høyde for landenes ofte dårlige evne til å tilbakebetale. Midlene skulle finansiere prosjekter som gjerne var presentert som bistand, men som ofte gjorde lite nytte. I *Årbok for Den norske kirke 2001* står det: «Det var prosjekter som gjorde en rik elite rikere, som ble unødvendig dyre på grunn av korrupsjon, og som i mange tilfeller var med på å ødelegge miljøet. Pengene gikk også til diktatorer som trengte luksusvarer til eget forbruk og våpen som de brukte til å undertrykke befolkningen.»¹⁰⁴ Fattige land brukte opp mot 40 % av sitt statsbudsjett på å tilbakebetale lån, samtidig som reallønna i de fleste landene fra begynnelsen av 80-årene sank drastisk. Ved refinansiering av lånene med lavere renter krevde Verdensbanken og Det internasjonale pengefondet at landene iverksatte endringer i sin økonomi. Inntektene måtte økes (med eksport) og utgiftene reduseres (bl.a. dårligere skole- og helsevesen og subsidier til de fattige).

¹⁰³ <http://e24.no/privat/forbrukerombudet/arbeidsledig-og-blakk-forbrukerombudet-advarer-mot-aa-ta-opp-forbrukslaan-i-2016/23603235>

¹⁰⁴ Dalaker 2001:77.

Denne gjelden er en av de grunnleggende årsak til fattigdom. Hvert år betaler utviklingsland dobbelt så mye i nedbetaling av gjeld som det de mottar i bistand. Landene må bruke inntektene sine på å betale gjeld istedenfor å bruke penger på skole, helse og utdanning til sin egen befolkning.

Aksjonen Slett U-landsgjelda ble stiftet i 1992, og på midten av 1990-årene ble *Jubilee 2000*-kampanjen lansert med stor kirkelig oppslutning. Ideen om det gammeltestamentlige jubelåret ble lansert i forbindelse med kravet om å slette u-landsgjelda. Kampanjen slo godt an både i Europa og Nord-Amerika.

Kampanjene flyttet problemforståelsen fra låntakerne til långiverne, og det ble gitt tilslutning til prinsippene for gjeldssanering for 36 av de fattigste landene.¹⁰⁵ Norge på sin side aksepterte sitt ansvar og slettet gjelda for en mislykket skipseksport til Tanzania. En tung gjeldsbyrde ble lettet for en rekke svært fattige land i sør.

Verdensbanken og IMF har de seneste årene slettet mye av utviklingslandenes gjeld, men mange land står i fare for å havne i en ny gjeldskrise.¹⁰⁶

Et annet eksempel på en slik gjeldsdebatt fra nyere historie er Eurolandenes og det internasjonale pengefondets (IMF) kriselån til Hellas. Det har vist seg som svært viktig at slike avtaler praktiseres på en slik måte at også de fattige eller mellomklassen i mottakerlandene får tilgang på finansielle tjenester.

En bærekraftig håndtering av de fattige lands lån er en nødvendig utvikling for å sikre disse landenes utvikling og for oppnåelse av bærekraftsmålene.

6.5 Skatt og omfordeling

Det vakte både oppsikt og misnøye, da tidligere biskop i Sør-Hålogaland Tor B. Jørgensen under et foredrag januar 2015 tok til ordet for at de fleste av oss bør betale mer skatt, og det med glede. Under overskriften *Kirken, økonomien og nestekjærligheten* er hans foredrag gjengitt i en kronikk i *Vårt Land*¹⁰⁷. Jørgensen mener at kirken bør tale klart og tydelig for at vi må betale mer skatt – og mest av dem som har mest for å motarbeide økende forskjeller og for å forsvare velferdsstaten som vi alle nyter godt av.

Han underbygger sine synspunkter med sterk kritiske uttalelser om rådende økonomiske forhold og premisser fra både pave Frans og to anglikanske erkebiskoper, som begge har egne erfaringer fra ledende stillinger i næringslivet, men begrunner det ikke minst med de mange henvisninger til rettferdighet og fattigdom i Bibelen. Han skriver:

I forlengelsen av dette vokser det i min bevissthet fram en visjon om en økonomi som har en etisk forankring i en dyp respekt for menneskets verd og på menneskets plass i skaperverket. Gis disse verdiene økonomisk vekt, vil de økonomiske «lovene» endres. Det er jo nettopp det politikk dreier seg om.

For kirka blir det nå nødvendig å følge opp de gode initiativene knyttet til internasjonal rettferdighet og klima, med tydeligere meldinger inn mot forskjellsøkonomien. Vi trenger en fornyet fram- og oppsnakking av velferdsstaten.

¹⁰⁵ Årbok for Den norske kirke 2000:59.

¹⁰⁶ Se mer på www.fn.no

¹⁰⁷ <http://www.verdidebatt.no/innlegg/11557396>

Som i alle andre land sørger et system av skatter og avgifter i Norge for å finansiere offentlige velferdsordninger og bidrar til omfordeling. Det debatteres fortløpende både skattenivå, hva man skal beskatte, hva inntekter skal brukes til og hvordan man best utnytter samfunnets ressurser. Skattenivået i Norge har variert mellom 40 og 45 % av BNP siden 1970-tallet.¹⁰⁸

I grell kontrast til en positiv holdning til bidrag til felleskassa, står avsløringene rundt det som fikk navnet *Panama-papers*. Det viste seg våren 2016 at systemer for å unngå skatt fantes i de fleste europeiske land, og var satt i system og forvaltet av til dels velrennomerte og delvis statseide banker.

Tidsskriftet *The Economist* offentliggjorde oktober 2017 en studie¹⁰⁹ som anslår at rundt 10 % av verdens verdier (GDP, Gross domestic product) er skjult i skatteparadis. Men det er store variasjoner mellom land: Andelen av landets verdier som er skjult anslås for eksempel for Russland til 50%, Saudi Arabia til 60-70%, Storbritannia og Kontinental-Europa til 15%, mens det i Skandinavia anslås til bare noen få prosent. En konklusjon i dette studie er derfor at det ikke er høye skattesatser i seg selv som bidrar til å skjule formue for beskatning, men en rekke andre faktorer. I begynnelsen av november 2017, bare halvannet år etter *Panama-papers* ble det offentliggjort nye dokument-lekkasjer, kalt *Paradis-papers*, som viser svært omfattende bruk av skatteparadis av enkeltpersoner, selskaper og institusjoner. Tyske topp-politikere (det var tyske medier som først fikk tilgang til dokumentene) betegnet denne veletablerte praksisen som rovdyrkapitalisme.

Bare gjennom internasjonalt samarbeid og avtaler kan dette problemet bekjempes.

6.6 Svart arbeid og korrupsjon

Et beslektet problem, også internt i enkelte land, er svart arbeid. Mange land, også Norge, sliter med at svart arbeid unndrar store beløp fra fellesskapet. Det anslås at den svarte økonomien i Norge er på 450 milliarder kroner, eller 14 prosent av BNP.¹¹⁰ Videre anslås det at svart arbeid resulterer i skatteunndragelser i størrelsesorden over 100 -150 milliarder. Når noen velger å ikke betale skatt og avgift, vil samfunnet få mindre å rutte med. Det blir mindre penger til veier, skoler, sykehus og andre viktige element som skal til for at samfunnet vårt skal fungere godt.

Svart økonomi har på mange måter blitt bagatellisert i samfunnet. Mange har tenkt at det ikke er så farlig med litt svart arbeid hist og her. Men det er økonomisk kriminalitet, umoralsk og en trussel mot grunnleggende verdier i samfunnet. Svart arbeid er et stort problem for velferdsstaten Norge og samfunnet som helhet. Det fører dessuten til konkurransevridning der seriøse bedrifter ikke klarer å konkurrere med de som driver svart.

Svart arbeid gir også vesentlig mindre sikkerhet både for arbeidstager og for kjøper. Det medfører bortfall av de rettigheter som ligger i skrevne kontrakter som for eksempel garantier og klagerettigheter. For arbeidere medfører svart arbeid tap av feriepenger, lønn under sykdom, pensjonsopptjening, lønnsgaranti ved konkurs, sluttattest, oppsigelsesvern og penger under arbeidsledighet. At svart arbeid er særlig utbredt i lavlønnsyrker og på arbeidsplasser

¹⁰⁸ https://no.wikipedia.org/wiki/Skatt_i_Norge

¹⁰⁹ <https://www.economist.com/news/finance-and-economics/21730046-even-new-data-are-patchy-and-do-not-fully-account-all-wealth-new?fsrc=scn/fb/te/bl/ed/anewstudydetailsthewealthhiddenintaxhavens>

¹¹⁰ <http://www.dagsavisen.no/innenriks/svart-arbeid-for-420-mrd-kroner-1.283807>

med mange innvandrere gjør at mange av disse mister rettigheter som velferdsstaten har utviklet over mange år. Det er også dokumentert at det er mye kriminalitet knyttet til den svarte økonomien.

Svart arbeid er også konkurransevridende og utgjør en trussel mot arbeidere og bedrifter som driver hvitt.

Det gjøres et omfattende arbeid for å motvirke den svarte økonomien. Dette gjelder både kontrollregimer, informasjonsvirksomhet, kontroll med kontantkjøp osv.

Også ut fra et etisk perspektiv er det grunn til å fremheve alvoret i unndra seg fellesskapsforpliktelser og de alvorlige konsekvensene som svart arbeid fører til.

Korrupsjon er misbruk av makt i betrodde stillinger for personlig gevinst. Slik definerer Transparency International (TI) begrepet. Her kommer de nordiske landene godt ut i sammenlikning med andre, slik det fremgår av TIs korrupsjonsindeks for 2016. Ingen land er helt fri for korrupsjon, men de som kommer godt ut har en del felles trekk: Åpenhet i forvaltningen, pressefrihet, ivaretagelse av menneskerettigheter og et uavhengig rettsystem. Landene i bunnen av skalaen kjennetegnes ved utbredt straffrihet for korrupsjon, dårlig styresett og svake institusjoner.¹¹¹ Flere av landene som kommer dårlig ut er mottakere av utviklingshjelp.

Filosof Einar Øverenget, som arbeider med spørsmål knyttet til etikk, verdier, kulturutvikling og anti-korrupsjon i en rekke norske og internasjonale selskaper, påpeker at forståelsen av korrupsjon er kultur- og tidsavhengig. Som eksempel nevner han at det for inntil en del år siden også i Norge var mulig for firmaer å trekke utgifter for bestikkelser i utlandet fra skatten. En slik praksis legitimerer korrupsjon.

Korrupsjon er et globalt problem, med betydelige samfunnsmessige skadevirkninger. Korrupsjon utgjør en trussel mot rettsstaten, demokratiske prosesser, menneskerettigheter og sosial rettferdighet. Verdensbanken, OECD og Economic Forum peker på at korrupsjon er et av de største hindrene for bærekraftig økonomisk, politisk og sosial utvikling. Sistnevnte har anslått at korrupsjon utgjør 5 prosent av BNP (Bruttonasjonalprodukt) på verdensbasis. Dette innebærer også at kampen mot korrupsjon er viktig for å oppnå FN's bærekraftsmål.

Konkret vil korrupsjon blant annet kunne medføre at kontrakter ikke inngås med de leverandørene som er best kvalifisert, miljømessige hensyn ikke blir ivaretatt, personer som ikke er kvalifisert blir ansatt, og økte sosiale og økonomiske ulikheter. På samme måte som svart arbeid bidrar korrupsjon til den svarte økonomien som unndrar seg samfunnsmessig ansvar og har mye økonomisk kriminalitet i kjølevannet.

6.7 Arbeid og arbeidsledighet

Selv i Norge med store inntekter fra petroleumsindustrien, er det sysselsettingen som bidrar med 85 % av den nasjonale verdiskapingen. Samfunnsøkonomen og forfatteren Erling Røed Larsen oppgir denne verdien til tre milliarder arbeidstimer.¹¹²

¹¹¹ <http://transparency.no/2017/01/25/korrupsjonsindeksen-cpi-2016-er-lansert/>

¹¹² Røed Larsen, s. 11

I hele menneskehetens historie har det vært en sammenheng mellom livsopphold og arbeid. De fleste bruker en stor del av sin livstid til arbeid og utdanning. Arbeid gir livsnødvendig inntekt, og utdanning kvalifiserer for hva slags arbeid og stilling man kan søke på i arbeidslivet. Arbeidsinntekten danner grunnlaget for vårt bidrag til felleskassa gjennom skatt til stat, kommune og fylkeskommune, samt betaling av trygdeavgift.¹¹³ Slik danner arbeid en hovedkilde til finansiering av fellesgoder og offentlige tjenester som for eksempel skole, helse, eldreomsorg og felles pensjonssystem. Men jobben kan gi den enkelte ikke minst også identitet, mestring, mening, fellesskap og tilhørighet.

Arbeidsledighet kan derfor true vår økonomiske og materielle eksistens, men også vårt selvbilde. Den som mister jobben kan også føle seg unyttig og lite verdsatt.

I perioder ble arbeidsledighet av økonomer ansett som uunngåelig og som en vare som alle andre, styrt av tilbud og etterspørsel. Arbeidsledighet ble ansett som en uunngåelig konsekvens av for høye lønnskrav. Massearbeidsledighet og stor sosial nød fikk omsider økonomer i 1930-årene til å innse at dette var feil. Keynes fokuserte på sammenhengen mellom arbeidsledighet, kjøpekraft og etterspørsel av varer. Ledighet og fattigdom førte til lav etterspørsel. Det oppsto en ond sirkel. Keynes argumenterte med at myndigheter måtte gripe inn og holde etterspørselen etter varer opp, hvilket gir en samfunnsøkonomisk begrunnelse for økonomisk hjelp til arbeidsledige, uføre, syke og fattige.

Dessuten erkjente man at det finnes flere grunner for arbeidsledighet og flere arbeidsmarkeder (for eksempel avhengig av kompetanse), og at disse stadig er i endring. Røed Larsen mener at det er en rekke myter som bør avlives: Hverken roboter, kvinners inntog i arbeidslivet eller billig arbeidskraft i utviklingsland vil skape varig arbeidsledighet, men må aneeses som årsak for midlertidige omstruktureringer. Han konkluderer med at så lenge det finnes uløste oppgaver, så vil det være behov for arbeidskraft. Men struktureledigheten kan i perioder bli så stor at den synes umulig å løse. Det var det som skjedde i siste halvdel av 1880-tallet og medførte den store utvandringen til Amerika. Norge og Irland var de to landene som minst var klare for det paradigmeskiftet som kom med den sterke mekaniseringen av landbruket. Det var en av hovedgrunnene til at det særlig var folk fra bygdene og ikke fra byene som i hovedsak emigrerte.

Generelt blir sysselsettingen ansett som et meget viktig tegn på et lands økonomiske helse. Tallene for sysselsetning svinger i de fleste land. Blant annet i kjølvannet av finanskrisen ble det skapt massearbeidsløshet, særlig blant unge, i store deler av Europa. Norge har i lang tid representert et unntak i dette dystre bilde. Det er viktig å hegne om når deler av næringslivet må omstilles. Hvordan vi kan ta vare på de menneskelige ressurser i vårt samfunn og utvikle nye grønne arbeidsplasser er derfor sentrale spørsmål i samarbeidet mellom kirken, miljøbevegelsen og fagbevegelsen i Klimavalgalliansen. Ett av alliansens krav til politikerne lyder:

Skap rettferdig omstilling - 100.000 nye klimajobber nå

Det er store muligheter i det grønne skiftet, og Norge har både kompetanse, kapital og teknologi til å lykkes. Klimajobber er jobber som kutter utslipp, og kan bli broen mellom Norge som oljenasjon og Norge som klimanasjon. Myndighetene må ta en aktiv rolle i omstillingen og legge til rette for innovasjon og næringsutvikling. De som mister jobben skal ikke bære kostnadene ved omstillingen alene, dette er fellesskapets ansvar.

¹¹³ <https://no.wikipedia.org/wiki/Arbeidsinntekt>

6.8 Den nordiske modellen

Alle land har i løpet av sin historie og på bakgrunn av sine verdier og erfaringer utviklet statsformer som også er ramme for all økonomisk aktivitet. I de nordiske landene har man gjennom målrettet politikk, støttet av de fleste partier over årtier, utviklet det man kaller *den nordiske modellen*, et samspill mellom myndigheter på alle nivå, samt arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjoner som har sørget for at alle nordiske land scorer høyt på indekser som måler utviklingstrekk i samfunnet. Mange føler at vi i våre land har utviklet rimelig rettferdige forhold som er preget av solidaritet og som gir gode livsvilkår for de aller fleste. Vi er i mindre grad blitt rammet av finanskrisen etter 2009 og er mindre preget av korrupsjon.

Selv om de nordiske land har ulik tilknytning til det øvrige Europa og USA og ulik valuta, er de likevel ganske like når det gjelder måten å organisere samfunnet på. Likheten gjelder blant annet godt utbygde velferdssystemer, sterke arbeidslivsorganisasjoner og høy produksjon og sysselsetting med vekst i BNP, sterk kontroll med finanssystemene, god makroøkonomisk balanse og sterk statlig økonomi.

Høy grad av tillit mellom individer, mellom borgere og politikere og til samfunnsinstitusjoner blir gjerne også påpekt som en del av dette bildet.¹¹⁴ En kombinasjon av trygghet for innbyggerne og en solid økonomisk utvikling kjennetegner den nordiske modellen. Dette er en kombinasjon som, sett utenfra, kan framstå som et paradoks.¹¹⁵ Samtidig både rikdom og likhet, produktiv kapitalisme og et omfattende velferdssystem, balanse mellom omfattende kollektivism og høy grad av individualisme og individuell frihet¹¹⁶ synes ut fra mer rendyrkede kapitalistiske samfunnssystemer som forholdsvis uforståelig.

I Norge har Hovedavtalen mellom Landsorganisasjonen (LO) og Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO) vært viktig for å løse konflikter og legge et grunnlag for et konstruktivt samarbeid om lønn, sosiale ordninger, skatt og næringspolitikk.¹¹⁷

En utfordring fremover i dette systemet er den såkalte *eldrebølgen*, der bedre helse fører til at stadig flere blir eldre. Det, sammen med lave fødselstall, fører til en forskyvning av andelen som mottar pensjon i forhold til de som er i jobb. Her pekes det på behov at flere står lengre i arbeidsforhold.

Alle de nordiske landene har en åpen økonomi med omfattende utenrikshandel, store offentlige investeringer og en konkurranseutsatt industri. Dette krever stor evne til omstilling.

Lovregleringen som gir mulighet til å permittere og si opp folk når de økonomiske forholdene krever det, bidrar til ryddighet, sikkerhet og fleksibilitet i arbeidslivet. Samtidig blir de som blir rammet, ivaretatt ved offentlige trygdeordninger og en aktiv arbeidsmarkedspolitikk som gjør det lettere å finne nye jobber.¹¹⁸ Likevel er omstilling alltid krevende.

6.9 Teknologirevolusjon, økonomisk vekst og bærekraft

Det finnes vel knapt et begrep som er mer sentral for en forståelse av økonomisk dynamikk enn *økonomisk vekst*. Det kan være uklart hva man nærmere definerer som vekst: Et lands samlede

¹¹⁴ Berggren og Trägårdh 2011, s. 17-18. Schjerva 2012, s. 10, Ødegård 2012, s. 2 og 5.

¹¹⁵ Ødegård 2012, s.1. Andersen m.fl. 2007: s. 15.

¹¹⁶ Amundsen 2011, s. 1, Berggren og Trägårdh 2011, s. 14.

¹¹⁷ Den svenske Rehn-Meidner-modellen, Ødegård 2012, s.2.

¹¹⁸ I internasjonal sammenheng promoveres denne kombinasjonen gjerne under betegnelsen «the Nordic Flexicurity Model».

bruttonasjonalprodukt (BNP)¹¹⁹, vekst i enkelte næringer, forbruksvekst eller lignende. Vekst kan hverken vedtas eller forbyes. Den kommer som en følge av befolkningsvekst, teknologiske endringer og investeringer.

Vekst (særlig stadig forbruksvekst i den rike del av verden) blir av noen betraktet som selve hovedproblemet med økonomisk aktivitet, mens andre kan fokusere på de enorme mulighetene til å dreie utviklingen i en mer bærekraftig retning. FNs bærekraftsmål har *anstendig arbeid og økonomisk vekst* som et av sine mål (8), og fokuserer her på den fattige delen av verdens befolkning. Samtidig formulerer bærekraftsmål nummer 12 *Ansvarlig forbruk og produksjon* behovet for å gjøre mer med mindre ressurser.

Siden 1950 er jordens befolkning tredoblet, mens global produksjon av varer og tjenester (BNP) er tidoblet. Viktige teknologier, og spesielt informasjons- og kommunikasjons-teknologi (IKT), har opplevd en eventyrlig fremgang og representerer en voldsom endringskraft.

Historisk har teknologiske sprang hatt større virkning enn politiske vedtak, og enkelte perioder er blitt oppkalt etter teknologien som var sin tids viktigste innovasjonsdriver. Noen mener at robotisering, andre at kretsløpsøkonomi fremover vil være den viktigste innovasjonsdriveren. Begge vil uansett påvirke oss og vår hverdag sterkt.

Dette er hovedbudskap i rapporten «*Teknologirevolusjon, vekst og bærekraft*» som ble publisert mai 2017.¹²⁰ Rapporten mener at innovasjon og vekst påvirker hverandre positivt og at nye teknologier bidrar til mye raskere utvikling av kunnskap og teknologi. Men rapporten erkjenner også at den økonomiske veksten gir store utfordringer knyttet til ressursknapphet, global oppvarming og andre miljøproblemer. Det man håper på er at disse utfordringene skaper politiske og markedsmessige drivkrefter som vil lede teknologiutviklingen og veksten i en mer bærekraftig retning. Som eksempel nevnes energisektoren, hvor forskning, politiske reguleringer og markedsdynamikk har gitt dramatiske kostnadsreduksjoner for viktige utslippsfrie teknologier. Teknologirevolusjon og bærekraft er blitt til megatrender. Forventet vekst i befolkningen krever mer produksjon av varer og tjenester. Med 2,8 prosent årlig vekst i verdensøkonomien ut dette århundret vil produksjonen av varer og tjenester bli hundredoblet fra 1950 til 2100.

6. 10 Bærekraftsmålene rangering og gjensidige avhengighet

FNs bærekraftsmål lister opp 17 ulike områder og mål for en bærekraftig verden. Det er formulert tilhørende 169 delmål. Det er en stor utfordring at alle målene påvirker hverandre og til dels står i stor spenning til hverandre. Hvordan kan man da skape et globalt samarbeid om målene? Er alle like viktige, eller kan man skape en struktur for å vekte målene mot hverandre? På mange områder trengs det nytenkning og innovasjon

Da er det godt at rapporten i avsnittet ovenfor nevner at *utdanningsnivået* stiger og andelen analfabeter har falt fra 37 prosent i 1970 til under 15 prosent. *God utdanning* er bærekraftsmål 4. Et anslag sier at 90 prosent av alle *forskere* som noen gang har levd, lever nå.

Beregningshastigheten i datamaskiner doubles omtrent hvert annet år. Prisen, størrelse på mikroprosessorene og energiforbruket ved dataprosessering har falt i en tilsvarende hastighet.

¹¹⁹ Store noske leksikon: Bruttonasjonalprodukt, BNP, verdien av de varer og tjenester som er produsert i løpet

av et år i et land. BNP brukes ofte som et mål på velstandsnivået i et land.

¹²⁰ <http://energiogklima.no/kommentar/teknologirevolusjon-vekst-og-baerekraft/>

Smarttelefonen er blitt en viktig plattform for nye tjenester, kunnskapsdeling og utvikling. *Innovasjon og infrastruktur* er bærekraftsmål nummer 9.

Med den enorme veksten i menneskelig aktivitet følger også et press på ressurser, miljø og klima. Utslipp av klimagasser er tett knyttet til produksjon av mat (*Utrydde sult* er bærekraftsmål nummer 2), industriprodukter og bruk av energi (*Ren energi for alle* er bærekraftsmål nummer 7). Dette bidrar også til forurensning av havet (*Liv under vann* er bærekraftsmål nummer 14). For å løse de store utfordringene, er det nødvendig med en radikal omlegging av hvordan varer og tjenester produseres og hvordan materialer håndteres etter bruk.

Endringer i bruk av land bidrar, sammen med blant annet forurensning, til en *rask reduksjon i artsmangfoldet* på jorden (*Liv under vann*, bærekraftsmål nummer 14, samt *Liv på land*, bærekraftsmål nummer 15). Noen forskere sier at vi lever i den sjettede store utryddelsesfasen i jordens historie, og dette er den første som er menneskeskapt. *Knapphet på råvarer* presser opp prisen og tvinger frem nye løsninger som bedre utvinningsmetoder, ressursgjenvinning eller utvikling av alternativer. Bærekraft kan bli en megatrend i økonomien.

Men rapporten «*Teknologirevolusjon, vekst og bærekraft*» sier tydelig at vi *ikke* får automatisk hjelp fra markedet til å løse klima- og andre miljøproblemer. For å løse slike utfordringer trengs det *politiske beslutninger og internasjonalt samarbeid*. Utfordringene er store, men drivkreftene for en mye mer ambisiøs miljø- og klimapolitikk vil også vokse seg sterkere og sterkere.

Å ville jobbe seriøst for FNs bærekraftsmål krever at vi tenker helt nytt, sier professor Beate Sjøfjell, som leder SMART (Sustainable Market Actors for Responsible Trade), et EU-prosjekt som arbeider for å legge planetens tålegrenser til grunn for fremtidig politikk og økonomi.¹²¹ I SMART forskes det på både drivere og barrierer for bærekraftig utvikling og konsistent politisk handling. Innenfor EU er det vedtatt et *Non-Financial Reporting Directive* som utfordrer over 600 selskaper å publisere sine policies, styringsdokumenter og risikoanalyser når det gjelder miljø, sosial utvikling og menneskerettigheter. Det skal være utgangspunkt for en lovgivning som kombinerer økonomisk transparens og bedriftenes informasjon om sine bidrag til økologisk og sosial utvikling.

En av de deltakende institusjonene i SMART, *Stockholm Resilience Centre*, foreslår derfor en modell for å rangere bærekraftsmålene innbyrdes:

De fire bærekraftsmålene som gjelder biosfæren og planetens tålegrenser setter rammebetingelsene for menneskelig utvikling uansett hva slags politisk syn vi har, eller hva slags økonomiske teorier vi bygger på. De må ligge til grunn og kan ikke diskuteres eller prioriteres bort. Det gjelder bærekraftsmålene

rent vann (nr 6),
stoppe klimaendringene (nr 13),
liv under vann (nr14) og
liv på land (nr 15).

¹²¹ <http://www.smart.uio.no/>

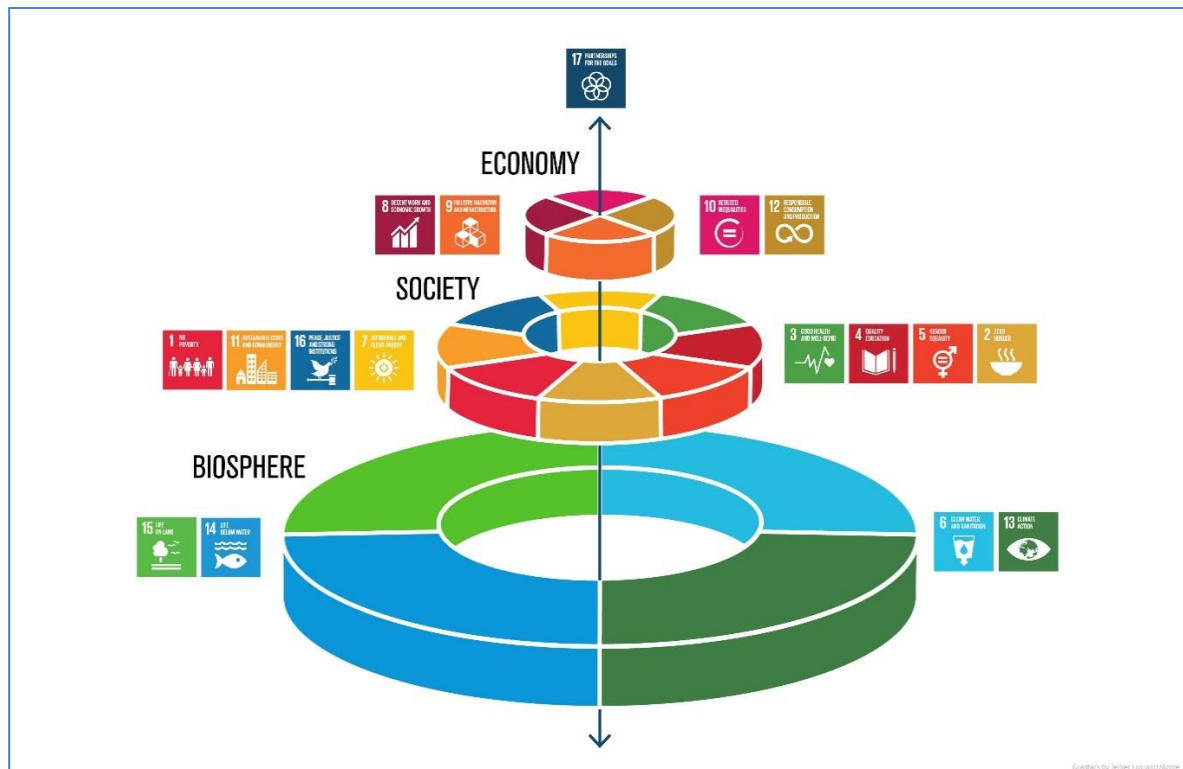
På dette fundamentet må det arbeides for sosial utvikling gjennom de 8 bærekraftsmålene som gjelder:

utryddelse av fattigdom (nr 1) og
sult (nr 2),
god helse (nr 3) og
god utdanning (nr 4),
likestilling (nr 5),
ren energi (nr 7),
bærekraftige byer og samfunn (nr 11) og
fred og rettferdighet (nr 16).

Til slutt må de fire målene for økonomisk utvikling baseres igjen på dette.
økonomisk vekst og anstendig arbeid (nr 8),
innovasjon og infrastruktur (nr 9),
mindre ulikhet (nr 10) og
ansvarlig forbruk og produksjon (nr 12)

En slik modell samsvarer på en god måte med kirkens prioritering av vårt overordnede oppdrag og ansvar for forvaltning av skaperverket og tjeneste og omsorg for våre medmennesker. Den understreker økonomiens tjenende funksjon og vil sette barrierer for en økonomisk profittorientering som setter mennesker og miljø til side.

Den illustreres av Stockholm Resilience Centre slik:

7. Valg og prioriteringer: Veien fra verdi til politikk og økonomi

Alle de nevnte temaområdene i forrige kapittel representerer viktige økonomiske aspekter som det må tas hensyn til ved økonomisk planlegging og aktivitet. Det er politiske beslutninger som bestemmer retningen for utviklingen. De er i et demokrati vårt felles ansvar. Det er også dette som er sammenhengen mellom våre individuelle verdier og etikk, og våre felles sosiale verdier i økonomi og politikk. Derfor skal dette kapittelet se litt nærmere på denne sammenhengen.

Rådende verdier i samfunnet og etiske holdninger hos enkeltmennesker og grupper legger grunnlaget for partiprogrammer, valgresultater og politikk i praksis. Den enkelte har rett og mulighet til å påvirke disse valgene gjennom politiske valg og ytringsfrihet.

Mening, holdninger og verdier

Valgkamper handler ofte om verdier. Men det er ikke sjelden utydelig hva som egentlig menes med dette begrepet. Hva er *gode* verdier? Finnes det *norske* verdier eller *ungdommens* verdier? I dagligtalen brukes begrepene holdninger og verdier av og til om hverandre.

Holdninger bestemmer måten vi reagerer på i møte med andre mennesker og i forhold til hendelser. For eksempel når det gjelder miljøvern, kan holdningene styre om vi kildesorterer eller ikke. De kan endres, men sitter dypere enn meningene våre.

Verdier er holdninger som er helt grunnleggende for oss. De vil vi ta vare på og beskytte.

Verdier sitter ofte så dypt at vi ikke alltid er bevisste på dem før de trues eller utfordres. De er knyttet til fundamentale spørsmål som verdensbilde, menneskesyn og religion.¹²²

Det er interessant at et offentlig dokument, nemlig NOU 2002: 19 *Avfallsforebygging— En visjon om livskvalitet, forbrukerbevissthet og kretsløpstenkning* under tittelen «Motkultur til forbrukersamfunnet – Kirken som etisk premissleverandør i samfunnet» beskriver kirken som etisk premissleverandør:

Den norske kirke har vært – og ønsker fortsatt å være – en viktig etisk premissleverandør i det norske samfunn. ... Dette må bety en betydelig mulighet for bevisstgjøring i verdispørsmål. Forløperen til dagens Kirkemøtet – det frivillige kirkelige landsmøtet – diskuterte i 1980 samfunnets verdigrunnlag. I en uttalelse sier man om Grunnlovens § 2: «Paragrafen avspeiler imidlertid også grunnleggende verdier og normer som har preget vårt folk og vår historie. Det er kirkens oppgave å holde disse verdier levende i folket. På den måten kan disse verdier gjennom demokratiske prosesser også finne sitt uttrykk i samfunnets lover og holdninger.»

Et utvalg med nåværende Bjørgvin-biskop Ole D. Hagesæther i spissen skrev i 1984 «Verdiboka» som beskriver hva man mener med kristne verdier: «Kristne verdier er begreper som kan gi et samlet uttrykk for viktige sider ved den etiske veiledningen i Bibelen. Et kristent syn forankrer verdiene utenfor menneskene: i Gud og hans åpenbaring. Men det betyr ikke at verdiene er uavhengige av menneskene. Verken det subjektive eller det objektive verdisyntet er fullt dekkende for en kristen oppfatning: ... Verdiene er forankret utenom de enkelte menneskene i Guds åpenbaring, men de skal erkjennes av konkrete enkeltmennesker i

¹²² <https://snl.no/holdning>

bestemte situasjoner.» ... «Det betyr at debatten om samfunnets verdigrunnlag må orientere seg i to retninger: Innover- mot begrunnelsen, og utover- mot de aktuelle samfunnsforhold.» «Verdiboka» fra 1984 nevner som sentrale verdier for samfunnet: Liv, forvaltning, fellesskap, frihet, fred.

I et pluralistisk samfunn finnes det et stort verdimangfold. Diskusjonen om disse bør være en viktig og kontinuerlig del av norsk offentlig debatt. Derfor oppnevnte derfor Bondevik-regjeringen 1998 en egen *verdikommissjon* som avsluttet sitt arbeid i 2001. Innen forskningen arbeider flere disipliner med verdispørsmål, der noen deskriptivt beskriver verdiutviklingen i samfunnet, andre normativt diskuterer hvilke verdier vi bør ha og hvordan verdikonflikter bør håndteres. Boken *Verdier- flerfaglige perspektiver* samlet i etterkant av Verdikommissjonens arbeid flere forskningsbidrag, bl.a. intervjuprosjektet *Norsk Monitor* som kartlegger nordmenns verdioppfatninger siden 1985. I *Norsk Monitor* defineres verdier som et individs oppfatninger om hva som er grunnleggende mål for egen tilværelse og samfunnsutviklingen (*målverdier*) og oppfatninger om hvordan det er riktig å gå frem for å nå disse målene (*middelverdier*). Det er bevisstgjørende å studere dette «verdilandskapet» av 25 verdipar, deres forhold til hverandre i befolkningen og deres utvikling over tid, for eksempel i materialistisk eller idealistisk retning.

Verdilandskapet er ikke statisk, men i stadig bevegelse. Kontinuerlig utgjør forskjellig vektlegging av slike verdier bakgrunnen for debatt og avgjørelser i konkrete politiske spørsmål som skattenivå, statlig styring, oljeutvinning eller klimakutt. Det er stor behov for en åpen og ærlig dialog om verdikonflikter, hvilke verdier som står på spill og trenger støtte i opinionen.

Ulike etiske perspektiver

I hverdagen vil verdivalg ofte skje raskt og uten lange teoretiske vurderinger. Likevel kan det være nyttig å kjenne til noen ulike etiske perspektiver som kan hjelpe å vurdere om økonomiske forhold og avgjørelser er positive eller negative:

Hva er naturlig? Med et *naturalistisk* utgangspunkt kan noen hevde at konkurranseelementet i markedsøkonomien svarer til menneskets natur. Å søke først sitt eget og sine nærmestes beste, å strebe etter å være rikest eller best, ligger så å si i våre gener. Men hva tilsier at det ikke er like naturlig å ha omsorg for sine medmennesker og naturen rundt oss? Sett mot bærekraftsmålene må man kunne si at både de økologiske og sosiale målene som beskriver jordas tålegrenser og menneskers grunnleggende behov definitivt er mer naturlig enn mer instrumentelle økonomiske mål som økonomisk vekst, infrastruktur og bærekraftige byer.

Hva er resultatet? Det er nærliggende å spørre etter *konsekvensene* av våre økonomiske valg. Å spørre etter resultater kan godt korrespondere med en markedsøkonomisk tenkning. Men konsekvenser kan være sammensatt, både i tid og rom. Det er godt mulig at avtaler eller produksjonsforhold er lønnsomt for min bedrift, men kan være skadelig for leverandører og ansatte i andre deler av verden (jfr. etisk handel) eller miljø. Det som gir kortsiktig gevinst, kan føre til store skader på lit lengre sikt. Kritikere av en liberal markedsøkonomi vil peke på at altfor ofte blir fokus på kortsiktig profitt som tjener et mindretall hovedmotiv for økonomiske beslutninger.

Hva er vår plikt? Hva er gode *dyder*? Slike tilnærminger vil lett føre til en konflikt med markedsliberalistisk økonomisk tenkning. Vektlegging av dyder som fellesskap, rettferdighet, samarbeid, gjensidig respekt og aksept istedenfor egeninteresse og konkurranse, bygger opp under samarbeidstanken og fellesskapsdimensjonen. Men er det ikke også en bedriftsleders

(eller statsleders) plikt å sørge for at hans/ hennes virksomhet (eller land) kan hevde seg i konkurranse med andre?

Med en gang man bruker noe tid for slike overveielser står dilemmaene i kø. Det blir tydelig at det ofte er svært vanskelig og kanskje umulig å gi enkle og klare svar. Likevel er slike betraktninger viktige, også når arbeidet med de forskjellige bærekraftsmålene må vurderes i forhold til hverandre.

Verdikonflikter, verdivalg og bærekraftig utvikling

Slike etiske overveielser vil uunngåelig føre til verdikonflikter. Hvor man plasser seg på skalaen til verdiparet «vekst contra vern» i Norsk Monitors verdikart kan illustreres ved den aktuelle debatten om fremtidig norsk oljepolitikk. Noen prioriterer etablering og sikring av arbeidsplasser så høyt, at verne- og klimainteresser må tilpasse seg dette primærvalget. Andre er helt uenig i dette valget, og argumenterer, som lederen for det EU-finansierte prosjektet SMART¹²³, prof. Beate Sjøfjell, at jordas tålegrenser¹²⁴ må legges til grunn når andre mål skal realiseres. Det gjelder både mål for sosial utvikling, og ikke minst økonomiske mål.

Ungdommens kirkemøte 2017 bekreftet i sitt vedtak i saken UKM 05/17 «Sykt rik» en slik prioritering:

UKM ønsker derfor at det globale samarbeid om FNs bærekraftsmål¹²⁵ legges til grunn for en ny kurs, både globalt og i Norge. ... Å bevare et trygt eksistensgrunnlag for menneskeheten er et grunnleggende verdispørsmål. Derfor må arbeid med de fire bærekraftsmålene som gjelder økologi, fremfor alt begrenning av klimagassutslipp, gis prioritet.

På dette grunnlaget må det bygges internasjonale samfunnsstrukturer som er basert på menneskerettigheter og andre sosiale rettigheter som sikrer alle mennesker et trygt liv, slik det er formulert i åtte av bærekraftsmålene. Det betyr også å motarbeide ulikhet.

Økonomi har en tjenende funksjon. Derfor må de fire bærekraftsmålene som gjelder økonomisk utvikling realiseres i rammen av de andre målene som er nevnt ovenfor. I tillegg trengs det stor samarbeidsvilje, pågangsmot og kreativitet på alle nivåer.

Økonomi, politikk og partiprogrammer

Økonomiske verdivalg må daglig gjøres av ledere i bedrifter, utdanningsinstitusjoner, helseforetak, osv. Mange av avgjørelsene har samfunnsrelevans og det er sannsynlig at de fleste ledere kjenner på dette ansvaret. Det gjelder også økonomiske valg i politikkenes ulike nivåer. Siden økonomi handler om fordeling av knappe ressurser er den daglig tema for politiske beslutninger. De treffes av politikere som ikke bare agerer som individer, men som er representanter for partier med forskjellige grunnlags- og valgprogrammer. Disse gjengir overordnede verdier man forplikter seg til å styre etter.

¹²³ <http://www.smart.uio.no/>

¹²⁴ <http://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries/planetary-boundaries/about-the-research/the-nine-planetary-boundaries.html>

¹²⁵ <http://www.fn.no/Om-FN/FNs-baerekraftsmaal>

Opphav og historie til dagens politiske partier i Norge er ofte tett knyttet til enkelte gruppers interesser i en debatt om fordeling av goder og byrder i samfunnet, for eksempel arbeidere, bønder, embetsmenn eller kapitaleiere.

Dette har med tiden utviklet seg til forskjellige –ismer, dvs. ideologier og tankesett som kapitalisme, sosialisme, kommunisme eller liberalisme. Ofte danner slike tankesett partienes identitet og ryggrad og materialiserer seg i utformingen av partiprogrammene. Slik spiller partier både historie og fremtidsvisjoner.

I konkrete nasjonal politikk er regjeringens utforming av Norges årlige statsbudsjett det tydeligste eksempel for økonomiens betydning som styringsfaktor i politikken. Gjennom skatter, avgifter, subsidier og oljepengebruk foretas det løpende veivalg for samfunnsutviklingen. Her avgjøres det hva det skal satses på: Skole, eldre, helse, bistand, forsvar eller miljø, og hvor mye hver enkelt skal bidra til dette gjennom skatt.

Norge har i mange år internasjonalt vært ansett som et foregangsland når det gjelder menneskerettigheter, bistandspolitikk og klima- og miljøpolitikk. Det gjelder også FN's arbeid med bærekraftsmålene og klimaavtalen. Dette støttes prinsipielt av et stort politisk flertall i Norge, og dette preger også overordnede politiske styringsdokumenter. Likevel påpekes det, for eksempel av miljøbevegelsen, at målsettingen i forskjellige politikkområder lett kan komme i konflikt med hverandre, for eksempel når det gjelder olje- og klimapolitikk.

Rethinking economics og økonomiske veivalg

Hva styrer sentrale økonomiske veivalg? Er det samfunnsøkonomene i for eksempel Statistisk Sentralbyrå og Sentralbanken, med flere? Det pågår en debatt knyttet til i hvilken grad disse institusjoners bruk av matematiske modeller for å beregne konjunkturutviklingen er tilstrekkelig som politisk beslutningsgrunnlag.

Etter finanskrisen har økonomistudenter internasjonalt skapt en bevegelse som protesterer mot det de oppfatter som en ensretting av faget og økonomiutdanningen. Under navnet *Rethinking economics*¹²⁶ er det oppstått et nettverk av økonomistudenter ved de fleste økonomiske utdanningsinstitusjonene som er svært kritisk til det de opplever som ensretting i sitt fag. Også i Norge er det etablert en rekke slike grupper. De skriver på sine nettsider:

Vi er et nettverk for økonomer, studenter og andre med økonomifaglig interesse med mål om å fornye og berike økonomifaget ved å bygge på det mangfoldet av økonomiske perspektiver og tradisjoner som finnes. Vi arbeider for en virkelighetsnær økonomiutdanning i Norge som formidler det teoretiske mangfoldet og en kritisk tilnærming til alle teorier og faglige praksiser. Vi ønsker ikke å fremme noen spesifikke teoretiske eller politiske ståsteder, men ønsker å bidra til å gjenopplive den offentlige debatten omkring økonomisk politikk.

Rethinking economics nestleder i Norge skriver om dette i en kronikk i Dagbladet¹²⁷:

Vi er nysgjerrige og vil forstå mer av de fagkritiske debattene som pågår utenfor «mainstream» økonomisk teori. Hva står på pensum, og hva er utelatt? ... Verden snus opp ned i morgen: Klimaendringer, overhengende fare for krise i Europa og en verdensøkonomi som ikke har kommet seg etter finanskrisen. Da trenger vi kompetente samfunnsøkonomer

¹²⁶ <http://www.rethinkeconomics.org/>

¹²⁷ <https://www.dagbladet.no/kultur/er-vi-okonomistudenter-tjent-med-den-ene-sannhet/66716495>

som har god kunnskap om hvordan grunnmuren til et økonomisk system faktisk fungerer, ikke en enkelt teoretisk modell med begrenset relevans for virkeligheten.

I et svarinnlegg skriver leder ved Økonomisk Institutt, prof. Steinar Holden at han deler noe av kritikken, men at han er uenig i at studenter bare får presentert en virkelighet. Studenter lærer flere teorier. Han skriver *man kan gjerne si at alt er innenfor «mainstream economics», men det er fordi mainstream economics nå er blitt meget omfattende.*

Det er svært positivt at økonomiens rolle og tenkemåter debatteres: Hvilke løsninger og teorier har økonomifaget for klima- og miljøutfordringene vårt samfunn står ovenfor? Og kan ”grønn vekst” være bærekraftig? For å debattere disse spørsmålene inviterte *Rethinking Economics Blindern* 5. september 2017 til en samtale om miljøøkonomi mellom økonomene Jørgen Randers, Bård Harstad og Per Espen Stoknes.

Randers presenterte en nyutviklet dynamisk modell for en moderne kapitalistisk økonomi som tar utgangspunkt i bærekraft og jordens begrensninger. Modellen, som for tiden ferdigstilles og testes, skal være et alternativ til de økonomiske likevektsmodeller som tradisjonelt brukes.

I samtalen pekte Stoknes på at forskning på økonomihistorie har påvist en stor forsinkelseeffekt på veien fra aktuell forskning på fagfeltet til praksis i de institusjonene som styrer politiske beslutninger: Det tar omtrent 30 år for forskningsdiskursen får gjennomslag i lærebøkene, og nye 30 år før det får gjennomslag i de utøvenes diskurs. Alle debattanter var enige at økonomisk vekst som tar hensyn til jordens tålegrenser er både nyttig og nødvendig for å nå bærekraftsmålene.

Et annet eksempel på hvordan viktige verdier *ikke* har blitt prioritert i politisk praksis, ble nevnt av Randers: Han ledet arbeidet med NOU 2006:18 «Et klimavennlig Norge», det såkalte lavutslippsutvalget. Dens mandat **var** å utrede hvordan Norge kan oppnå betydelige reduksjoner i nasjonale utslipp av klimagasser (2/3 deler innen 2050). Utvalgets enstemmige hovedkonklusjon var at en slik reduksjon i norske utslipp var nødvendig, gjennomførbart, og ikke spesielt dyrt. Norge kunne uten vesentlige forsakelser bli et klimavennlig land innen midten av dette århundret. Kostnad per innbygger for dette var beregnet til kroner 2000. Det ville være billigere for samfunnet jo tidligere man starter. 10 år senere var Randers derfor tydelig desillusjonert og irritert at politiske beslutningstakere hittil i liten grad har vært villig å gjennomføre tiltakene og bære disse kostnadene.

Kritikk av og forventning til religiøse holdninger og verdier

Hvilken rolle kan tro og religiøse holdninger spille i slike spørsmål? Hvilke verdier vektlegges av dem? Har de bidrag til nytenkning?

Den danske religionshistorikeren Jens Andre Herbener beskriver i boken *Naturen er hellig. Klimakatastrofe og religion* rollen til de store monoteistiske religionene. Han mener at bl.a. kristendommen har bidratt til avsakralisering av jorden gjennom en ensidig fortolkning av bibelversene i 1 Mos 1, 26-28: å betrakte seg selv som et bilde av Gud, underlegge seg jorden og bli mange. At vi har glemt at vi er «adam» av «adama» og som «jordmennesker» skal dyrke og passe Guds hage.

Til tross for dette mener Herbener at religioners bidrag til en verdirevolusjon og et paradigmeskifte i vårt syn på naturen kan være svært viktig. Han siterer i bokens epilog historiprofessoren Arnold Tøynbee: «Den nåværende trusselen mot menneskehetens overlevelse kan bare fjernes gjennom en revolusjonerende endring av det enkeltes menneskets

hjerter. Denne endringen av hjertet er nødt til å være inspirert av religion for å skape den viljestyrken som er nødvendig for å omsette besværlige nye idealer i handling».¹²⁸

Vi har i et tidligere kapittel skrevet hvordan David Korten i boken «*Change the Story, Change the Future – a living economy for a living planet*»¹²⁹ beskriver hvordan våre underliggende fortellinger og forståelse av hvem vi er som mennesker, vårt formål og mening, vårt forhold til oss selv, til hverandre og til naturen må deles og diskuteres. Hva er kirkenes og trossamfunnenes bidrag i denne søken etter en *sacred live and living earth story* i dag. Den norske kirke har forsøkt å svare på denne utfordringen gjennom å utarbeide et teologisk grunnlagsdokument for kirkens miljø og bærekraft-engasjement. Det tematiserer vårt Guds-bilde, vårt menneske- og natursyn, frelsens kosmiske betydning, fremtid og håp. Disse tema må reflekteres, diskuteres og anvendes på aktuelle problemstillinger lokalt, nasjonalt og globalt.

I artikkelen «*Økonomiske effekter av religiøse holdninger til arbeid og næringsvirksomhet*» beskriver Magne Supphellen religiøse holdningers betydning for økonomisk aktivitet. Han beskriver tre ulike religiøse holdninger til arbeid og næringsvirksomhet: *kallsorientering*, *belønningsorientering* og *økonomisk fatalisme*.

Kallsorienteringen forstår arbeid som et hellig kall liknende Hans Nielsen Hauges holdning. Mennesket er ansvarlig overfor Gud, også på det økonomiske området, og for hvordan en bruker sine evner til beste for andre og seg selv. Gudstroen fungerer som en støtte og oppfordring til å oppnå gode resultater.

Belønningsorienteringen går ut på at en forventer at arbeid i menigheten vil gi privat økonomisk gevinst. Når en ofrer noe for Guds rikes skyld, forventer man at Guds velsignelse vil gi økonomisk uttelling.

Økonomisk fatalisme innebærer en oppfatning om at resultatene i næringslivet er forutbestemt. Da blir den enkeltes innsats underordnet.

Kirkens kritikk av grådighet og vektlegging av sentrale verdier

I kapitlene om norm og tradisjon har utredningen beskrevet hvordan bibelske tekster har dannet et fundament for verdier knyttet til økonomisk forvaltning. Gjennom kirkehistorien har dette ført til en vektlegging av nestekjærlighet og relasjonen til medmennesker og skaperverket som har vært grunnlaget for et vedvarende kirkelig engasjement, ikke bare kirkeinternt, men også i samfunnet som helhet. Kirkens engasjement har ofte vært koblet med en kritikk av mennesker i maktposisjoner som utnytter og misbruker naturen og medmennesker for egen vinnings skyld. Et gjennomgangsmotiv for tydelig kritikk av ødeleggende økonomisk virksomhet er *grådighet*. Kirkens Verdensråd (KV) identifiserer i boken «*The Greed Line. Tool for a just economy*»¹³⁰ grådighet som årsak for krisene i finans, økonomi, politikk og økologi. Hovedproblemet ligger ikke først og fremst på det individuelle planet, men det strukturelle hvor våre finans- og økonomisystemer fortsatt er fundert på den antakelsen at mer økonomisk vekst og profitt alltid er et gode. Sosiale og økologiske problemer som følger i kjølvannet blir, bevisst og ubevisst, neglisjert eller nedprioritert som «eksternaliteter».

¹²⁸ J.A.P. Herbener 2016 Naturen er hellig. Klimakrisen og religion, s. 185

¹²⁹ Korten 2015 Change the story, change the world. BK Publishers, San Francisco 2015

¹³⁰ Athena Peralta and Rogate Mshana (red.) The Greed line. Tool for a just economy, WCC publications, Geneva 2016

Grådighet er et spirituellet og moralsk tema, mener KV, og sier at det er viktig at kirkene erkjenner sin rolle i å fremme bevissthet og kunnskap om økonomiske forhold og bekjemper grådigheten på alle nivåer. I denne sammenhengen er det interessant at tyske TV-programmer om avsløringen rundt *Paradise papers* eksplisitt henviser til Bibelens urfortelling om fristelsen og syndefallet som en adekvat beskrivelse av grådighet og begjær som blir synlig gjennom avsløringene.

Individaletikk og samfunnsetikk henger uløselig sammen. -Spørsmålet om fordeling og rettferdighet står sentralt i skjæringspunktet mellom økonomi og etikk. Fordeling er uløselig knyttet til verdier og spørsmålet om hvordan goder fordeles. Det berører skatt, velferdsgoder, naturressurser, lønn og arbeid, samt opplevelse av trygghet og livskvalitet for det enkelte mennesket. Samtidig handler det om kollektive ordninger og samfunnsstrukturer. Derfor er forbindelsen mellom våre personlige verdier og valg og det som skjer på et mer overordnet samfunnsnivå svært viktig.

8. Brobygger og håpsbærer: Kirkens bidrag til transformasjon

På bakgrunn av alt som er beskrevet ovenfor: Er det mulig å si noe mer konkret om hva det betyr å engasjere seg i økonomiske, sosiale og økologiske utfordringer fra kirkens ståsted i dag? Hvor skjer transformasjon, og hvordan kan kirken bidra til nødvendig endring?

En økonomi som tjener mangfoldige fellesskap

Kan kirkens diakoniforståelse og diakonale praksis levere ansatser til å jobbe med økonomiske spørsmål, både lokalt men også nasjonalt og globalt? På bakgrunn av finanskrisen i 2008 og følgene for land og samfunn i Europa har Det lutherske Verdensforbund (LVF) under overskriften «*Seeking conviviality*» (oversatt til norsk som *liv i mangfoldig fellesskap*) levert et viktig bidrag til å forme og fornye diakonien i europeiske lokalsamfunn. Mange av deltakerne har erfaring fra Øst-Europa: Hva kjennetegner samfunn som er preget av og legger til rette for et liv i mangfoldig fellesskap? Sentralt i oppsummeringen er fokus på de tre områdene *Kallet*, *Rettferdighet* og *Verdighet*. En finanskrisen førte til en sosial krise og omsider til en politisk krise.

Som et ledd i dette arbeidet har LVF siden lansert en oppfølgingsrapport til temaet «Towards a convivial economy». Hva betyr da de tre ovennevnte stikkord i økonomisk sammenheng?

Kallet

Rapporten peker på at det er viktig å arbeide for en utvidelse av kallsbegrepet. Det gjelder ikke bare ordinerte. Heller ikke bare arbeid i yrkessammenheng, men bør forstås som menneskers kall til å tjene hverandre og allmenheten med de gaver man har fått. En økonomi som tjener mangfoldig fellesskap sikre gode ansettelses- og arbeidsforhold og har fokus på at produktene bidrar til velferd og mangfoldighet, samt beskytter miljøet.

Rettferd

En økonomi som tjener mangfoldet motarbeider den voksende ulikheten i inntekt og velstand. Den motarbeider marginalisering og naturødeleggelser og forebygger migrasjon.

Verdighet

Mens det rådende økonomiske system ofte fører til stress og psykisk og fysisk sykdom, skal en økonomi som tjener mangfoldet sikre alle menneskers basisbehov og forhindrer at noen må jobbe altfor mye for å sikre eksistensgrunnlaget for sin familie.

De fem områdene som ifølge rapporten fortjener særlig oppmerksomhet er *arbeid og velferd, migrasjon, korrupsjon og transparens og skaperverk og miljø*.

Mennesker og lokalsamfunn, menigheter og kirker kan være viktige endringsagenter i alle disse områdene. De kan bidra med både engasjement og motivasjon, erfaring, relasjoner og nettverk, samt tro og spiritualitet.

Som startpunkt nevner rapporten både samtaler og handling: Man må starte å snakke om personlige og kollektive verdier, samt refleksjoner om hva et mangfoldig fellesskap betyr i et konkret lokalsamfunn. Deretter bør man forsøke å bygge lokale økonomier som sikrer basisbehovene og tar utgangspunkt i de ressursene som ligger i mennesker og lokalsamfunn. Ved å knytte slike lokale tiltak sammen i et større nettverk kan man bidra til endringer i større målestokk når det gjelder arbeid, bruk av tid og penger, finansering og gjeld. Dette vil også bidra til fornyelse av demokratiet og myndiggjøring av mennesker gjennom deltakelse. Det ville være av stor betydning å oversette og bearbeide denne alternative økonomiske modellen i en norsk kontekst. Men mye er allerede påbegynt i Norge:

Nasjonalt

Kirkens diakonale oppdrag er beskrevet i Den norske kirkes diakoniplan:

Diakoni er kirkens omsorgstjeneste. Den er evangeliet i handling og uttrykkes gjennom nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet.

Den norske kirke forstår seg selv som en tjenende kirke. Diakonien er et kjennetegn ved kirkens samlede oppdrag. Den preger fellesskapet og den enkeltes liv. Det teologiske utgangspunktet for diakonien finnes i det oppdraget Gud har gitt kirken og som kommer til uttrykk i vår samlede kristne tro.

Det er en sentral side av det kristne menneskesynet at vi som mennesker er skapt i Guds bilde til å være medmennesker. Vi er utlevert til hverandre og vi er avhengige av hverandre og alt annet som lever. Ingen kan helt og holdent leve av seg selv eller for seg selv. Vi er skapt til å tjene hverandre, til å ha omsorg for hverandre. Samtidig er hele skaperverket avhengig av at menneskene tar sitt forvalteransvar på alvor. Med utgangspunkt i troen på Gud har vi ansvar for verden.

Denne beskrivelsen har sine røtter i nytestamentlige tekster, bl.a. om livet i urkirken. I kapittelet om tolkning av økonomiske spørsmål gjennom kirkehistorien har vi sett hvordan omsorg for medmennesker har preget både kirke og samfunn i de fleste land der kristendom har hatt innflytelse på samfunnsbyggingen. At *vern om skaperverket og kamp for rettferdighet* gjennom dette så tydelig er integrert i dagens diakoniforståelse er svært gledelig, siden disse områdene i historien til tider har vært uteglemt eller underfokuset. I dag danner disse fire perspektivene en solid forankret teologisk basis for kirkens sosialetiske engasjement, og er hver for seg og i sammenheng med hverandre uttrykk for kirkens tro i handling.

Kirkerådet følger dette engasjementet opp, ikke minst gjennom arbeidet i sin seksjon for diakoni og samfunn i avdelingen for menighetsutvikling. Her deltar man i mange nettverk med andre organisasjoner og institusjoner, utvikler relevant informasjonsmaterie, informere og

motiverer menigheter, samt avgir høringsuttalelser i relevante saker til politiske myndigheter. Kirken oppfattes som alliansepartner og brobygger av andre organisasjoner.

På den andre siden kan det ikke nektes for at Den norske kirkes sosialetiske engasjement, ikke minst i klima- og miljøspørsmål, til tider ha fått sterk kritikk. Også blant kirkens representanter finnes det forskjellige syn på hvor konkret man kan uttale seg i politiske spørsmål.

Nåden, og invitasjonen til kirkens fellesskap gjelder alle, uansett meninger og politisk ståsted. Men å være en åpen folkekirke betyr ikke å være uten tydelig budskap og stemme i verden. Det er ikke bare legitimt, men nødvendig, å gi uttrykk for bekymring og, om nødvendig øve kritikk av makthavere og etterlyse konkret handling fra politikere. Kirken forkynner en treenig Gud som er skaper, livgiver og frigjørere. Denne troen har kosmiske dimensjoner og inneholder et fremtidshåp for både medmennesker og skaperverket. En slik kirke har et samfunnsansvar. Den kan ikke tie når sentrale verdier er truet, men må velge de svakes og skaperverkets side. Dette er forvalteransvar og nestekjærlighet i praksis.

I det teologiske grunnlagsdokumentet for *Skaperverk og bærekraft* beskrives et Gudsbilde og et bibelsk menneske- og natursyn som legger grunnlag for et liv i takknemlighet, ydmykhet og tjeneste.

Globalt

Den norske kirke er ikke alene om en slik forståelse av sitt kall og oppdrag, også når det gjelder å arbeide med politiske og økonomiske tema, men står i et stort økumenisk fellesskap av kristne kirker. Gjennom Mellomkirkelig Råd deltar Dnk i samarbeid med andre kirker verden over. Vi har allerede nevnt arbeidet i Kirkenes verdensråd og det omfattende arbeid om å debattere økonomiske spørsmål som KEK inviterer Europas kirker til i forkant av sin neste generalforsamling sommeren 2018. Vi har pekt på pavens encyklika *Laudato Si*.

Hovedtema for reformasjonsmarkeringen i Norge i 2017 er "Nåde". Det blir konkretisert ved tre undertemaer: "Frelsen er ikke til salgs", "Mennesker er ikke til salgs" og "Skaperverket er ikke til salgs". De samme tema er brukt av LVF og de lutherske kirker globalt, og viser den tette sammenhengen mellom tro og økonomiske spørsmål. I sitt avslutningsbudskapet fra LVFs 12. generalforsamling i Windhoek/ Namibia mai 2017 settes

Tjeneste som kall til å vende seg utover i takknemlighet som overskrift på sluttbudskapet «Gjennom Guds nåde er vi frigjort av synd til å vende oss utover for å elske og tjene vår nabo i glede og takknemlighet.»

I pressemeldingen ved avslutningen sies det at forsamlingens samtaler om temaet på nytt har stadfestet at Guds betingelsesløse kjærlighet er en gave som er gratis, og at frelse, mennesker og skaperverket ikke er til salgs. LVFs selvforståelse er å være et fellesskap som er frigjort av Guds nåde i alle aspekter av livet, og som derfor ser sitt arbeidet for forsoning, fellesskap og profetisk diakoni både som gave og oppgave, stilt overfor mange sosiale og økonomiske faktorer som utfordrer friheten.

Lokalt

Hva betyr dette så i en lokalkirkelig kontekst? Den lutherske reformasjonen aviste at det var kirken ved klostre og kirkelige institusjoner som skulle ha ansvaret for folks levekår og for de fattige. Luther markerte også avstand til de reformatorene som ville opprette en kristen

samfunnsordning under kirkens ledelse og kontroll (Calvin) eller et Gudsrike på jord (Müntzer). Han fremhevet derimot alle døptes forpliktelse og særlig ansvaret til dem med makt og myndighet i politikk og næringsvirksomhet. Deres dåpsliv skulle utfoldes ved å drive sin virksomhet og styre slik at alle fikk til det daglige brød og sørge for at fattige, syke og foreldreløse ble tatt hånd om. Kirkens ansvar ble å forkynne frem denne ansvarlighet og bidra med tiltak som gjorde det mulig for dem å realisere sitt ansvar. Denne samhandlingen mellom kirke og stat/lokale myndigheter la den grunnleggende strukturen i den lutherske kirkens diakoni.

Dette er et godt utgangspunkt for diakonien generelt og økonomisk diakoni spesielt i et velferdssamfunn med en aktiv offentlig sektor slik vår norske kontekst er preget av.

Den nordiske samfunnsmodellen legger svært godt til rette for å sikre menneskers levekår og realisere de grunnleggende verdiene kirkens diakoni og økonomiske etikk er bærer av. Men det betyr slett ikke at alt er vel og bra. Kirkens diakoni er fortsatt nødvendig i samfunnet og kan ikke reduseres til individuell omsorg og forbønn. Noen utfordringer som kan være en del av hverdagen, og dermed mulig tema for dialog i lokalsamfunnene:

- Alle personer får ikke oppfylt sine rettigheter, selv om det er et gjennomarbeidet system som søker å sikre dette og som er internalisert i forvaltningen og i de politiske beslutningsorganene lokalt.
- Det lokale folkestyret utfordres av minoriteter, fremtidige generasjoner og dem som bærer konsekvenser av våre valg globalt, men som ikke deltar i våre valg og beslutningsprosesser.
- Hvordan forholder vi oss til dem som av ulike grunner skiller seg ut eller er annerledes? Klarer vi å motarbeide ekskludering?
- Både nasjonalt og lokalt er Norge fortsatt i toppsjiktet når det gjelder likhet. Hvordan forholder vi oss til mennesker som lever under fattigdomsgrensen?
- Kan vi skape lokale arenaer for å drøfte Norges forhold til globale utfordringer? Eksempler kan være at Norge fortsetter å tjene seg rike på vår tids globale økonomi som en av verdens største finansaktører eller at vi som en av verdens største produsenter av fossil energi er en stor bidragsyter til klimaendringene som driver folk ut i migrasjon og fattigdom andre steder i verden?

En dialog om dette eller liknende spørsmål kan danne grunnlaget for å utvikle kirkens økonomiske diakoni lokalt gjennom konkrete tiltak under overskriftene *nestekjærighet*, *inkluderende fellesskap*, *vern om skaperverket* og *kamp for rettferdighet*. Det finnes en rekke konkrete eksempler fra norske menigheter for alle disse områdene. I tillegg finnes det en god del tilgjengelig ressursmaterieell for dette.

Ser vi begynnelsen av omstilling og transformasjon?

I lyset av de enorme utfordringene når det gjelder økologisk og sosial utvikling finnes det mange gode grunner for å være pessimistisk. Til tross for en rekke lyspunkter, en økende bevissthet og et voksende engasjement i forhold til sosiale og økologiske problemer har utviklingen i stor grad fortsatt i feil retning.

Det finnes vel ingen som i dagens situasjon med fattigdom, befolkningsvekst, økende ulikheter, tap av dyre- og plantearter og klimakrise vil påstå at vi kan fortsette samfunnsutviklingen akkurat som før, hverken i Norge eller globalt. Hvorfor skjer det ikke mer radikale og synlige

endringer? Hvordan klarer vi i fellesskap omstilling til et samfunn hvor vekst og utvikling skjer innen naturens tålegrenser?

Samtidig, og ofte ikke lett å få øye på skjer det mange initiativ og tiltak som utgjør et oppbrudd i riktig retning. Mange ulike samfunnsaktører setter i gang med nytenkning og ny praksis. Det finnes en rekke offentlige utredninger som beskriver hvordan omstilling kan og bør skje. Vi har nevnt *Lavutslippsutvalget* fra 2006. Høsten 2016 kom rapporten *Grønn konkurransekraft* levert av et regjeringsoppnevnt ekspertutvalg. Her beskrives det hvordan Norge kan omstilles til et lavutslippssamfunn samtidig som man bevarer høy verdiskaping og sysselsetting. Og samfunnsaktører svarer. Uten å ville være uttømmende skal det her bare gis en liten oversikt over noe av det som har skjedd i løpet av 2017:

Norges forskningsråd arrangerte 9. februar 2017 under tittel *Omstilt 2017* en stor konferanse om nødvendig samfunnsomlegging i forhold til klimaproblematikken og åpnet med spørsmålet: Tenke det, ønske det, ville det med – men gjøre det? Man så bl.a. på lærdommen fra avskaffelsen av slaveriet som et historisk eksempel på en omstilling som på forhånd ble ansett som en stor økonomisk utfordring, men som siden er blitt en selvfølge.

Finans Norge avholdt sin årlige bærekraftkonferanse 28. februar 2017 med foredragsholdere fra en rekke land og bedrifter som ga eksempler på hvordan de forsøker å delta i omstillingen til et lavutslippssamfunn, og hvordan spørsmål om investeringer i grønn teknologi og uttrekk av investeringer fra fossil virksomhet bidrar til omstilling. DNB kunngjorde noen uker senere at de selger seg ut av det omstridte amerikanske oljerørledningsprosjektet «Standing Rock».

Miljøstiftelsen *Zero* arbeider, særlig gjennom sine årlige Zero-konferanser for nullutslippsløsninger i transport og næringsliv. Man ønsker å være brobygger mellom forskjellige miljøer og ekspert på å skape endring i politikk, praksis og oppfatninger. Hundrevis av aktører fra miljø og næringsliv møtes her årlig for å skape endring gjennom samarbeid.

Norsk Industri har i en årrekke samarbeidet med bl.a. *Naturvernforbundet* om energisparing og klimavennlig bruk av norske kraftressurser. Mens noen fokuserer på grunnleggende endringsprosesser, et paradigmeskifte og transformasjon er de fleste initiativ og tiltak mer rettet på å gjøre eksisterende strukturer mer «grønn».

Som beskrevet i utredningen forventer noen en eksplosiv vekst i grønn og bærekraftig teknologi i de neste årene. Innovasjon og teknologiutvikling gjør det vanskelig for tradisjonelle økonomiske modeller å forutsi tempo og retning i den videre utviklingen.

Også *økonomisk forskning* bidrar til endring, slik som det tidligere nevnte arbeid fra Jørgen Randers med flere om å utvikle en ny dynamisk modell for en moderne kapitalistisk økonomi som tar utgangspunkt i bærekraft og jordens begrensninger.

Faith in finance

Til slutt i denne opplistingen kan det være interessant å merke seg at FN og OECD ser potensialet som verdens trossamfunn har i å se økonomiske spørsmål og bærekraftig utvikling i sammenheng. I oktober 2017 inviterte organisasjonen ARC (Alliance for religion and conservation), sammen med WWF, representanter for verdens trossamfunn til samtaler om økonomi og bærekraft I deres pressemelding etter samlingen skrives det:

A global movement aimed at shifting billions of dollars of faith-based investments into initiatives supporting sustainable development and the environment has been launched following a unique three-day meeting of faith leaders and financial investors in Zug, Switzerland.

By unanimous agreement among participants at the Zug Faith in Finance meeting, an

alliance will be created to spearhead this movement and develop faith-consistent investment goals. Participants included more than 30 different faith traditions from eight religions, representing over 500 faith investment groups and trillions of dollars in assets, as well as senior United Nations figures and leading impact investment funds. It will enable faith groups to share information, experience, knowledge, research and resources to ensure they put their investments and assets into initiatives to help create a better world for all. «This initiative is backed by the UN and by many traditions within the religions,” said **Martin Palmer, Secretary General of the Alliance of Religions and Conservation (ARC)**, which organised the meeting.

“The new alliance – so new it hasn’t even got a name yet – will develop a faith response to the challenge of the UN’s Sustainable Development Goals,” he said.

Et hovedmål for alliansen er å forsøke å utvikle kriterier for trosbaserte investeringer, som både ivareta det store mangfold av trossamfunn og deres verdier, og som samtidig går lenger enn vanlige regler for etiske og bærekraftige investeringer gjør når det gjelder å arbeide for FNs bærekraftsmål.

Er alle tiltak og eksempler som er nevnt ovenfor virkelig endring, eller en form for tilpasning? Det internasjonale forskningsprosjektet *Adaptation Connects* ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitet i Oslo forsker på betingelser for transformasjon, spesielt i forhold til klimaendringer. Hvordan kan vi oppnå virkelige kvalitative endringer i systemer og strukturer? Finnes det holistiske perspektiver som integrerer ulike tilnærminger?

Til dette, så deres grunnleggende arbeidshypotese, trengs det et samspill mellom tre sfærer; det *praktisk-tekniske* med innovasjoner, det *politiske* med vedtak som skaper nødvendige strukturelle rammer, og det *personlige* som innbefatter menneskers normer, verdier og livssyn.

Kirkens stemme og bidrag

Både sosiologen Svein Hammer¹³¹ som er nevnt ovenfor, og filosofiprofessor Arne Johan Vetlesen i en artikkel i *Kultur og kirke*¹³² trekker frem pave Frans og hans encyklika *Laudato si* som et verdifullt bidrag til å etablere en annen tenkning. Paven tar til ordet for å erkjenne de kulturelle, etiske og åndelige kildene til vår tids miljøproblemer. Vår relasjon til naturen trenger et språk som rommer både skjønnhet og en følelse av «brorskap». Dette vil kunne åpne for at vi ikke bare ser oss selv som erobrere, herskere og forbrukere, men også utvikler en vilje til å begrense oss, til å redusere vår grådighet og sløsing. Det gjelder å søke en livsform som favner bredere enn det teknologiske framskritt og materielt forbruk kan gi oss.

Hammer skriver:

Pave Frans understreker at vi ikke finner de gode løsningene verken i *antroposentrisme* ... eller *økosentrisme*... men et sted mellom disse to. Budskapet er at vi må erkjenne at vi i altfor stor grad har søkt uavhengighet fra naturen. Vi trenger en genuin forankring i økologien, som samtidig respekterer menneskets unike plass i vår verden. Vår egenverdi, vår frie vilje og evne til kunnskap impliserer også at vi har et stort ansvar. Gjennom tanker som dette, åpner det seg muligheter for å utvikle en mellomposisjon,

¹³¹ Hammer, s. 113

¹³² <http://www.verdidebatt.no/arnejohan>

der økologien og antropologien går hånd i hånd, der naturen og mennesket forstås i relasjonelle termer.

Encyklikaens visjon er å endre vår tenkemåte og dermed å åpne en vei mot mer likevekt- både i naturen, i det sosiale liv og mellom mennesker og naturen. Denne likevekten vil kunne forankres i en erkjennelse av at less is more, å evne å bli lykkelig med mindre og til å søke dybde framfor kvantitativt forbruk.

Det er det samme budskapet om relasjoners betydning som Den norske kirke har forfektet gjennom sin kritikk av *forbrukersamfunnet som etisk utfordring* (BM 1992 og KM 1996) og etablering av samarbeidsprosjektet *Skaperverk og bærekraft* (etter KM 2007) som et *kirkelig tiår for endring i kirke og samfunn*.

Ved å delta i brede samarbeidskonstellasjoner som *Klimavalgalliansen* og *Broen til framtiden* har kirken hele tiden forsøkt å bidra, sammen med mange andre samfunnsaktører, til å vise vei. Å begrunne dette engasjementet teologisk og å finne kilder til en slik forståelse i Bibelen og kirkehistorien er et forsøk å svare på ropet *Change the story*. Dette er også forsøk å bidra til en økologisk diskurs som åpner for et annerledes grønn og bærekraftig samfunn.

Oppbrudd, handling, håp

Gjennom samarbeid med andre samfunnsaktører og sitt eget arbeid, ønsker kirken å *skape håp og framtidstro med ord og handling*. Handling og samarbeid er viktig for å konkretisere kirkens forvalteroppdrag. Men det er kanskje enda viktigere å jobbe bevisst med å formidle håp.

Til tross for dette og mange forbedringer synes problemene å vokse i enda større fart. Det kan til tider virke som om flere og flere som deltar i klima- og miljøkampen er i ferd med å resignere. Hva er kirkens viktigste bidrag i en slik situasjon?

I sakspapiret til Kirkemøtet 2007 som behandlet «Truet liv troens svar» står det:

Kirken har et bidrag i det fellesprosjektet det er å redde miljøet, som bare kirken kan ivareta, og et håp som ingen andre kan formidle. Når alt liv er truet, må kirken snakke troverdig om fremtid og håp. Kirkens bidrag kan for mange bli en ryggrad i arbeidet med å utvikle bærekraftige samfunnsstrukturer. Dette kan samtidig gi et fornyet innhold til begrepene misjon (sendelse), omvendelse og etterfølgelse. Som trossamfunn kan kirken bidra med et helhetlig livssyn som kan hjelpe mennesker med å forstå seg selv, sine medmennesker og medskapninger i relasjon med hverandre og med Gud. Først da kan vi være gode økonomer, det vil si forvaltere av Guds jord til beste for våre medmennesker og skaperverket.

Økonomi er et speilbilde av menneskelig liv, selvforståelse og kreativitet, på godt og vondt. Som kirke må vi fastholde at vi er skapt til et liv i relasjon til Gud, våre medmennesker og medskapninger. Derfor må økonomiske spørsmål ikke betraktes isolert, men i sammenheng med sosiale og økologiske forutsetninger og mål. Som gode forvaltere av Guds jord skal mennesker dyrke og passe hagen. Ingen må få lov til å berike seg på bekostning av andre. Bare slikt kan man skape en bærekraftig utvikling som lar ingen være tilbake.

I det kristne håp ligger det en spenning mellom eget engasjement og tillit til Gud som er vanskelig å kommunisere, og kanskje bare kan uttrykkes i et hymnisk språk. Slutten på NRKs salmemaraton november 2014 ble i så måte en mektig opplevelse, da det synges den siste

salmen i den nye salmeboka like etter midnatt. Her formidler salmedikteren Eyvind Skeie nettopp kirkens tro på jordens forvandling og *samtidig* kirkens vilje og forpliktelse til ikke å flykte fra verden, men å kjempe for rettferd og skaperverk med alle mennesker av god vilje:

*1. Jeg tror på jordens forvandling, en gang, en tid, et sted,
En fremtid hvor Guds himmel til jorden senkes ned,
En evighet av glede, da alt det vakre her
Blir løftet i Guds klarhet og stråler bedre der.*

*2. Jeg flykter ikke fra verden, den jord som engang falt,
Er båret av de hender som skal fornye alt.
Jeg vet at Jesus lever! Jeg tror at Herren Krist
Når alle håp er ute skal stige frem til sist.*

*3. Jeg tror på jordens forvandling, en tid, et sted, en gang
Skal alle ting bli nye og alt bli fylt av sang!
Ja, jorden skal fornyes, og gode ting skal skje!
Bak døden venter Jesus. Den som vil tro, skal se!*

*4. Jeg flykter ikke fra verden. Blant jordens minste små
Der finner jeg den fremtid som jeg vil vente på.
Ja, jorden skal forvandles, dens natt går alt mot gry!
Jeg tror at Jesus Kristus skal gjøre verden ny!*